ژیۆپۆلۆتیك و كۆمار كوردستان
دیمۆكراتیك ساڵ ١٩٤٦

ژیۆپۆلۆتیك و كۆمار كوردستان دیمۆكراتیك ساڵ ١٩٤٦

ڕوح اللە ج. ڕەمەزانی

ئەرجی ڕۆزڤلْت كور

د. فوئاد حەمە خورشید

هەڵەوگەردانن ئەرا كوردی وە زاراوەی فەیلی

جواد كازم

دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی كوردستانی عێراق

هەموو مافێك هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspress.com
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

روح الله ج. رەمەزانی
ئەرجی رۆزقلت کور
د.فوئاد حەمە خورشید
ژیۆپۆلۆتیك و کۆمار کوردستان دیمۆکراتیك ساڵ ١٩٤٦
هەڵەوگەردانني ئەرا کوردی وە زاراوەی فەیلی جواد کازم
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٣٠٦
چاپی یەکەم ٢٠١٢
تیرێژ: ٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٨٣٢ – ٢٠١٢
نەخشاندنی ناوەوە: ڕۆشنا ڕەشاد
رازاندنەوەی بەرگ: ئاراس ئەکرەم
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل

ژێنك:
ژمارەی پێوانەییی ناودەوڵەتیی کتێب
ISBN: 978-9933-487-77-5

فەسڵ یەکم

پیشەکی

ئەو رووژە ك خوەنین تاریخ هووکارەمان کرد نەزانستیمن کار وەو جیە رەسی ك هەگبەیەگ لە مەینەتی و رووژەیل سیەو روویداگەیل تیەڵ و تیەڵتر لە زەڵەمات شەو بوودە باوان بەش ئیمە.

کورد جوور گشت ئەوانەیٚ لەناو قەواڵەیل کویەنە وە شوون بەڵگەیل بەختەوەری خوەیان گەردن دڵ لەو تاریخە ناکەنیٚ ك لە بان دڵ کوچگەیل سەرد و سڕ زەمان و هەناو پڕ لە هات و هاوار و کە سەر کویەیل هەمیشە وەپا وسیاگ کوردستان نەخش بەسانە. میلکان مللەتەیل رووژێگ ها هاماری و رووژێگ تەلمیت ئیڵ و ئیڵبار کەژ و کویەیل لەبان شان خوەی ئەڵگریٚ... ئەرا کۆمار یا جمهوری ساوای مەهاباد نەبیە ماوای گشت هووزەیل کورد و ئەرا برایەیل هاوزوان و هاونژاد کورد وە هانای ئی تەجروبە یا ئەزموون ساوا نەچوین و لەریٚ مردن نەهاوردنەی ئەرای بان جادەیٚ ژیان؟!

دویای فیشتر لە نیم سەدە هیمان ك هیمانە ئیمە نازانیمن حەڵاڵ و حەرام لە سیاسەت نییە و دەسنماز زووردارەیل وە غەدرکردن لە مللەتەیل بی بەش ناشکیەید.

کۆمار مەهاباد جوانەمەرگ بی و ئاواتەیل کورد ئەرای ساڵەیل فرەێگ سەرەونان و تانەوتەشەر خویش و بیگانە هاتە سەرمان ك ئویشن کوردەیل لە سات و وەخت بەشەو کردن ماف و حەق و حقوق، خوەیان شارنەو!! ئیمە کەمەربەستەیٚ کام رووژ نەهاتیمن ك هەمیشە سەنگ تیەریکی تای تەرازووی خوەی وە مل بی بەشیمان لە رووشنا شکنی و لە خوەنین تاریخ خوەمانیش چنە بەخیلیمن ك رویداگ گەورایگ چوین

مەزرانن جمهوری کوردستان هیمان وە ناو بویچگ مەهاباد ناسیمن؟!

ئەرای ئەوانەی کە هیمان لە گیژاو ئی بیخەوەریە تەپوکوو کەن چەدیریمن بویشیمن؟

بیلا ئەرای یەکجاریش ك بویە بویشیمن فیشتر لە ئەوەك دوشمنەیل زوڵم وە کووڵمان هەڵگرتنە ئیمە خوەمان بی نازترین تاریخ و بیٚ خاوەنترین دیوەخان خوەنین ئی تاریخە دیریمن. یە راسە ك وەرژە دوو سەد ساڵ نالی پایەو بنەوا ئەرای نویسانن زوان کوردی ناو یە راسە پیشەوای شەهید قازی محەمەد و هاورێیەیلیٚ ئەو نواتر لە گشتیان بارزانی نەمر ئاگر حەق وە دەس ئەڵگرتن تا کوانگ کورد بوودە ماڵ خاوەن گڕ و بڵووزەیٚ خوەی وەلی چمان ئی دەنگەیل تاسیایە تاکەی بایەد دەرد غەریوی و بی کەسی ئیوەت بکەن؟

تاریخ هن ئەوەس ك هەم پەند بگریمن و هەم متمانە وە یەك پەیدا بکەیمن چوین ئەگەر کۆمار کوردستان هن گشتمانە بایەد گشت شەن و کەو ئەو دەسکەفت و ئەو شکستە بکەیمن.

ئومێدمانە ئەڵگردانن ئی کتاوە ئەرای زوان کوردی و شیوەزوان باشوور (فەیلی) بوودە سەرەتایگ ئەرای ئەوە ك لەیەو دویا گشتمان خوەمان وە خاوەن ئی تاریخە بزانیمن ك بی ئەوەیٚ بخوەنیمنەیٚ و دەرس لەلی بوەیمن نە یەك جار بەڵکم فرە جارتریش چنە گلیەیمن ك تەنیا پەشیمانی بوودە بەشمان هەر وەو چنە ك پێشەوا وەتیە: «ئەگەر دەم وە دەس کلك دوشمنەیلمان بویمن، بزانن کە ئەوە عەسەڵ نییە، ژەهرە نانەسەیٚ دەممان...».

عەلی حسێن فەیلی

جـەنگ جـەهـانـی دویـم وجـەنگ دژ یـا زد ولاتـەیل نـاسریـاگ وە مـحوەر دەرفـەت یـا فـورسەت بـی وینـەیگ بـوی ئـەرا یـەکـەتیـی سۆڤـیـەت تـاچـەن ولاتیگ هـاوسای خوەی لە ئەوروپـای رووژهـەلات و رووژهـەلات ناوڕاس و رووژهـەلات دویر داگیر بکـەیگ. لە گشت ئـەو ولاتـەیلە بیجگە (نـەمسا) لـەشکر قرمز دەرفـەتـەیل خـاسیگ داشت ئـەرا بونیادنـاین سیستمـەیل یـا نزامـەیل کۆمۆنستی جوور سیستم موسکۆ ك سالـەیل سال مـەنـەیان ودریژە دانە کارکردن وەو سیستمە؛ بیجگە ئەو رژیمـەیل کۆمۆنستی یـا شیوعیە ك یەکم جار لەشکر قرمز مقەیەتیان کرد ودویاخریش دەس لەلیان ئەلگرت. لەبان رووشنایی رەفتار سۆڤیەت لە بولگاریا و پۆلەندا و کۆریای باکوور یا شمالی و ناوچەیل تر ك لەشکر قرمز تا قویلاییان چی و داگیریان کرد؛ چـاودێرەیل رووژئـاوایی یـاغـەربـی لـەیوا هـویرەو کـردیـان ك ئیران ئـەرا هـەمـیشە بـەشەیـل ئـازەری وکـوردنشین خـوەی لـەدەس داگـە وەختـی ك سۆڤـیـەت وە هـەمـان شیـواز کـویـەنـەی خـوەی ئـەو دووبـەشە لـە ئـیـران داگیرکرد. وەلی لەشکر قرمز لە سال ١٩٤٦ لە ئیران خوەی کیشاوەو لەخاك ئی ولاتە چیەو دەیشت و شەش مانگ لەشوین ئەوە هیزەیل دەولەت ئیران وەرەو نـاوچـەیل بـاکوور یا شمالی ولات کـەفتنـەو ری هـەردو کۆمـار ئـازەربـایجان وکوردستان سەرلەنوو خستە ژیر دەسلات خوەی. لەیرە ئی دو پرسیار یا سوئالە تیەنە خەیال ئایم؛ یەکمیان یەسە ك ئەرا یەکەتیی

سۆڤیەت نەتواست دو رژیم کۆمۆنستی سەروە مۆسکۆ لەو دوو بەشە لە خاك ئیران دامەزریەن ؟ دویمیش ئەرا یەکەتیی سۆڤیەت تەنیا لە ئیران ئی رەفتارە کرد وەلی لە ولاتەیل تر ژیردەسلات خوەی وەپیچەوانە یا وە ئەوەزی ئەوە رەفتارکرد ؟

شوورش ئازەربایجان و کوردستان دوو جموجویل یا حەرەکەت مەردمی لە ئیران وەدی هاورد؛ وەلی کوومەڵگای ئیرانی چ بەشدارییگ لەی دوو جموجویل یا حەرەکەت نەتەوەییە کرد و چ نەخش یادەوریگ لەتیان داشت؛ ئایا ئی دوو جموجویل یا حەرەکەتە سۆڤیەت وەدییان هاورد یا لە ئاکام یا نەتیجەی هەڵوێست حکوومەت ئەو وەختەی ئیران بوی ؟ چ هووکار یا عاملەیلی تر لە رمیان دراماتیکی ئەو دوو جموجویل یا حەرەکەت نەتەوەییە نەخش یادەورداشتن؟ ئایا هەردوو کۆمار ئازەربایجان و کوردستان تەنیا وە خاتر دویاکیشان لەشکر قرمز رمیان یا هووکارەیل ناوخوەیی بوینە بایس رمیان ئەو دوو کۆمارە؟

ئامانج یاهەدەف لە پشتگیری یەکەتیی سۆڤیەت لە جموجویل یاحەرەکەتەیل مەردمی لە کوردستان و ئازربایجان لەساڵ ١٩٤٥ ئەوە بوی ك سۆڤیەت ئەوپەر هێزو توانای خوەی نیشان بیەی تا پشتگیری ئەرا داگیرکردن سەراسەر ئیران وەدەس باریگ ئەوەیش وەشیوازیگ ك جۆرج کەنان ناوی ناسە تەکنیك (دوو بەشەو کردن) ك یەیش وەمەعنای ئەوەسە یەکەتیی سۆڤیەت ناکووکیەیل نەتەوەیی یا قەومی لە ناو ئیران ئەرا بەرژەوەندی یامەسلەحەت وەکاربگری. سۆڤیەت لە ساڵ ١٩٤١ تا ١٩٤٦ ئی تەکنیکە ئەرا دەسلات پەیاکردن لەبان ئیران وەکارگرد. نیشانەی ترەك تەماحکردن سۆڤیەت لە خاك ئیران وەرج لە داگیرکردن ئی ولاتە لەلایەن سۆڤیەت و بەریتانیا لە ٢٥/ ٨/ ١٩٤١ رویدا؛ یەیش وەختی بوی ك لەگفتوگووەیل ناونی یەکەتیی سۆڤیەت و ئەڵمانیا لە ساڵ ١٩٤٠؛ ف. م. مۆلۆتۆف سەرۆك ئەنجوومەن دەسلات وەپی دریاگ لەلایەن مەردم

یەکەتیی سۆڤیەت لە ئەڵمانیا تواست تەنگەوەریەیل بسفۆرو دەردەنیل بخەیگە ژێردەسڵاتی و هەمیش ئارەزووەیل سۆڤیەت لەناوچەی باشوور باتوم تا بچووگە باکوو و ئیکەش وەرەو باشوور کەنداو یاخەلیج (فارس) بایگ ئاشکراوە کرد.

هێرش یاهجوم ئەڵمانیا ئەرا بان خاك یەکەتیی سۆڤیەت لە ١٩٤١/٦/٢٢ نەتویەنست ئەو خەوەیل یەکیەتی سۆڤیەتە برەونیگەو یا لەو ئامانجەیلیە دەس ئەڵگری بەڵکم ئی رەفتارە بویە بایس ئەوە ك داخوازیەیل سۆڤیەت بچەسپیگ.

هێرش یاهجوم ئەڵمانیا ئەرا بان خاك یەکەتیی سۆڤیەت یەکیگ لەو هووکارەیل سەرەکییە بوی ك هیشت هاوپەیمانەیل ئێران داگیر بکەن و ئی بریار یا قەرارە وەل فەرمان چرچل لەباوەت (وازکردن ریەیل هامشوو وەل یەکەتیی سۆڤیەت لەری ئێران) هاوریك بوی؛ وەل ئەوەیشا هەم بەریتانیا و هەم یەکەتیی سۆڤیەت پەلاماردایین هاوبەش ئێران تەنیا وەوسیان لەوەراوەر ئەڵمانیە کردنەسە مەهانەو لەهەمان وەختیش یەکەتیی سۆڤیەت بانگەشە یائدعای ئەوە کردیاد ك وەکراگیریاگەیل ئەڵمانیە لە ئێران گرووپەیل تیرۆریستی دامەزراننە تا لەوراو ئەرا ئازەربایجان سۆڤیەت و وەتایبەت ناوچەیل سەرەکی بەرهەمهاوەر نەفت لە باکو و تورکمەنستان. داگیرکردن باکوور یا شمال ئێران لەلایەن لەشکر قرمز دەسمەیەت یەکەتیی سۆڤیەتدا ئەرا رەسین وەئامانجەیلی لە ئێران وەریەیل جوورووەجوور؛ لەوانەیش پشتگیری لە نارەزایەتی مەردمی لە ئازەربایجان و کوردستان. ئەرا پەسەنکردن رەفتار سۆڤیەت وەل ئێران دوو خاڵ یانوقتە لەوەر چەو گیریاویگ؛

یەکم : ئەوە بوی ك داگیرکردن باکوور یا شمال ئێران لەلایەن سۆڤیەت رژیم سیاسی ئێران ئاڵشت نیەکەیگ؛ وەو جوورەگ لە پۆڵەندا رویدا چوین

لەورە سۆڤیەت و ئەڵمانیا حکوومەتەگە رمانن و دویاخر لەشکر قرمز تویەنست وهاوکاری وەل پوڵەندیەیل لەو بۆشایی یا فەراغە جموجویل بکەن.

دویمیش مەنن رژیم سیاسی ئیران تائەندازەی فەرەیگ بویادە بایس هاوسەنگی یاتەوازون لەناونی ئەو هیزەیلە ك لەئاکام داگیرکردن باکوور ئیران لەلایەن یەکەتیی سۆڤیەت هاتوینە دی وئەو هیزەیلە ك لەئاکام داگیرکردن باشوور یا جنوب ئیران لەلایەن بەریتانیا سەرهەڵداوین. سەرەڕای ئەو هاوپەیمانییە ك جەنگ فەرزی کردویگە بانیان؛ بەریتانیا نەگ تەنیا رکابەر یامونافس گەورای سۆڤیەت لەئیران نەوی بەڵکم بەرژەوەندیەیل یامەساڵح ئستراتیجی و نەفتی لە بەش باشوور رووژهەڵات لە وڵات داشت و وەل بەشداریکردن ئەمریکا لە جەنگ لەساڵ ١٩٤٢ وەدی هاتن ئارەزوەیل سۆڤیەت وەل گرفتەیل فەرەیگ روی وەروی بوی؛ یەیش لەوەختیگ بوی ك هاوپەیمانی رووژئاوا یاغەرب وەل یەکەتیی سۆڤیەت لە ئیران لەسەرەتای ساڵ ١٩٤١تویش گرفت وگرژی هات.

بەڵی ئەوساڵەیل جەنگە بوینە بنەوایگ ئەرا جەنگ سەرد ك راسیەگەی لەی هەڵویستە ئاشکرابوی وەختیگ یەکەتیی سۆڤیەت لە داگیرکردن ئیران پشتگیری کریاگ لەلایەن رووژئاوا لەساڵەیل ١٩٤١ تا ١٩٤٥ عاجزمەن و لەجی ئەوە دەس کردە دەس مەیەتداین وپشتگیریکردن لە حەرەکەتەیل چەکدارانە یاموسەلەحانە لە ئازربایجان و کوردستان. بەڵی یەکمین نیشانەیل ئامانجەیل سۆڤیەت و شیواز کارکردنی لەئیران لە سەرەتای داگیرکاری هاوبەش ئی وڵاتە لەلایەن بەریتانیا و سۆڤیەت خوەی نیشان دا؛ لە ٢٥ ئاب ساڵ ١٩٤١ هیزەیل سۆڤیەت وەرەو باکوور یا شمال ئیران یەعنی تەبریز پایتەخت ئازربایجان و بەندەر پەهلەوی چین و لەورەیشەو وەرەو باکوور رووژهەڵات یەعنی شار مەشهەد لە پاریزگا

یاموحافەزەی خوراسان چینە نوا. وەلی هیزەیل بەریتانیا لە ناوچەی کەنداو یاخەلیج و عیراق کەفتنە ری؛ لەشوین ۳ رووژجەنگ وسانن وهاوزەمان وەل ۳۱/ ۸/ ۱۹٤۱ تەیارەیل سۆڤیەتی چەن ناوچەیگ مەدەنی لەنزیك تاران پایتەخت بوردومان یاقەسف کردن و ترس ونگەرانی خستنە ناو دڵ مەردم و کتاوەیل بویچگیگ ك لەتی ریزوحورمەت یەکیەتی سۆڤیەت لە کارەگەرەیل وجفتیارەیل نیشان دیاد لەناونی مەردم پەخشەو کردن تا مەردم ئیران حاڵ ورووژ خوەیان وەل جفتیارەیل وکارگەرەیل سۆڤیەت بەراورد یاموقایسە بکەن.

رەفتارەیل سۆڤیەت:

لە زەمینەی دبلۆماسی؛ بایخەیل و رەفتارەیل سۆڤیەت لەشوین داگیرکردنەگە ئاشکرا بوی؛ حکوومەت سۆڤیەتی داخوازی ئیران لە باوەت وەدی هاوردن گورانکاری لە ناوچەیل داگیرکریاگ پەسەن نەکردو ئامادە نەوی قەرەبوو یا تەعویز ئەو مەردمە بکەیگ ك لەئەنجام پرووسەیل داگیرکردن زەرەد وەپییان رەسویگ؛ وەلی رویداگیگ ك گشتی گرنگتر یا موهمتر بوی ئەوە بوی ك تەنیا یەك مانگ لەشوین داگیرکردنەگە روی ئەوەیش زیای بوین دەس خستنە ناو کاروبار ناوخوەیی ناوچەیل داگیرکریاگ لەلایەن سۆڤیەتەیل بوی وە جووریگ کوردل هول وەزیرکارو بارخارجیەی ئەو سەردەمەی ئەمەریکا نگەران کردویگ و ئەنتۆنی ئیدن وەزیر کاروبار خارجیەی بەریتانیەیش ئەو رەفتار سۆڤیەتە و ئازاردەر و ناشایش وەسفی کرد. ترس و تووقانن سۆڤیەتی و دەس خستنەناو کاروبار داخلی و چاوڕاو یا دعایە پەخشەوکردن لەناو مەردم دڵخوازی یا مەیل بەریتانیەیل و ئەمەریکیەیل ئەرا ریشەکیش پرووژەیل پاوانخوازی یاهەیمەنەی سۆڤیەتی ك پیوەندی وەل سەروەخوەیی ئیران یەکلاوە کردن وەزع هیزەیل سۆڤیەتی داشت زیاترەو کرد؛ چوین زیای

بوین هیزو تواناو دەسەڵاتداری سۆڤیەت لە ئیران؛ بەریتانیاو ئەمەریکا بیزار کردویگ و لەو لایشەو وەخاتر هەوەجەی فرەی سۆڤیەت وەهاوکاری بەریتانیا و ئیران ئەرا ئاسانکردن هاوردن و بردن چەك و تفاق جەنگی دەرفەت یا فورسەت گونجیاگیگ بوی ئەرارەسین وەریککەفتن وەل سۆڤیەت؛ وەلی خەمسەردی ئیران لە هاوکاریکردن وەل ئەو پیشنیاز یا ئقتراحە ك خوازیاربەسان پەیمانیگ سی لایەنە لەناونی ئیران و بەریتانیاو سۆڤیەت بوی نیشاندەر ئەوە بوی ك ئیران هیمانی توایگ وەل ئەڵمانیا هاوکار بووگ؛ وەلی تەقالاگان محەمەد عەلی فروغی سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل ئەو وەختەی ئیران تەقالاگان لایەنگرەیل ئەڵمانیا لەناو پەرلەمان ئیران داپووشا و لەکووتایی پەیمانەگە لە ٢٩/ ١/ ١٩٤٢ واژوو یا ئمزا کریاو هەق بی قەیدو مەرج دا وڵاتەیل هاوپەیمان و تەنانەت لەوەخت نیاز دەس ناین لەبان گشت ئامیرەیل و دەزگایەیل هامشوو ك لەری خاك ئیران هاتیان وچیان و لەئاکام یا نەتیجە هاوپەیمانەیل خوەیان تویش ئی ئەسل یامەبدەئە کردن ك وتیاد هیزەیلیان لە ئیران داگیرکەر نین و بایەد ریزگرتن لە پەیوەندیەیل هەرێمی و سەروەخوەیی سیاسیی ئیران لە وەر چەو بگیریەی و زیاتر لەوەیش یەکەتیی سۆڤیەت و بەریتانیا قەوڵ دان ك لەشوین شەش مانگ لە وسیان کردەوەیل چەکدارانە لەناونی هاوپەیمانەیل و ئەڵمانیا هیزەیلیان لە ئیران بوەنەو دەیشت. ئی داکووکی یا تەئکید ئاشکرا لەبان دەرکردن یاکیشانەوەی هیزەیل لەئیران وەخاسی ئارەزووی سۆڤیەت ئەرا داگیرکردن ئیران لەیەکەو نەیاویگ و پابەندی وەدەرچگن هیزەیل هاوپەیمان ئەکتیڤەو نەکریا مەگەر لە دویاخر؛ وەلی بەلین یا وەعد ریزگرتن لە سەروەری هەرێمی ئیران و سەروەخوەیی سیاسی زوی خریا ژێر پا؛ لەوەر ئەوەگ خوەی هەڵقورتانن یا دخالەتەیل سۆڤیەت لە کاروبار ناوخوەیی ئیران رەسیە جییگ ك لە ساڵ ١٩٤٣ ئەمەریکییەگان وتیان

سۆڤـیـەت وەرەو کۆنـتـرۆلـکـردن چـارەنـویس ئـی وڵاتـە گـام ئـەڵگری؛ ئـەرا نموونـه لـە ئـازربـایـجـان جـەیش قرمز گشت شوینـەیل و لایـەنـەیل ژیـان ئـەو نـاوچـەگـە خستویگە ژیر کۆنترۆل خوەی وەشیوەیگ پسپۆر یاخـەبیریگ خوراك و قونسڵ ئـەمـەریکا لـە تـەبریز نـاچـار کردویگ شارەگە بیلیگەجی.

هـەمـیش ئـەو مـووڵـەت یـائـجـازە ك ری دیـادە یـەکـیگ لـە پسپـۆرەیـل ئـەمـەریـکـی ك بـچـووگـە نـاو نـاوچـەیل ژیر کـۆنـتـرۆل هـیـزەیل سۆڤـیـەت هەڵوەشانەو یا لـەغوو کرد ونەیشت دریژە بیەیگە راهینـان یاتـەدریب داین هـیـزەیـل جـەنـدرمـەی ئـیـرانـی لـەو نـاوچـە بـیـجـگـە ئـەوەیش چـالاکـیـەیل سۆڤـیـەتـی تـا ئـەورە چـی ك ئـازربـایـجـان لـە پـاشمـەنـەی نـاوچـەیل ئیران جیاوە کرد و تـەنـانـەت خود حکوومـەت ئیرانیش ناچار بوی ریککەفتن نـامـەیل نگـەتیڤ وەل یـەکـەتیی سۆڤیەت واژوو یـائمزا بکـەیگ لـەوانـەیش ریککەفتن نـامـەی چـەکدارکردن لـە ٢٣ / ١ / ١٩٤٣ وریککەفتن دارایی لـە ١٨ / ٣ / ١٩٤٣ و ریککەفتننامـەی برنج و کـەرەستـەیل پـەمگین لـە ٤ / ١١ / ١٩٤٣. لـە ریککـەفتننـامـەی چـەکدارکردن؛ ئیران نـاچـارکریـا بووجـە یـامـیـزانـیـەیگ ئـەرا بـەش دروس کـردن چـەکـەیـل سووك دیـاری و ئـەرا یەکییەتی سۆڤیەت کلی بکەیگ. لە ریککەفتن داراییش ئیران ناچارکریا بووجە یامیزانیەی چالاکیەیل سۆڤیەت لەناو خاك خوەی دابین بکەیگ و وەگوورەی ریککەفتننامـەی برنج و بـەرهـەمـەیل پـەمگین ئیران نـاچـاربوی دریژە بیەیگە کل کردن برنج ئەرا سۆڤیەت.

زامنکاری سەروەخوەیی ئێران:

فراوان بوین مـەیل سۆڤیەت ئـەرا زیـای کردن شوین پـای خوەی لـەئیران؛ سـەرکردەیل بـەریتـانی و ئـەمـەریکی نـاچـار کرد تـا زامنکاریـەیل فیشتری بتوان لـەبـاوەت دخالـەتـەیل سۆڤیەت لـەئیران. لـە کووتـایی سـاڵ ١٩٤٣ ئـیـران بـارو وەزع خـاسـترەکـیگ داشت چـویـن تـویـەنستـیـاد پشتگیری

هـاوپـەیمانـەیـل ئـەرا وەدەس هـاوردن سەروەخـوەیـی خـوەی و کـووتـایـی هـاوردن وەگـرفت لایـەنگرەیل ئـەڵـمـانـیـا وەدەس بـاریگ. وەل راگـەیـانـدن جەنگ لەلایەن ئیران دژ یا زد ئەڵمانیا لە ٩ / ٩ / ١٩٤٣ ئومید ئیرانیەیل ئەرا سەرلەنوو وەدەسەو گرتن دەسڵات وچارەنویس وڵاتەگەیان زیاترەو بـوی؛ ئـەویش وەخـاتـر ئـەو سەرکـەفـتـنـەیـلـە ك هـاوپـەیـمـانـەیل لـە بـاکـور ئـەفـریـقـیـا وەدەس هـاوردنـەی و هـەمیش خـوەی راگری یـامـوقـاوەمـەت سۆڤیەت لە ستالینگراد و وەدەس هاوردن بەڵگەنامەیل (مایر) لەلایەن بەریتانیا ك تایبەت بوین وەچالاکی جاسوسەیل ئەڵمان وژمارەیگ لە ئیرانەیل لایەنگریان. هویر یا ئەندیشەی داین زەمانەت وەئیران لەباوەت سەرلەنوو وەدەس هاوردن سەروەخوەیی خوەی وەخاتر ئەو هاوکارییە ك وەل هـاوپـەیمانـەیـل کـردویگـەیـان لـەلایـەن بـەریـتـانـیـا وە خـریـا روی و دویاخریش ئەمەریکا لە کۆنفرانس وەزیرەیل کاروبارخارجیە ك لە ٢٣ / ١٠ / ١٩٤٣ لە مۆسکۆ پشتگیری لەلی کرد وەلی یەکەتیی سۆڤیەت وەل ئەو پیشنیاز یا ئقتراحە نەوی و پەسەنی نەکرد؛ وەبیانگ یەگ مللەت ئـیـران و حـکـوومـەتـەگـەی لـەلایـەن هـەرسێ هـیزەگـە ریز و حـورمـەت لـە لیانگیرییەی و ئی پیشنیازە ئەگەر جیوەجی بکریەی هەمان زامنکاری دەیگە ئیران ك لە پەیمانە سێ لایەنییەگە دریاسە پی؛ هەمیش لایەن گفتوگووکەر سۆڤیەتی وەتەواوەتی جواو ئەو پرسیار یا سوئالەیلە نەیا ك لەباوەت ئامانجەیل سۆڤیەت لە وەراوەر سیاسەتەیل بەریتانیا و ئەمەریکا لەلی کریا و وەی خاترە کیشەگە وەیەکجاری یەکلاوە نەکریا و پیشنیازەیل تازەیش ئەرا چارەسەرکردن کیشەگە نەخریا روی.

ئمجا کیشەگە سەرلەنوو لە دانیشتن ناونی چرچل وروزڤیلت وستالین لـە تـاران بـاس کـریـا؛ وەلـی هـویـچ نیشانـەی جدییگ لـەلایـەن یـەکـەتیـی سۆڤیەت ئەرا جیوەجی کردن پیشنیازەگە ئاشکرا نەکریا؛ وەلی رەزامەندی ستالین لەبان رەشنویس یاموسوەدەیگ ك لەلایەن ئەمەریکیەیل ئامادە

کریاویگ لە ئاکامیا نەتیجەی داخوازی رۆژڤیڵت ئەنجام گرت و ئەوە بوی پەیمانەگە لەلایەن هەرسێ سەرکردە لە ١ / ١٢ / ١٩٤٣ واژوو یا ئمزا کریاو نوسخەیگ لەلی دریا محەمەد سەعید وەزیر کاروبار خارجیەی ئیران ک لەتی نویسیاویگ ئیرانیش پەیمانەگە پەسەن کردگە و وەی جوورە هاوپەیمانەیل بیجگە ئعترافکردن وەسەروەری و سەروەخوەیی ئیران؛ دگان نانە ئەو گرفتەیل ئابوورییە ک ئیران وەلیا روویەرووی بویگ و خوازیار کوومەککردنی بوین ئەرا دریژە داین وەجەنگ؛ هەروەی خاترە لەبان ئەوە ریککەفتن لەشوین جەنگ بایخ یا ئهتمام فرەیگ بیەنە کیشەیل ئابووریی ئیران. ئەرا ئیرانیش گرنگترین چشت ئەوە بوی ک لەی پەیماننامە پشتگیری رەسمیی ئەمەریکا لە بەرزترین ئاست یاموستەوا لەئیران ئعلان کریا وئەوەیش هەرئەو چشتە بوی ک لەساڵ ١٩٤١ ئارەزووی داشت.

سۆڤیەت و ئمتیازەیل نەفتی:

ئی پەیماننامە هەر جوور ئەو پەیماننامەی سێ لایەنە بوی ک لە ساڵ ١٩٤٢ واژوو یائمزا کریا؛ چوین هویچ نواگیری راسەقینەیگ لە باوەت دەخالەت سۆڤیەت لە کاروبار ناوخوەیی ئیران نەکرد؛ لەوەر ئەوەگ دەس لەناوکارخستن ئاشکرا لە شوین پەیماننامەگە ئاشکراوە بوی؛ لە مانگ ئەیلوول ساڵ ١٩٤٤ (سیرجی کاکا فترادز) وەکیل کۆمیسیر سۆڤیەت لە کارو بار خارجی وەشیوەی کوتوپڕ رەسیە تاران ئەرا وەدەس هاوردن ئمتیازەیل نەفتی وەلی حکوومەت ئیران ئامادە نەوی وەلیا گوفتوگوو بکەیگ هەروەو جوورەگ وەل ئەمەریکا و بەریتانیایش گوفتوگوو نەکرد؛ ئەویش وەخاتر جیگیربوین هیزەیل بیگانە لە وڵات؛ ئی رویداگە بویە بایس رمیان حکوومەتەگەی محەمەد سەعید ک (ترود) رووژنامەی زوانحاڵ یەکەتیی بازرگانی سۆڤیەتی وە هاوکاریکردن وەل کوومەڵەیل

هـاوکاریکەر وەل فـاشیەیل لە نـاو ئیران ك هـانەتەمـا ئەو برِە کەرەستەیلە ك ئەرا سۆڤیەت کل کریەن کەمەو بکەن تـاوانبارکرد. ئەو وشیارکردن توندە ك دریـا حـکـوومـەت ئـیـران ئـەویش لـەنـاو تـاران پـایـتـەخت و لـە ری بـڵاوکراوەیگ رەسمـی سۆڤـیـەتی؛ ئـەوپـەڕ دەخـالـەتـەیل سۆڤیەتی لەئیران نیشان دا.

سەرنەکەفتن سۆڤیەت لە وەدەسهاوردن ئمتیازەیل نەفتی لە ئیران ك بەشیگ لە ئـامـانجـەیل ئەو وڵاتە بوی؛ بویە بـایس ئەوەگ شیوازەیل فەرەیگ وەکـاربـوەیگ هـەروەو جـوورەگ ئـفـریـن هـاریمـان وتـگـە ك فـیشتـر ئـەو گوفتوگووەیلە ك تـاران وەل سەفیر سۆڤیەت م. ئـا. مـاکسیموڤ ئەنجـامیـان داگـە ئـامـانـج لـەلـیـان وەکـاربـردن فشار ئـەرا وەدی هـاوردن ئـامـانجـەیل سۆڤیەت بویە. هـاریمـان ئەو ئـامـانجـەیلە دەسنیشان کردگەو وتگە ئەو ئـامـانجـەیلە لە وەدەسهـاوردن ئمتیـازەیل نەفتی پـا نـاسە ئەوڵاترو تواستگە دەسڵات ئیرانی لەنـاو بوەیگ ك مـاکسیموڤ وتگە ئی دەسڵاتە تەنیـا نوینـەر یـا مـومـەسل ٥٪ مـەردم ئـیـرانـە. هـاریمـان وەیـەیش ئشارە کـردگـە ك مـاکسیمۆڤ لەوەر ئەوە ئی قسە کردگە چوین لەو بـاوەڕە بویە ك مللـەت ئیران لەدەس حکوومەتەگەی ئـاس بویە. لەمـاوەی چەن مـانگێگ و جوور جیوەجی کردنێگ ئەرا قسەگان سەفیر مـاکسیمۆڤ؛ یەکەتیی سۆڤیەت لەری لەشکر قرمز دوو ریکخریـاگ چەکدارانە لە بـاکور یـا شمـال ئیران دامــەزران و نــزیـکــەی دە مـــانگ وەرج لــە دامــەزریــان هــەردوو کـۆمــار کـوردسـتـان و ئـازەربـایـجـان، یـەکـەتـیـی سۆڤـیـەت سەرقـاڵ تـەقـالایل دبلۆمـاسی بوی ئەرا رویوەرووی بوین وەل فشارەیل ئیران و ئەمەریکاو بەریتـانیا بوی ك خوازیار دەرچگن سەربـازەیل رووسی بوین لە ئیران ك دەسمیەت کوردەیل و ئـازەریەیل دان ئەرا وەرگردن دەسڵات؛ دەسمیەتەگان لەشکر قرمز ئەرا وەدی هـاوردن ئەو دوو ریکخریـاگە لەی سێ ریە بوی.

١– دامـەزرانن دوو پـارت یـا حزب کوردستـانی و ئـازەری.

٢- ریکخستن ئۆپۆزیسیون لەناو هیزەیل چەکدار حکوومەتی.

٣- پشتگیریکردن لە نارەزایەتیەیل و گرووپەیل چەکدار ناوخوەیی.

کۆنترۆڵکردن حزبەیل و ریکخریاگەیل سیاسی ئیرانی لەلایەن یەکەتیی سۆڤیەت نیشان دا ک یە خاسترین ریە ئەرا رەسین ئەو حزبەیلە وەدەسلات و دامەزرانن ئەو حزبەیلە دوو چشت ئەرا رووسەیل زامن کرد ک ئەیانە بوین:

* زامنکردن سەرکەفتن ئەو حزبەیلە ئەرا رەسین وەدەسلات.

* کارکردن ئەو دەسلاتەیلە لە سایەی سیاسەتەیل مۆسکۆ.

هەر لە سەرەتاوە ئازەریەیل بەش شیر لە دەسمیەتەیل مادی و مەعنەوی سۆڤیەت داشتن و وەختی لە ١٤ /٩ /١٩٤٥ یەکم بەیاننامەی دامەزرانن خوەیان دەرکردن ئەو بەیاننامە لەلایەن دەزگاگان راگەیاندن یا ئعلام سۆڤیەتی گەوراوە کریاو پەروباڵ دریا پی.

هەرلەی باوەتە جۆرج ف کنان قونسولگەر ئەو وەختەی ئەمەریکا لە مۆسکۆ رەسویگە ئەو باوەڕە ک کیشەی نەتەوەیی ئازەربایجان هاوشیوەی کیشەیل رووژهەلات پۆلۆنیا و سینکیانك و ئەرمینیای ترکیاو ناوچەیل ترە و هەمیش لەو باوەڕە بوی ک سیاسەت بەشبەشەوکردن ولاتەیل لە ئازەربایجانیش جوور ناوچەیل تر جەهان مینیگە بان پیوەندیەیل رەگەزی لە ناو سنوورەیل یەکەتیی سۆڤیەت وئی سیاسەتە لەلایەن قونسولگەر گشتی سۆڤیەت لە تەبریز ک هووکار ریکخستن جموجویل ئازەریەیل بوی جیوەجی کریاگە. رووسەیل ئەرا وەهیزکردن شوورش ئازەریەیل شمارەی فرەیگ لە پەنابەرەیل ئازەری؛ ئازەربایجان سۆڤیەت چەکدارکردو ئەرا دەسمەیەتداین هاونەتەوەیل خوەیان لەئیران ئەرا ئی ولاتە کلکردن و لە ١٥/١٠/١٩٤٥ رووسەیل دەسکردنە بەشەوکردن چەك لە ناونی ئازەریەیل و رووژ دویاتریش شوورش ئازەریەیل دەسوەپی کرد.

نەخش سۆڤیەت:

بنەڕەت یا ئەساس حزب نەتەوەیی کوردی ك وەکوومەڵە ناسریا لە ناوڕاس نۆڤەمبەر ساڵ ١٩٤٥ لە شار مەهاباد نریا و هەرلەو وەختە یەکەتیی سۆڤیەت بنەڕەت نارەزایەتییگ گشتی دژ یا زد حکوومەت ناوەندی ئیران دروس کرد و هووزەیل ناوچەگە وەپیاوەیل خوەی تەنیەو ئەو هووزەیلە ئەرا جەنگ سەروەخوەیی ئایندە ئامادەکرد و دویاخر چەك لەناونی دیموکراتخوازەیل کوردستانی ك شمارەی فرەیگیان هن ئازەربایجان سۆڤیەتی بوین بەشەو کرد و وەی جووره شووڕش کوردی لەو ناوچە بەرپابوی وەلی ئەگەر حکوومەت ئیران بتویەنستاگ کوومەك و پشتیوانی ئەرا هیزەیل چەکدارخوەی لەناوچەگە برەساناتاگ و هیزەیل زیاتریگ لە تاران باورداگ و هەمیش فەرمانبەرەیل حکوومەتی لە ناوچەگە وەشیوەی جددی کاربکردان شایەد بتویەنستان شووڕشەگە سەرکوت بکردان؛ وەهەر حاڵ یەکەتیی سۆڤیەت نووڕست ك ئی هووکار یا عاملە سەرنیەگریگ و لەلایگ تریشەو هیزەیل سۆڤیەت ئەرا پشتگیری کردن لەو شووڕشە گرفت و گیچەڵ لەری چالاکی هیزەیل چەکدار ئیرانی وەدی هاوردن و ئی کارە دووجار دووبارەوە کردن یەکمیان ئەوە بوی ك دەسڵاتدارەیل سۆڤیەتی نەیشتن فەرماندەیگ ئیرانی هویچ کاریگ لەوەراوەر ٣٧ ئیرانی بکەیگ ك لە خزمەت سەربازی واوین و هەمیش نەیشتن حکوومەت ئیرانی هیزەیل خوەی لە ناوچەی تونباد زیایەو بکەیگ و نەیشتن تەیارەیل لەشکر ئیران لەو ناوچە بنیشنەو؛ دویمیش ئەو رویداگە بوی ك لە فیرووزکوە رویدا وەختی هیزەیل سۆڤیەتی نوای ٢٠٠ جەندرمەی حکوومەت ئیرانی گردن ك لە تارانەو ئەرا ناوچەگە هاتوین و ناچاریان کردن گلەو بخوەن. لە شوین ئەوە لە ٢٠ دیسەمبەر ساڵ ١٩٤٥ هیزەیل سۆڤیەت نەیشتن کاروانیگ سەربازەیل ئیرانی ك لە قەزوینەو ئەرا

سەرکوتکردن شوورش ئازەربایجان هاتوین وەرەو ناوچەیل جەنگ بچن و فەرماندەی هیزەیل سۆڤیەتی لەناوچەگە هەرەشە کرد ك ئەگەر لەوە زیاتر بانە نوا تەقە لەلیان کریەی. ئی ژیرپاخستن ئاشکرای سەروەری ئیرانە حکوومەت تاران ناچارکرد پەنا بوەیگە نەتەوەیل یەکگرتگ و شکات حکوومەت سۆڤیەتی بکەیگ و ئی شکاتە لەلایەن بەریتانیاو ئەمەریکاوە پشتگیری کریا و جواو سۆڤیەت ئەرا شکاتەگەی ئیران یە بوی ك کل کردن هیزەیل حکوومەت ئیرانی ئەرا ئازەربایجان کار ناڕەوا و نەگونجیاگیگە و شایەد بووگە بایس خوین رشیان فرەیگ؛ لەهەمان وەختیش یەکەتیی سۆڤیەت هەڕەشەی وەکاربردن هیزەیل زیاتر خوەی لە وەراوەر هیزەیل حکوومەت ئیران دا و ئاشکرای کرد ك ئەگەر حکوومەت تاران هیزەیل خوەی ئەرا باکور یا شمال کل بکەیگ وەزوور ناچاریان کەیگ ئەو هیزەیلە بووەنە دویاوە. وەی جوورە ئەرامان دەرکەفیگ ك نواگرتن هیزەیل سۆڤیەت لە وەرەو نواهاتن هیزەیل حکوومەت ئیران و وەکاربردن زوان زوورو هەڕەشە لە ری کەناڵەیل دبلۆماسی تویەنست پیشڕەوی هیزەیل ئیرانی وەرەو باکور ئەرا دانان سنوور یا حدوودیگ ئەرا شوورش ئازەربایجان و کوردستان بووسنیگ. سێیمین ری ك یەکەتیی سۆڤیەت گردەی وەر ئەرا پشتگیری لە شوورش ئازەربایجان و کوردستان ئەوە بوی ك لە وەراوەر هەر هیزیگ یا لایەنیگ هەواخوای حکوومەت ئیران ك وەتەما بویاتاگ دەس لە هیزەیل شوورش بووەشانیاتاگ وسیا و نوای چنە کارەیل گردیاد. ئەوە بوی وەرج لە خوەی وەدەسەوداین تەبریز هیزەیل شوورشگیر ئازەری سەرجەم ریەیل سەرەکی ئەو شارەیلە ك کەفتوینە ژیر دەسڵاتیان و وەرەو تەبریز چیان کۆنترۆل کردن و بەسان و وەی جوورە ریەیل پیوەندی سەرەکی لەناونی تاران و تەبریز بڕین و بارەگای پۆست داگیر کردن و رخ و ترسیش خستنە ناو دڵ مەردم و گرنگتر یا موهمتر لەیانە گشتی ئەوە بوی ك چەك یا سلاح لە سەرجەم

هیزەیل دەوڵەتی سەنن و لە بەعزی شارەیل هیزەیل سۆڤیەتی دەسمیەت ڕاسەوخو یا موباشر هیزەیل شووڕش دیان و گرفت و گیچەڵ لە ری هامشو هیزەیل دەوڵەتی وەدی هاوردیان و لەیەك پەلامار شارەیل سەرەکی ئازاد کریان و ریەی لیان بەسیاو پیوەندی ئەو شارەیلە وەل تاران بڕیا و چەکدارەیل ئازەری ناوەند یا مەرکەز هیزەیل حکوومەت لە تەبریز خستنە ژیر دەسڵات خوەیان و پایتەخت ئازەربایجان کەفتە ژیر کۆنترۆل هیزەیل شووڕشگیر. **ئازەربایجان**:

دامەزرانن کۆمار خودموختار ئازەربایجان لە ٢/١٢/١٩٤٥ ئاماژە یا ئشارەیگ ئەرا کورد بوی تا داوای دامەزرانن کۆمار مەردمی کوردستان بکەیگ؛ لە ١٥/١٢/ ١٩٤٥ دانیشتنیگ لە شار مەهاباد وەئامادەبوین سەران هووزەیل یا عەشایر ناوچەگەو و٣ ئەفسەر سۆڤیەتی ك وە سەیارەی جێبیگ و وەل چەکەیل سووك خوەیان هاتوین بەڕیا کریا ئەرا باس کردن ئەو مەسەلە. توانایی یەکەتیی سۆڤیەت ئەرا دەسمیەتداین دامەزرانن ئەو دو کۆمار یا جمهووریە؛ لەوەوە هاتویگ ك لەشکر قرمز لە ناوچەیل باکور ئیران جیگیر بوی و ئەو ناوچەیلە لە ژیر کۆنترۆڵی بوین و تایبەتمەندی سیستم سیاسی ئیران وەگشتی سیستم پارتەیل یا حزبەیل وەشیوەی تایبەت هاندەریگ بوین ئەرا ئەو دەرفەت یافورسەتە ك رووسەیل وەدی هاوردوینەی. دەس ئەڵگردن رەزا شا لەدەسڵات لە شوین هاتن هیزەیل سۆڤیەتی و بەریتانی ئەرا ئیران لە ساڵ ١٩٤١ بویە بایس شیویان سەقامگیری سیاسی و رمیان زویتر ئەو حکوومەتە ك لەلایەن رژیم فاشی پشتگیری لەلی ئەکریا و شیویان ئەو بارو وەزعە نوای ئەو پرووژەیل پیشکەفتگە گرتیاد ك دوو دەیە وەرج لە ئەوە دەس وەپی کردوین و بوینە بایس ئەوەگ چینەیل کوومەڵایەتی و ئابووری تازەیگ وەدی بان و حکوومەت ئیران وەل سەرهەڵداین ئەو چینەیلە کوومەڵگای ئازەری پشتگووش خست و هەرلەو وەختەوە کورد کەفتە وەر سیاسەت بی

بەزەییيانەی رژیم ئەو سەردەمە.

داگیرکردن خاك ئیران لەلایەن یەكەتیی سۆڤیەت و بەریتانیا و دەسكیشان شا لە دەسەلات بارو وەزعیگ كوومەلایەتی و ئابووری و سیاسی نوویگ وەشوینیەو بوی و وە شیوەی راسەوخۆ كاریگەری لە بان دامەزرانن هەردوو كۆمارەگە نا و داخوازی لەبان كالا و خزمەتگوزاری فرەوە بوی و دەرامەدیش نەوی؛ یەیش لەوەختیگ بوی ك رویداگەیل سالەیل جەنگ و داگیركردن ئیران لەلایەن هاوپەیمانەیل بویە بایس لاوازبوین توانای حكوومەت ناوەندی ئەرا خاسترەوكردن بار گوزەران مەردم و گشت پلانەیل شا وسیان سەروەت و سامان ئاژەلییش وەرەو كەمی چیاد و ری ئاسن ئیران ك زیاتر لە چوار ملیۆن تەن سازو بەرگ جەنگی بەریتانیاو ئەمەریكا وەپی هاوریاویگ وەرەو ویرانی چی و كەمی مەواد خوراكی و ورسگی ك نزیك بوی تەنگ وەمەردم ئەلچنی بویە بایس بەرپابوین قەیرانیگ خوراكی و دارمیان ئابووری ئیران ك ئەو قەیرانە سەرجەم چین و تویژگەیل كوومەلگا گردەوەر لەوانەیش ئازەریەیل و كورد؛ ئەو قەیران خوراكییە مەودای ناونی دەولەمەن وفەقیرو جفتیارەیل و خاوەن زەویەیل ك دریژە دانە تەقالاگانیان ئەرا وەدەسەو گردن حكوومەت و پەرلەمان زیاترەو كرد و حال ورووژ كورد و ئازەریەیلیش لە شوین داگیركردن ولات خاسەو نەوی و هەر جوور سەردەم حكوومەت شا مەنەیان؛ بارو وەزع ئیران لەشوین داگیركردنی و دەس كیشان شا لە دەسەلات هیزەیل حكوومەتی وەتوندی لاوازەو كرد و ئامادەیی خوەیان ئەرا هاوكاری وەل كورد و ئازەریەیل نیشاندان. هەمیش زەوال ونەمەنن رژیم شا بویە بایس سەرهەلداین چالاكیەیل سیاسی تر لەوانەیش دامەزرانن پارتەیل یا حزبەیل سیاسی. هویرەوكردن شا وەبنەڕەتناین ولاتیگ مۆدێرن و سەروەخوەی و سەقامگیر ناچاری كردیاد سەرقال وەهیزكردن لەشكر و بیرۆكراتی لە ولات بووگ ئەوەیش جوور دوو پایەی

سەرەکی ئەرا رژیمەگەی. بەشداریکردن مەردم لەحکوومەت وەل دو گرفت یا گیچەڵ سەرەکی رویوەرووی بوی:

یەکم: پەرلەمان بویگە ئامێریگ تەنیا ئەرا شەرعیەت وەخشین وەسیاسەتەیل دەسەڵات.

دویم: سەرکوتکردن حزبەیل سیاسی و لەناوبردنیان وەتەواوەتی؛ لە شوین دەسکیشان شا لە دەسەڵات؛ سفەتەیلی جوور ناکووکی و باندبازی لەلایەن کەسایەتی یا شەخسیەتەیل حزبەگان هەر جوور سەردەم وەرج لە شا زینگەو بوین وەلی ئیجارە وەشیوەی کوومەڵایەتی و سیاسی و ئابووری. خاسترین پارت یاحزب ریکخریاگ ك پشتگیری مادی و سیاسی لەلی ئەکریا پارت توودە یەعنی حزب شیووعی ئیران بوی ك لەلایەن رووسەیل پشتگیری لەلی ئەکریا. شا کوومەڵیگ لە زندانیەیل سیاسی ئازاد کرد لەوانەیش گرووپیگ ك لەساڵ ۱۹۳۷ زندانی کریاوین وەتوومەت داشتن هویرەیل سۆشیاڵستی یاکۆمۆنیستی؛ سەرکردەی ئەو گرووپە ك شمارەیان ۳۵ نەفەر بوین دکتۆر تەقی ئارانی بوی ك لە زندان مرد وەلی هاورپەیلی لە شوین ئەوەگ لە زندان ئازاد کریان لەساڵ ۱۹٤۱ حزب توودە یا (جەماوەر) ك حزب کۆمۆنیست ئیران بوی دامەزرانن و ئی حزبە چوار بیرمەند ئیرانی لەتی بوین ك یەکیگیان پزیشك و یەکیگ تر پارێزەر یا موحامی و ئەو دووانەگەی تریش مامۆستای زانکۆ و نویسەر بوین؛ ئی حزبە ك هویر لینینی و مەرکەزییەت دیموکراتی ئەڵگرتویگ تەقالا کردیاد متمانە یا سقەی مەردم وەدەس باریگ و ریکخستنەیل خوەی وەشیوەی دەسەڵات کۆنگرەی حزب و لوجنەیل هەرێم ومەحەلی و شانە دامەزران؛ و لەبان رووشنایی هویر و بەرنامەی سەرکردەگانی؛ حزب توودە زیاتر مەیلەو فارسەیل لەناو کومەڵگای ئیرانی چیاد چوین ئەوانەگ حزبەگە دامەزرانوین

خـوەیـان فـارسزوانـەیـل نـیشتـەجـای تـاران بـویـن و فـره گـرینگی وەململانی هـەرێمی لەناونی پایتەخت وهـەریمەگان نەیان و سیمای ململانی چینایەتی دیانە مێژوو ململانی مێژووی مللەتەگەیان و تـەقـالا کردیـان خـوەیـان لـە لایـەنـەیل کـوومـەڵایـەتـی و نـەتـەوەیـی و کیشەیل هـەرێمی دویر بگرن. وپیچەوانەی ئەوە؛ ئی کیشەیلە بوینە بنەڕەت یائەساسیگ ئەرا ئەو نارەزایەتیەیلە ك حزب ئـازەربـایجان دیموکراتی لە ساڵ ١٩٤٥ ئاشکرایان کرد لەوەر ئەوەگ سەرکردەی ئی حزبە ك جەعفەر پیشاوەری بوی یەکیگ لە زندانیەیل سەردەم شا بوی ك دویاخر ئازاد کریا وەلی هویچ پیوەندییگ وەل ئەو گرووپە نەیاشت ك حزب توودە دامەزرانن؛ پیشاوەری وە زوان تورکی ئازەری قسە کردیاد و لە ساڵ ١٨٩٣ لە شار تەبریز چەو واز کرد و لە تەمەن ١٢ساڵی ئەرا ئازەربـایجان سۆڤیەتی کووچ کردو لە دامەزرانن یەکم ریکخریاگ شیووعی ئیرانی لە شار باکوو لە ساڵ ١٩٢٠ بەشداری کرد و ئەندام لوجنەی ڕاپەڕاندن یا تەنفیزی جمهووری جیلان بوی لە ساڵ ١٩٢٠ تا ١٩٢١ وەلی پیشاوەری وەخت کەمیگ پیوەندی وەحزب توودەوە داشت وچەن بـاوەت لە رووژنـامەی تـایبەت حزبەگە نویساو لـە حزب تـوودە وەخـاتـر چینـایـەتیخـوازی لـە کـوومـەڵگـایگ دویاکەفتگ لە بوار یا مەجال پیشەسازی جوور ئیران رەخنە یا ئنتقاد گرت و هەمیش لە نویساننەگانی ئەرا ئەو رووژەیلە ئاماژە کرد ك حزب دیموکرات ئازەربایجان دامەزران و وت وەختی من ئەو حزبە دامەزرانم هویچ حزبیگ لە ئازەربایجان نەمەنویگ بیجگە حزب توودە وەلی ئەو حزبە ناتەوان ومەردم فەرە لا لەلی نەکردیانەو ئەویش وە خاتر ئەو کیشمەکیشەیل داخلیە ك چەن ساڵیگ لە ناوی دریژە کیشا و هەمیش وەیە ئشارەکرد ك لەشوین سێ رووژ باس و گوفتوگوو وەل دووان لە هاوڕیەیلی رەسینە ئەو ئاکام یا نەتیجە ك

حزبیگ تایبەت وەخوەیان بنیات بنەن؛ و لە یەکیگ لەهاوڕیەیلی تواست ک پیوەندی وەسەرکردایەتی حزب توودەوە بکەیگ و هەردوولا وەل یەکا هاوکاری بکەن. لە ١٩٤٥/٩/٣ وەختی پیشاوەری دامەزرانن حزبەگەی ئعلان کرد و یەکم بەیان حزبەگە دەرچی خوازیار ئەوە بوی ک زوان تورکی لە ناوچەیل ئازەرینشین زوانیگ رەسمی بووگ و هەمیش خوازیار ئۆتۆنۆمی ئەرا مەردم هەرێم ئازەربایجان لەچوارچیوەی دەوڵەت ئیران بوی.

وەختی یەکەتیی سۆڤیەت دەس کردە بەشەوکردن دەسمیەتەیل خوەی لەناونی ئەو ئازەریەیلە ک لە ١٩٤٥/١١/١٥ دژ یا زد حکوومەت شا ئەڵسیان ک وەرج لە یەیش باسی کردیم و هەمیش نواگرتن جەیش قرمز لە وەرەو نوا چگن هیزەیل ئیران لە شار قەزوین، دیموکراتخوازەیل ئازەری لە ١١/٢١ سەرجەم ناوچەیل ئازەربایجان خستنە ژێر کۆنترۆڵ خوەیان و لەشوین ئەوە داواکردن ک کۆنفرانسیگ نەتەوەیی بوەسیەیگ ئەرا ئعلان کردن جیاوەبوین خوەیان لە ئیران و لەو بەیانە هاتویگ ک مللەت ئازەری نەتەوەیگە ک وەل نەتەوەی فارس جیاس و زوان کلتوور و رووشنهویری و تایبەتمەندی خوەی دیری و هەمیش خوازیار دامەزرانن حکوومەتیگ دیموکراتی دەستووری لە ئیران و دیاری کردن هەق چارەنویس ئەرا ئازەریەیل و دامەزرانن حکوومەتیگ تایبەت وەخوەیان و ئیدارەتکردن کاروبار ناوخوەییان بوی. لە کووتایی بەیانەگە وەیەیش ئاماژە کریاویگ ک تەقالاکردن ئەرا وەدی هاتن ئەو ئامانجەیلە لە ری ئاشتیخوازانە و دویر لە توندوتیژی و براکوشی ئەنجام بگریگ؛ وەلی وەل گشت ئەوەیا بەیان کۆنفرانسەگە وشیاری دا ک ئەگەر حکوومەت مەرکەزی بتوایگ وەزوور و داگیرکردن هەق مللەت ئازەری بخەیگە ژێر پا ئی مللەتە وەگشت نرخ و بەهایگ لە خوەی وەرگری کەیگ و تا ئاخر نەفەر لە مللەت ئازەری ئەرا رەسین وەئۆتۆنۆمی دەس لە خەبات و کوشش خوەی

نیەڵگری. وەختی کۆمار خودموختار ئازەربایجان لە ۱۹٤٥/۱۲/۱۲ ئـعلان کـریـا پـیشاوەری بـویـە سەرۆك ئـەنجوومـەن وەزیـرەیل و عـەلـی شیاستاری یەکیگ لە کویەنە شووعیەیل ئازەری بویە قسەکەر رەسمی ئەنجوومەن نیشتمانی ئازەری و ئی ئەنجوومەنە نوو وەزیر هەڵوژارد و پیشاوەری بیجگە پۆست سەرۆکایەتی ئەنجوومەن وەزیرەیل وەشیوەی وەختی بویە وەزیر کاریش؛ یەکیگ لە ئامانجەیل حکوومەت ئازەری دامـەزرانـن لـەشکـریگ وەتـوانـاو هـیـزیگ مـەردمـی پـیك هـاتگ لـەو هـاوولاتـیـەیـلـە ك خـوەیـان ئـامـادەیـی نیشان بـیـەن ئـەرا خزمـەتکردن وەمـلـلـەتـەگـەیـان ك نـاوی نـانـە (فـەدائـیـان) و هـەمـیش شمـارەیگ لـە کووچکەرەیل وسەربازەیل تازەیش ك وە قزڵباش ناسریان دامەزرنیگ؛ وە جووریگ ك لەوەخت رمیان ئەو حکوومەتە شمارەی ئەو هیزەیلە رەسیە دە هـەزار چـەکدار و نـزیـکـەی هـەفـتـا تـا سەد هـەزارتریش ئـامـادەی چەك ئەڵگردن بوین و سەرجەم ئەو هیزەیلە لە ژیر فەرماندەیی و دەسلات حزب دیموکراتـی ئـازەری بـویـن. ریکخستنـەیل حزب ئـازەری هـە مینستیـادە ریکخستنەیل حزب تووده جوور لوجنەی مەرکەزی و سەرکردایەتیەیل هەرێمی و ناوچەیی و پیوەندیەیل ناونی حزب و لەشکر لەری ئەفسەرەیل سیاسی ئەنجام گردیاد ك لەوەخت رمیان کۆمارەگە ژمارەیان رەسیە ۳۰ ئەفسەر و وەشیوەی گشتی ئەو پیاوەیلە ك لە ئازەربایجان سۆڤیەتی ئەرا ئیران هاتن دو ئەرك یاواجب سەرەکی ئەنجام دیان:

یەکم: سەرپەرشتیکردن فەرماندە سەربازییەگان و کاروبار سیاسی رژیم و کادر سەرەکی سەربازی لەو (فەدائیەیلە) پیك هاتوین ك لوجنەی مەرکەزی فەرمان وەییان دیاد و پیشاوەری خوەی سەرۆکایەتیی ئەکرد.

دویـم: دامـەزرانـن سیستـم مـەدرەسـەیل سەربـازی وەشیـوەی سەرەتـایـی و ناوەندی و کۆلیج سەربازی و پۆلیس و بەرنامەی خوەنستن سیاسی

و هەمیش مەرج یاشەرت ئەرا ئەفسەرەیل سیاسی داناوین ك بایەد لە دپیەکەوکردن یا ئمتحان ئابووری سیاسی و مێژوو پیشکەفتن کوومەڵایەتی و باوەتەیل مادی و مێژوو حزبەیل سیاسی گەورای جەهان و زانست دەروینی و عەسکەری سەربکەفتان. دیاریکردن پشتیوانی مەردمی لەو حکوومەتە سەخت بوی و توومەتەیل هەرچی بوین لە وەخت رویداگەگەو لە کووتاییەگەی ئاشکرابوین؛ هووکارەیل یاعاملەیل لەدەسداین پشتگیرییەیل مەردمی حکوومەتەگە فرە بوین؛ وەلی گرینگترینیان ئەوە بویە ك حکوومەتەگە بەڵین یاقەوڵەیل خوەی وەمەردم جیوەجی نەکرد وەتایبەت مەسەلەی بەشەوکردن زەوی لەناونی مەردم و ئی قەوڵە یا وە خاتر کوڵ بوین عومر کۆمارەگە یا وە خاتر ناتەوانی لە جیوەجیکردن بەرنامەگان ناتە دی. چوین شووعیەیل نارازی تەنیا مەبەسیان زەفتکردن زەویەیل ئاغاو دەرەبەگەگان بوی نە بەشەوکردنی لەناونی ئەو جفتیارەیلە ك زەوی نەیاشتن؛ بیجگە ئەوانەیش حکوومەتەگە وەخاتر سەربازبگیری وەزوور پشتگیری چین یا تویژ جوانەیل لەدەس دا. سەربازەیل کۆمارەگەیش نارەزایەتی لەناونیان هاتە دی وەتایبەت وەختی هیزەیل جەیش قرمز لە ئازەربایجان دەرچین و هویچ کەرەسەیگ سەربازی ئەرایان نەیشتنە جی.

کۆمار مەردمی کوردستان:

هەروەو جوورەگ لە سەرەتای باسەگەمان وتیم ك دامەزرانن قەوارە یا کیانیگ ئازەربایجانی ئاماژە یا ئشارەتیگ ئەرا دامەزرانن کۆمار مەردمی کوردستان لە ١٩٤٥/١٢/١٥ بوی و سەرەرای لەیەکچوین بارو وەزع هەردوو کۆمارەگە وەلی جیاوازیەیل ئاشکرایگ لەناونیان بوی؛

هەردوو کۆمارەگە لەو باوەتە نزیك وەیەك بوین ك یەکەتیی سۆڤیەت پشتگیرییان کردیاد وەلی تەکتیك سۆڤیەت لە هەردوو کۆمارەگە جیاوازی داشت؛ یەیش وەخاتر ئەو جیاوازی گەورا لە قەوارە و پیکهاتەی کوومەڵایەتی هەردوو نەتەوەگەو تایبەتمەندیەیل گشتی هەردوو کوومەڵگەی کوردستانی و ئازەربایجانی. لە مهاباد هەر وەو جوورەیش لە تەبریز تەنیا ئامێر ئەرا ریکخستن مەردم و وسیان لە وەراوەر حکوومەت ئیران ئەو حزبەیلە بوین ك لەلایەن یەکەتیی سۆڤیەتەو پشتگیری ئەکریان. وەرج لە دامەزرانن پارت دیموکرات کوردستان؛ ریکخریاگ کوومەڵە لە کوردستان رووژهەڵات چالاکی کردیاد؛ ئەو ریکخریاگە لە ساڵ ۱۹٤۳ لەلایەن بریگ لە جوانەیل خوینگەرم و نەتەوەدووس دامەزریاو شیواز ریکخستن ئی ریکخریاگە نموونەی مۆدیلیگ دیمۆکراتی رووژئاوایی بوی؛ لەوەختیگ شیواز یەکەتیی سۆڤیەت ئەرا حزب دیموکرات کوردستان لە بان بنەمای سەرکردایەتی تاکەکەسی قازی مەحەمەد بونیاد نریاویگ ك ریزو حورمەت گەورایگ لە ناو مەردم داشت و لەشوین سەردان کوڵیگ ئەرا باکوو وە مکیسکردن یا دەعوەت کاروەدەسەیل سۆڤیەتی لە سپتەمبەر ساڵ.

۱۹٤٥ دامەزرانن پارت دیموکرات کوردستان ئاشکرا کردو یەکمین بەیان دامەزرانن حزبەگە لەلایەن قازی مەحەمەد و سەد سەرکردەو شەخسیەت کورد واژوو کریا و لەو بەیانە سیاسەتەیل رەزاشا ك حاشا لە ماف یاحقوق ئنسانی و دەستووری کورد ئدانە کریاو بەیانەگە خوازیار ئۆتۆنۆمی ئەرا کوردستان لە چوارچیوەی دەوڵەت ئیران و زوان کوردی بووگە زوانیگ رەسمی و هەمیش لە بەیانەگە ئامادەیی حزب ئەرا یەکەتیی و برایەتی وەل مللەت ئازەربایجان ئاشکرا کریا.

ئەو دەزگایەیل دەوڵەتییە ك کورد دامەزرانەیان هەر جوور ئەو دەزگایەیلە بوین ك لە ئازەربایجان پیك هاوریاوین وەلی چالاکیەیل

کورد لە قەوارەی ئازەرییەگان بویچگتر بوی و شوین پەنجەی تاکەکەسی و بنەماڵەیی وتایبەتمەندیەیل خێڵەکی کوردی لەتی ئاشکرا بوی و وە پـیـچـەوانـەی پـارت دیموکـرات ئـازەری نـەخش یـا دەور پـارت دیموکـرات کوردستان لە بەشەوکردن پۆست و دەسڵاتەگان کەمتربوی و هەرچەن زوورم وەزیـرەیـل ئـەنـدام حـزبـەگـە بـویـن وەلـی ئـەڵـوژانـن وەزیـرەیـل و پۆستەیلتر لەبان بنەوایەیل خێڵەکی بوی؛ قازی مەحەمەد خوەی بویە سەرۆك کۆمار و ئاموزایگی کردە جیگر سەرۆك کۆمار و وەزیر وەرگری و باقی پوستەیل یش لە ناونی خێڵەیل ناودار بەشەو کریان؛ ئەرا نموونە پۆست سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل دریا پیاویگ دینی لە بنەماڵەیگ تر و هەردوو وەزارەت کاروبار خارجیەو هامشوو دریا دوو کەس لە هووز دیبوکری ك رکابەر یا مونافس سیاسی قازی مەحەمەد بوین و بیجگە ئـەوەیش عـەشـایـر شـیـونـەوار خـوەیـان لـەبـان شـیـوەی دەمـەزرانـن جـەیش کوردی داشتن و شوین دەسیان لەناوی دیار بوی و پشت بەسان قازی مـەحـەمـەد وەسۆڤـیـەت شـایـەد بـویـاتـاگـە بـایس وەدی هـاتـن نـاڕەزایـەتـی ناوخوەیی لەناو حزب وەلی چنە ناڕەزاییەتیگ سەرهەڵنەیا. سەرەڕای هـاتن هیزەیل بارزانی لە عیراقە و حکوومەت کوردی نەتواست تەنیا وەو هیزەیلە پشت بوەسیگ و بڕیار دامەزرانن لەشکریگ کوردی دەرکرد.

لەوەرئەوەگ راسەوکردن سیستم عەشایری وەشەو و رووژیگ نەئەکریا حکوومەت ناچار بوی گەورا ئەفسەرەیل لەشکر لە ناودارەیل مهاباد و سەران بەعزی عەشایر دەسنیشان بکەیگ و جەیش مهاباد نزیکەی هەفتا ئەفسەر پایە بەرزو هەزار چەکدارداشت ویەیش چەنە یەك لە دەی لەشکر ئازەری بوی؛ ئەفسەرەیل کورد نە تەنیا جنگ سەربازی سۆڤیەتی لەوەر کردیان بەڵکم لە لایەن ئەفسەرەیل سۆڤیەتی مەشق و تەدریب وەپیان ئەکریا و کابتن سەلاحدین کازمون ك ئەفسەریگ لەشکر سۆڤیەت بوی وەتایبەت ئەرا ئەو کارە ئەرا مهاباد کل کریا.

حکوومەت کوردی ك وەپشتگیری یەکەتیی سۆڤیەت دامەزریا عەشایر نەخش گەورایگ لەتی بازی کردیان و فەرە سەختوی لەو سەردەمە وە چەن مانگ دەوڵەتیگ دویرلە چوارچیوەی عەشایر دامەزریەیگ و لەلایگ ترەو چاودیرەیل ئویشن یەکیگ لە هووکارەیل رمیان کۆمار کوردستان لە مهاباد نارەزایەتی بەش گەورایگ لە کوومەڵگای کوردەواری ئەو سەردەمە لە رووسەگان بویە؛ وەلی وەل ئەوەیشا رمیان هەردوو کۆمارئازەری و کوردستانی لە ئاکام نزمبوین ئاست یا موستەوای کوومەڵایەتی و ئابووری و وەتایبەت پیشکەفتن سیاسی هەردوو کوومەڵگاگە بویە و وەل ئەوەیشا حکوومەت ناوەندی لەتاران هەرچەن لە لایەنەیل جیاجیا سەقام و ئارامی نەیاشتگە وەلی لە هەردوو حکوومەت تەبریز و مهاباد وەتواناتر بویە.

لەشوین ساڵیگ و یەك رووژ لە دامەزریان کۆمار ئازەربایجان خودموختار ئەو کۆمارە کووتایی وەپی هات و ئەرا هەمیشە تەرمەگەی ئەڵگیریا؛ قونسول ئەمەریکا لە تەبریزیش لە نامەگەی ئەرا وەزارەت کاروبار خارجیەی وڵاتەگەی نویساس لە رووژیگەو من هاتمەسە ئەرا ئازەربایجان چەن نەفەریگ نەیمە ك بزگەخەنە لەبان لیوەیلیان بووگ. تەنیا ساڵیگیش لە شوین دامەزریانی کۆمار کوردستان لە مهابادیش رمیا و لەیوا تیەیگە وەرچەو ك رمیان هەردوو کۆمارەگە وەخاتر هووکار ئاسانیگ ك ئەویش دەرچگن هیزەیل سۆڤیەت لەناو خاك ئیران بویە؛ وەلیی یە وەمەعنای ئەوە نییە تەنیا ئەو هووکارە بویەسە بایس رمیان هەردوو کۆمارەگە بەڵکم هووکارەیل تریش لەو ریووداگە نەخش داشتنە.

گوشار و هەڕەشەیل ئەمەریکا؟

دەرچگن یەکجاری هیزەیل سۆڤیەتی لە ئیران شایەد لە ئاکام ئەو تەقالایەیل وەردەوام دبلوماسی ئیران و بەریتانیا وئەمریکا بویە؛ وەلی

گوشار ئەمەریکا شایەد ئەو وشداری یا تەحزیرە بووگ ك تروومان سەرۆك ئەمەریکا ئاراسەی ستالین کردەی و نەخش یادەور یەکلاکەرەوەیگ لەو باوەتە داشت و ئەو گوشارە لە دوو وەخت جیا ئەنجام گرت وەرج لەو لەشوین دویم ئازار ١٩٤٦ ك ئەوەیش مێژوو یا تاریخ دەرچگن هیزەیل سۆڤیەت وەگوورەی پەیماننامەی سێ لایەنە بوی؛ لە یەك مانگ شوبات سال ١٩٤٥ ئەنتۆنی ئایدن سکرتێر خارجیەو ئدوارد ستێتنس لە ماڵتا ریککەفتن لەبان ئەوەگ ك گرینگ یاموهمە هاوکاری یەکەتیی سۆڤیەت لە بوار یا مەجال چەسپانن بنەوای دەرچگن پلەپلە یا تدریجی لەئیران وەدەس بارن و ئایدن ئی مەسەلە لەدانیشتن وەزیرەیل کاروبار خارجیە لە ١٩٤٥/٢/١١ لە یالتا وەل مولوتوف باس کرد؛ وەلی مولوتوف پیشنیازەگەی ئایدن پەسەن نەکردو وەت نەبایەد هیزەیل هاوپەیمان وەرج لە کووتایی هاوردن وەهەڵویستەیل دوشمنکارانە خوەیان بکیشنەو؛ لەشوین کەمتر لە هەفتەیگ لە رووژ پیروزی و لە یادداشتیگ ئەرا هەرسێ وڵات؛ ئیران خوازیار دەرچگن هیزەیل هاوپەیمان لە سەرزەمین خوەی بوی و نگەرانی خوەیشی لە مەنن دایم هیزەیل رووسی نەشاردەو وەگوورەی ئەو پەیمان سێ لایەنە ئیران ری دا هیزەیل هاوپەیمان لە شوین کووتایی هاتن وەجەنگ یابان تا ماوەی شەش مانگ لەخاك ئیران بمینن هەرچەن ك پەیمانەگە خوازیار دەرچگن کوتوپڕ ئەو هیزەیلە بوی؛ وەلی مەنن هیزەیل هاوپەیمان لە ناو ئیران هویچ شوینەواریگ لەبان جەنگ دژ یابان نەیاشت. ئیران لەوباوەڕە بوی ك کووتایی جەنگ وەل ئەڵمانیا و شکست خواردن یابان؛ سۆڤیەت ناچارکەیگ نارەزایەتی خوەی لە گوشارەیل ئەنگلۆ ئەمەریکی و ئیرانی ك خوازیار دەرچگنی لە خاك ئیرانن ئاڵشت بکەیگ و هەرچەن یەکەتیی سۆڤیەت لە ١٩٤٥/٨/١ لە شار پۆتسدام پیشنیازەگەی بەریتانیا لەباوەت دویاکیشان هیزەیلی لە تاران پەسەن کردویگ وەلی ئستالین نارازی بوی

وەتەواوەتی و هەڵەپەڵە لە ئیران دەرچووگ و چرچل ئاگادارەو کرد ک هەرچەن بەریتانیا هەست وەیە کەیگ ک وەخت دەرچگن هیزەیل هاوپەیمان لە ئیران کووتایی وەپی هاتگە وەلی یەکەتیی سۆڤیەت لەیوا هویرەو نیەکەیگ و لەشوین دیاریکردن چارەنویس جەنگ وەل یابان هویر لە دەرچگن کەیگ. شکست خواردن یابان لە جەنگ بویە بایس ئەوەگ ئیران سەرلەنوو لە ١٩٤٥/٩/١١ خوازیار دەرچگن ئەو هیزەیلە لە وڵاتەگەی بووگ و یەیش هیشت ئەرنست بیڤن وەزیر کاروبار خارجیەی بەریتانیا وە مۆلۆتۆڤ بویشیگ ک هیزەیل ئەمەریکا و بەریتانیا لە ٢ مارس ١٩٤٦ ئاخرین سەربازەیل خوەیان لە ئیران دەرکەن و یەیش وەمەعنای ئەوە بوی ک ئەو کارە شەش مانگ لە شوین خوەی وەدەسەو داین یابان ئەنجام گریگ ک جواو مۆلۆتۆڤ لەی باوەتە رووشن نەوی و پاداگرت لەبان ئەوەگ نیاز نییە ک لە دانیشتن ئەنجوومەن وەزیرەیل کاروبار خارجیە وەختیگ ئەرا دەرچگن دیاری بکریەی و دویاخر بیڤن و هاریمان لە ١٩٤٥/٩/١٩ وەجیا مەسەلەی دویاکیشانەگە وەل ئستالین باس کردن؛ وەلی ئستالین هاریمان لەوە ئاگادار کردەو ک حکوومەت ئیران حکوومەتیگ دژ یەکەتیی سۆڤیەتە و وەی خاترە بایەد یەکەتیی سۆڤیەت بڕیار بیەی ئایا هیزەیلی وەگوورەی ریککەفتننامەی سێ لایەنەی ساڵ ١٩٤٢ لە ئیران کیشیگەو یا وەگوورەی پەیمان دوو لایەنەی سۆڤیەت و ئیران ک لە ساڵ ١٩٢١ ئمزا کریاس هیلیگەو. لە گفتوگوویگ نافەرمی ک لە ١٣/ ١١/١٩٤٥ لە موسکو لەباوەت کێشەی ئیران ئەنجام گرت بیرنس وەزیر کاروبار خارجیە نیگەرانی خوەی لەوە نیشان دا ک نەگ کێشەی ئیران لە دانیشتن مانگ کانوون دویم نەتەوەیل یەکەوگرتگ باس بکریەی وەلی ستالین جواوی دا و وت یەکەتیی سۆڤیەت رخی نیەچووگ ئەو کیشە لەو دانیشتنە لەیەکەو بدریەی و (کەس لەی باوەتە شەرم نیەکەیگ).

یەکەتیی سۆڤیەت نەك تەنیا لە داگیرکردن بەشیگ لە خاك ئیران و دخالەت کردن لە کاروبار ناوخوەیی شەرم نەکرد بەڵکم دەس کردە کردەوەیل دوشمنکارانەی تازەیگ و هیزەیل وەسازوبەرگ جەنگی سووك وسەین وەل هیزەیل نائاسایی ئەرا باکور ئیران هاورد و وەرەو تاران کەفتە ری و یەیش لەهەمان وەخت بوی ك وەل تەواو بوین مووڵەت مەنن هیزەیل هاوپەیمان لەناو ئیران؛ تاران نارەزایەتی توند خوەی لە ریکخراو نەتەوەیل یەکەوگرتگ خستە رووی و خوازیار دەرچگن ئەو هیزەیلە لە خاك وڵاتەگەی بوی. وەی جووره کێشەگە چیە ناو قوناغ دویم خوەی؛ وە باوەڕ جیمس بێرنس یەکەتیی سۆڤیەت بیجگە داگیرکردن سەربازی دەس کردە ویرانکاری سیاسی لە ئیران و لە نامەیگ دویرودریژ ئەرا مۆلۆتۆڤـ ك لە ٦ ئازار ١٩٤٦ کل کریا ئەمەریکا نارەزایەتی خوەی لەباوەت ئەو زانیاریەیل تایبەت وە بڕیار سۆڤیەتە دەربارەی هیشتن بەشیگ لە هیزەیلی لە ناو خاك ئیران تا دویم ئازار ساڵ ١٩٤٦ وەبی رەزامەندی حکوومەت ئیران ئاشکرا کرد و لەی نامە ئاماژە ئەرا بەڵێن یاقەوڵ یەکەتیی سۆڤیەت لەباوەت دەرکردن سەرجەم هیزەیلی لەناو خاك ئیران لە چوارچیوەی پەیماننامەی سێ لایەنە کریا و ئومیدیش خوازریا ك رووسەیل گشت هیزەیلیان لە خاك ئیران بکیشنەو؛ لە نامەیگتر لە ٨ ئازار بیرنس سکرتێر وەزارەت کاروبار خارجیەی ئەمەریکا ئاماژە وەیە کرد ك واشنتون توای بزانیگ ك ئایا حکوومەت سۆڤیەت ها تەما لەجی دەرکردن هیزەیلی لە ئیران هیزەیل زیاتری ئەرا ناو خاك ئی وڵاتە باریگ ؟ ئەگەر ئی کارە بکەیگ حکوومەت ئەمەریکا پیشوازی لە زانیاریەیل ئەو سەرچاوە لەو باوەتە کەیگ. ئی کیشەی گڕگرتگ و گەرمە وەل دوو نیشانەی تازە رویەرووی بوی ك تایبەت بوین وەتەقالاگان و گوشارەیل دبلۆماسی ئەمەریکا ئەرا ناچارکردن سۆڤیەت وە دەرکردن هیزەیلیان لە ئیران و ئەو دوو نیشانە یانە بوین:

یەکم: سەرۆك ترومان لە کۆنفرانس رادیۆیی خوەی ل ٢٤ نیسان ١٩٥٢ وت ك لە ساڵ ١٩٤٥ ئۆلتۆماتیومیگ داسە رووسەیل ئەرا دەرچگن لە ئیران و ئەوانیش ئی کارە کردنە لەوەر ئەوەگ ئیمە لەبارو وەزعیگ بویمن ك شایەد وەل هەمان هەڵویستیگ رویەرووی بویاتایم.

دویم: ترومان سەروك وەرین لە سال ١٩٥٧ لە باوەتیگ لە روژنامەی نیویورك تایمز نویسا ك: لە ئەزموون و تەجروبەم وەل رووسەیل هووکارەی یە بویم ك هەروەختی ئیمە نەتویەنیم ئامانجەیلمان رووشنەو بکەیم ئەوان دەس کەنە جموجویل؛ ئەرا نموونە لە شوین ماوەی کەمیگ لە کووتایی هاتن جەنگ جەهانی دویم ستالین ومۆلۆتۆڤ وەئەو پەر بی شەرمی نەتواستن ریککەفتننامەی دەرکردن هیزەیلیان لە ئیران جیوەجی بکەن و هیزەیلیان لە ناوچەی ئازەربایجان هەڵکەفتگ لە باکور رووژئاوای ئیران هیشتنەو؛ یەیش لەوەختیگ بوی ك وەرج لە یە لەری کەناڵەیل دبلۆماسی و ریکخریاگ نەتەوەیل یەکەوگرتگ برِیار دریاویگ ك هیزەیل سۆڤیەتی لە ئیران بچنەو دەر؛ وەلی یەکەتیی سۆڤیەت دریژە دا داگیرکردنەیل خوەی تا وەختیگ خوەم کێشەگە چارەسەرکردم وە شیوەیگ خەوەر دریا ستالین ك من فەرمان دامەسە سەرکردەیل سەربازی تا خوەیان ئامادەبکەن و هیزەیل زەمینی و دەریایی و ئاسمانی بخەنە ری وەختی ستالین لە مەرامم حالی بوی برِیار دەرکردن هیزەیلی دەرکرد.

وتیم دوو نیشانەی تازە تایبەت وە تەقالاو گوشارەیل دبلۆماسی ئەمەریکا ئەرا ناچارکردن سۆڤیەت وەدەرکردن هیزەیلی لە ئیران هاتنە دی.

ئەگەر بتوایم گەوهەر ئەو دوو نیشانە دەسنیشان بکەیم ئەوە

کارسەختیگە؛ لەوەر ئەوەگ روایەگەی ترومان سەرۆك وەرین لە ٢٤مایس ١٩٥٢ هەمان رووژ لە کوشك چەرمگ شیەو کریا وەختی وە رووژنامەنویسەیل وەتویگ سەرۆك وشە یا کەلیمەی ئۆلتیۆماتیۆم وە واتا یا وەمەعنا زانستییەگەی وەکاربردگە نەگ واتا هونەریەگەی و سەرۆك وەی شیوازە ئەرا تەقالاگان وەفد ئەمەریکی لە نەتەوەیل یەکەوگرتگ وەتایبەت لە ئەنجومەن ئاسایش ئاماژە کردگە ئەویش لە ری کەنالەیل دبلۆماسی لە وەهار ساڵ ١٩٤٦ ك شوینەوار گەورایگ لەبان ناچارکردن سۆڤیەت وەدەرکردن هیزەیلی لە ئیران داشتگە؛ بیجگە ئەوەیش تێبینی زیاتریگ لە بڵاوکریاگەیل وەزارەت کاروبار خارجیە ئاشکرا بوین ك ئەو زانیاریەیلە نیشان دیان و ئاماژە وە ئەوە کەن ك هویچ بەڵگەنامەی تایبەتیگ وەئۆلتیۆماتیۆم کل کریاگ ئەرا یەکەتیی سۆڤیەت لە بەڵگەنامەیل هەردو وەزارەت کاروبار خارجیە و وەرگری ئەمەریکا نییە راس و درووی ئەو ئۆلتیۆماتیۆمە ئاشکرا بکەن؛ گریمان ك ئەو روایەتەو روایەتەگەی قسەکەر وەناو کوشك چەرمگ لەباوەت کل نەکردن ئۆلتیۆماتیۆم ئەرا یەکەتیی سۆڤیەت راس بوون؛ ئمجا باوەتەگەی سەرۆك ك لە ٢٥ ئاب ١٩٥٧ نویسارەی سەرلەنوو کیشەگە ختە سەر زوانەیل چوین باوەتەگە پەیوەندی وەکیشەی رووژهەڵات ناوراسە و داشت وەتایبەت سوریا و هەڵوێست ئەمەریکا لە وەراوەر یەکەتیی سۆڤیەت وەلی لەوەر ئەوەگ باوەتەگەی سەرۆك تایبەت وەئیران نەوی و لە بارو وەزعیگ نەوی ك سەرۆکیگ دیموکراتیخواز رەخنە لە حکومەت دیموکراتیخواز بگری نەتویەنست زەمینەی یەکلاوەکردن کیشەگە فەراهەم بکەیگ و پیوەندی راسەوخۆ وەل ستالین لە باوەت دویاکیشان هیزەیلی لە ئیران بەرقەرار بکەیگ. ئی رووشنەوکردن تازەی سەرۆکە وەهەر هووکارو وە هەر ئامانجیگ بووگ لە بەڵگەنامەیل وەزارەت کاروبار خارجیە ئشارە وەپی نەکریاگە هەروەو جوورەگ سەرۆك ترومان لە کۆنفرانس رادیۆیی

خوەی لە ٢٤نیسان ١٩٥٢ ئاماژە وەپی کرد. مامۆستا هربرت درۆکس لە کتاوەگەی لە ژێر ناوونیشان (هاریس ترومان و رووسەیل لە ساڵ ١٩٤٥تا ١٩٥٣) نیویۆرك ١٩٦٦ لە لاپەرەی ٢٥ نویساس : سەرۆك وەرین وەشیوەی راسەوخو ئەرا ستالین نویساس ئەگەر رووسیا لەماوەی چەن هەفتە هیزەیلی لە ئیران نەکیشیگەو هیزەیل دەریایی ئەمەریکا وەرەو ناوچەی خەلیج کل کریەن. ئی هویردەکارییەیلە لە نویسانەگەی مامۆستا دروك داکووکی یا تەئکیدە لەبان باوەتەگەی سەرۆك وەرین ك لە نیویورك تایمز بڵاوکریاوە؛ وەلی هویچ ئاماژەیگ ئەرا سەرچاوەی باوەتەگە نەکردگە. هربرت منیس لە لاپەرەی ٨٤ کتاوەگەی زیاتر نویساس لوی هندرسون سەرۆك بەش کاروبار رووژهەڵات ئۆروپا لە ساڵ ١٩٤٦ ئاگاداری کردگەسەو ك (ترومان هویچ نامەی ئاموژگارییگ ئەرا ستالین کل نەکردگە و وەی خاترە نە یادگارییەگان سەرۆك و نەیش یادگارییەیل بیرنس ئشارە وەی هەرەشە نەکردنە؛ وەلی سەرۆك لە یادگارییەگانی ئاماژە وەیە کردگە ك تیبینییەگەی ئەمەریکا لە ٦ ئازار ١٩٤٦ هویچ هەرەشە یا تەهدیدیگ لەتی نییە وەلی وەیەیش ئاماژە کردگە ك لە وەزیر بیرنس تواستگە نامەی تەماوییگ (بلانت مەسج) ئەرا سەرۆك ستالین کل بکەیگ و پیشبنینی کەم ك سەرۆك ترومان وەو نامە ئاماژە کەیگ ك لە باوەتەگەی باسی کردگە. لەلایگ ترەو ئی نامەی تەماوییە ئاماژەیگە ئەرا نامەگەی وەزیر کاروبار خارجیە ك لە ٨ ئازارساڵ ١٩٤٦ نویسیاس ك وەراسی توندتر لە تیبینییەگەی ٦ ئازار بویە وەلی نیەتویەنی دەسمیەت بیەی ئەرا چارەسەرکردن گرفتەگە ئەویش وەختر:

١- نامەگەی وەزیر کاروبار خارجیە لە ٨ ئازار ئەرا کۆمیسر مللەت لە کاروبار خارجیە کل کریاگە نە ئەرا سەرۆك ستالین نەوەو جوورەگ لە یادگارییەگان سەرۆك وەشیوەی دەقیق ئاماژە وەپی کریاگە.

٢- سەرەڕای ئەوەگ نامەگەی وەزیر ك لە ٨ ئازار و لەشوین دەرچگن

تـێبـینـییـەگـەی نـەتـەوەیل یـەکـەوگرتگ لـە شەش ئـادار کل کریـاگـە و دەرچگن بەیان یەکییەتی سۆڤیەت لە باوەت دویاکیشان هیزەیلی لە ٢٤ ئادار هویچ دەقیگ لەتی نییە ک ئاماژە بکەیگ ئەرا پرۆتستۆکردن نـامـەی نـاوبـریـاگ و هـەمـیش هـویـچ نـیشانـەیگ ئـەرا لـەوەرگـرتـن کـردەوەیگ سەربـازی لـە نـامـەگـەی ٨ ئـازار نـییـە. ئمجـا چ هـەڕەشە کـریـاویگ و چ نـەکـریـاویگ؛ گـومـان هـەس ک ئـەمـەریکـا نـەخش یـەکلاکـەرەوەیگ لـە نـاچـارکردن یـەکـەتـیـی سۆڤـیـەت وە دویـا کـیشان هیزەیلی لە ئیران داشتگە.

ئی قسە نە لە گرینگی کاردانەوەی سۆڤیەت لەوەراوەر بڕیار تایبەت وەو کیشە ک لەلایەن نەتەوەیل یەکەوگرتگ سەرهەڵدا کەمەو کەیگ و نەیش لە نـەخش ئـیران و بـەریتـانـیـا؛ نـەخش دبلـۆمـاسی بـەریتـانـی لـە نـەتـەوەیل یـەکـەوگـرتگ گـفـتـوگـوو لـەبـاوەتی کریـا و تـویـەنـیم بـویشیم هـەڵویست بەریتانیا لە وەخت گفتوگووەیل لە نەتەوەیل یەکەوگرتگ ئاشکراوە کریا وەلی هەڵوێست یەکەتیی سۆڤیەت و ئیران نیاز وەباس و شیەوکردن فرەیگ دیری.

ئـەگـەر گفـتـوگـووەیل سەرنـەگـرتـن هـەر ئـەنـدامیگ بـتـویـەنـی سەرلـەنـوو کیشەگە بخەیگە روی. لە ٢٦ ئادار گرۆمیکۆ دوارە ناڕەزایەتی خوەی لە بـاوەت دانـان کـیشەگـە لـەنـاو بـەرنـامـەی کـار نیشان دا و وت دەرچگن یەکەتیی سۆڤیەت لە خاک ئیران دەس ئەپی کردگە وەلی وەل ئەوەیشا ئیران وەهاندان ئەمەریکا خوازیار ئەوە بوی ک کیشەگە بخریەیگە ناو بـەرنـامـەی کـار ئـەنجوومـەن ئـاسایش وەلی لـە مـانگ نیسان گـوێڕیـان ئەڵاجەوییگ لە هەڵوێست ئیران هاتەدی ئەویش ئەوە بوی ک لە ٩ نیسان ١٩٤٦ حسین ئـەعـلا نـویـنـەر ئـیـران ئـاگـادار سکـرتـێر گشتی نـەتـەوەیل یـەکـەوگـرتگ کـرد ک وڵاتـەگـەی مـەیل دیـری کیشەی دەرچگن هـیزەیل سۆڤیەت لە ئەنجوومەن ئاسایش باس بکریەی وەلی لە ١٥ ی نیسان

ئەنجوومەنگە ئاگادارکردەو ك حکوومەتەگەی بریارِ داگە شکاتەگەی لە ئـەنجوومـەن ئـاسایش بکیشیگەو؛ ئـی گویَرپـانـە لـەیوا لـەیـەکـەو دریـا ك وەخاتر دەس لەکارکیشان یائستقالەی والاس مورای سەفیر ئەمەریکا بویە وەلی لەبان رووشنایی رویداگەیل تازە ئی گویَرپانە لە هەڵویست ئیران هووکار یا سەبەبەگەی گوشارەیل سۆڤیەت لەبان ئیران بویە؛ ا.ف. سادجیوکوف بالویز رووسیە گوشار خستە بان ئەحمەد قەوام سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل ئیران و لەلی تواست ك حسین ئەعلا نوینەر ئیران شکاتەگەی تاران لە ئەنجوومەن ئاسایش بکیشیگەو لەوەیش ئاگاداری کرد ك پاداگرتن ئیران لەبان هیشتن کیشەگە لە ئەنجوومەن ناوبریاگ سووکـایـەتـیکردن یـا ئـهانـەتکردن وەیـەکـەتیی سۆڤـیـەتـە و مـۆسکۆ ئـی ئهانەتە قەبوول نیەکەی و قەوامیش بەڵێن یا قەوڵ دا سادجیکۆف ك هـەرچی زویتر برووسکەیگ ئەرا حسین ئەعلا کل کەیگ و لەلی توایگ شکاتەگە بکیشیگەو؛ ئمجا لەوەر ئەوەگ یەکەتیی سۆڤیەت لەپشت پەردە گـوشارخستـە بـان ئـیـران تـا شکـاتـەگـەی بـکیشیگـەو لـەولاوە وەشیـوەی ئـاشکـرایگ خـوازیـار دەرکـردن کـیشـەگـە لـەبـەرنـامـەی کـار ئـەنجوومـەن ئاسایش بوی و ئدعای ئەوە کرد ك هیشتن ئەو کیشە لەناو بەرنامەی کار ئەنجوومەنگە لە وەختیگ خود ئیران وەرەزامەندی خوەی شکاتەگەی کیشاسەو ئەوە ژیرپاخستن ئاشکرای جارنامەی نەتەوەیل یەکەوگرتگە. وەجیا لـە کـاریگـەری یـەکلاکـەرەوەی ئـەمـەریکـا و بـایـەخداین یـەکـەتیی سۆڤیەت وەکیشەگە؛ شوینەوار تەنیای ئیران لە بان دویاکیشان هیزەیل سۆڤیەتی سنووردار یا مەحدود بوەی.

وتـیـم یـەکـەتـیـی سۆڤـیـەت گـوشار خستـە بـان ئـیران ئـەرا کیشانـەوەی شکاتەگەی لەلای ئەنجوومەن ئاسایش و ئەرا ئی کارە سێ نموونەی دبلۆماسی گرتەوەر ك ئەیانەن :

١– وەتەواوەتی پشت وە دەسمەیەتەیل ئەمەریکا بەسا؛ تەکنیك ئیران پشت

بەسا وەریشگ ئەو شیوازە ك وەپی ئیوشن (سیاسەت هیز سێیم) ئەو نموونە لە دبلۆماسی ئیرانی ك پشت بەسیگ وەهیزیگ سێیم جوور ئەو هـاوسەنـگـیـیـەسە ك لـە رکـابـەری نـاونـی بـەریـتـانـیـاو رووسیـا وەکارگرتەی؛ وەل ئەوەگ یەکەتیی سۆڤیەت هیزیگ گەورا بوی وەلی ئیران پشت وەئەمەریکا بەسیاد ئەرا وسیان لەوەراوەر هیزەیل مۆسکۆ.

٢- تەکنیك دبلۆماسی ئیرانی دەسمیەتدا تا رەفتار سۆڤیەت ئاشکرا بووگ و رووشنـایـی بـخـریـەیگـە بـان مـونـاوەرەگـانـی لـە نـاو نـەتـەوەیـل یەکەوگرتگ.

٣- تەکنیگ ئی دبلۆماسیە لە بان گفتوگووکردن وەل یەکەتیی سۆڤیەت بینای نریاویگ؛ قەوام لە وەختیگ لە ٢٧ کانون دویم ساڵ ١٩٤٦ پۆست سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل گردە دەس لەو باوەڕە بوی ك ئامانج سۆڤیەت لە مەنین لە باکور ئیران وەدەس هاوردن ئمتیازەیل نەفتیە؛ ئی هویرە لە وەخت سەردانەگەی ئەرا مۆسکۆ لە ١٩ شوبات تا ١١ ئادار ساڵ ١٩٤٦ لەلای پەیدا بوی؛ لە گفتوگووەیل ناونی شاند ئیرانی وەسەرۆکایەتی قەوام وەل ستالین و مۆلۆتۆف رووسەیل شیواز توندیگ وەکاربردن و هەردوولا نەڕەسینە ریککەفتن وەلی دویاخر ئـاشکـرابـوی ك سەرکردەیل سۆڤـیـەت تـواستـنـە مـەسەلـەی دەرچگن هـیـزەیـلـیـان لـە ئـیران و کیشەی ئـازەربـایـجـان و ریککـەفـتن نـەفـتـی وەشیوەی چڕوپڕ وەل قەوام باس بکەن وەلی قەوام وە هوشیاری و شارەزایی دبلۆماسی خوەی تەقالا کردیاد مەسەلەی ریککەفتن نەفتی وەل مـەسەلـەی دەرچـگـن هـیـزەیـل سۆڤـیـەتـی لـە ولاتـەگـەی وەیـەکـەو بوەسیگ؛ وەختی دویاخر ریککەفتننامەگە ئمزا کریا قەوام نەتویەنست وەخاسی ئەو مەسەلە وەیەکەو پیوەند بیەی وەلی وەشیوەی گشتی ئەو ریککەفتننامە لوقمەی چەوریگ بوی تا رووسەیل هویر لە دەرکردن هـیـزەیـلـیـان لـەئـیران بکـەن. لـەوەیش گـریـنـگـتر ئـەوە بـوی ك یـەکـەتـیـی

سۆڤیەت نیگەران ئەوە بوی مەسەلەی دویاکیشان هیزەیلی لە لایەن ئەنجوومەن ئاسایش بڕیار لەبانی بدریەی ك قەوام ئەو مەسەلە ئەرا لە ناوبردن هەردوو کۆمار ئازەربایجان و کوردستان وەکار گرت.

گشت ئەوەگ ك باسی کردیم لە کووتایی ئی پرسیارە خەیگە روی ك هووکارەیل رمیان هەردوو کۆمار کوردستان و ئازەربایجان چە بویە ؟

بەعزی ئویشن لەوەرئەوەگ لەشکر قرمز هووکار یا عامل سەرەکی دامەزرانن ئەو دوو کۆمارە بویە؛ دەرچگن ئەو هیزەیلە لە ئیران بویەسە بایس بی پشتیوانی مەنین هەردوو کۆمارەگە ورمیانە؛ ئەگەر ئی قسە راس بووگ بەس ئەرا هەردوو کۆمارەگە نزیکەی شەش مانگ لە شوین دەرچگن هیزەیل یەکەتیی سۆڤیەت لە ئیران مەنەیان؛ فەرە کەس گومان لەوە دیرن ك دویاکیشان هیزەیل لەشکر قرمز بویگە بایس رمیان ئەو دوو کیانە؛ وەلی فەرەکەسیش ئویشن دەرچگن ئەو هیزەیلە تەنیا هووکار رمیانەگە نەویە؛ ئیمە لە بەشیگ تر باسەگەمان وتیم بارو وەزع هەردوو کۆمار ئازەرەی و کوردی جوور دوو هووکار هاوبەش بوین ك چەوەڕی هەڵوێست حکوومەت مەرکەزی لە تاران کردیان.

لەشوین دەرچگن هیزەیل لەشکر قرمز قەوام تویەنست گشت کوشش خوەی بخەیگە بان لەناوبردن ئەو دوو کۆمارە؛ وەلی سیاسەتەگەی جوور سیاسەت ئبراهیم حەکیمی سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل وەرج لە خوەی بوی ك لەو باوەڕە بوی یەکم بریارەیل ئەرا هەڕەشەکردن لە حکوومەت خوەی دەس ئەپی کردن جەنگ ناوخوەییە؛ ئی باوەڕە بڕیارەیل حکوومەت وەشیوەی گشتی و تایبەتمەندیەیل ململانیەگە و بنەوای قانوونی ئەرا کووتایی هاوردن وەپی دیاری کرد.

حەکیمی بڕیار یا قەرار دا لە ناوڕاس مانگ تەشرین دویم ساڵ ١٩٤٥ هیزەیل حکوومەت وەرەو باکور وڵات کل بکریەن چوین لەو باوەڕە بوی ك

شوورِش ئـەو دوو قـەوارە یـا کـیـانـە ك لـە ئـازەربـایـجـان و کـوردسـتـان دامـەزریـانـە نـاقـانـوونـی یـا نـایـاسـایـین و لایـەنگر ئـەوەسـە لـە وەخت گـونـجـیـاگ خـوەی لـەنـاو بـووریـەن؛ وەلـی قـەوام لـە سـەرەتـا تـەکـنـیـگ سـیـاسـەت گفتوگووکردن وەل سیاسەتمەدارەیل هـەردوو کۆمارەگە وەکار برد و دەس کردە پیوەندیکردن وەل سەرکردەیل ئـازەری ئـەویش لـەری ئـەوانـەگ ك وە ئـەندامـەیل لایـەنگر سۆڤـیـەت نـاسریـان جوور (موزەفـەر فـیروز)؛ لـەبـاوەت ئـەو ئـۆتـۆنـۆمـی یـاحـوکـم زاتـیـە ك پـیـشـاوەری خـوازیـاری بـوی لـەوانـەیـش دانـان سێ ئـەندام لـە حزب توودە لـە ئـەنجوومـەن وەزیرەیل و بـەرزەو کردن پـۆست (فـیـروز) ئـەرا پـۆسـتیـگ بـانـتـر لـە حکوومـەت مـەرکـەزی وە خـاتـر گـوشارەیـل یـا زەغت شـا و جـمـوجـویـل هـیـزەیـل بـەریـتـانـی لـە بـاشوور رووژئـاوای ئیران سیاسەت رازیکردن قـەوام سـەرنـەگردو وەلـی نـاوبـریـاگ هــەر وە ئــومــیــدەو وەل حــزب تــوودە تــەقــالا کــردیــاد تــا شـایــەد لــە هـەڵوژاردنـەگـان پـەرلـەمـانـی ئـایـنـدە ك قـەوام وەتـەمـا بـوی بـخـەیـگـەی ژیر کۆنترۆل خـوەی و حکوومـەت وەرەو مـەرکـەزییـەت بـوەیـگ چـارەیـگ ئـەرا کیشەگە بوینیگەو؛ لـەی راسا قـەوام دەس کردە بـەشـەوکردن زەوی لـە نـاونـی جفتیارەیل تـا ژیرپـای دیموکراتخوازەیل ئـازەری خـالـی بکـەیـگ و هـەمیش حـزبـیـگ وەنـاو حـزب دیموکـرات ئـیران دامـەزران. قـەوام وەی هـەڵـوێسـت خـوەیـە نیشان ك هـەردوو راپـەرِین ئـازەربـایـجـان و کـوردسـتـان لـە بـنـەرەت لـەبـان بـنـەوایـگ یـاسـایـی نـەویـە و وەجمـوجـویـلیـگ یـاخـیـگـەری نـوورِستگـەسـە پـییـان و برِیـاردا وەپـشتگیری شـا هـەردوو کۆمـارەگـە وەزوور لـەنـاو بـوەیـگ و ئـەرا ئـی کـارە رەسیـە ئـی ئـاکـام یـا نـەتیـجـە ك هیشتن شکـاتـەگـەی ئـیران لـە ئـەنجوومـەن ئـاسـایـش نـاودەوڵـەتـی مـەسـەلـەی دویـاکـیـشـان هـیـزەیـل یـەکـەتـیـی سۆڤـیـەت لـەنـاو خـاك ئـیران ئـاسـانـە و نـیـەکـەیـگ لـە هـەمـان وەختیش وەی بـاوەرِە رەسی ك یـەکـەتـیـی سۆڤـیـەت هـالـە پـەرۆش ئـەوەگ هـەڵـوژاردنـەگـان پـەرلـەمـانـی لـە ئـیران ئـەنجـام بگـری تـا ریککـەفـتن نـەفـتـی نـاونـی هـەردو وڵات

پـەسـەن بکـەیگ و لـەیوا هـویرەو کردیـا ك ئـەگـەر ریککـەفتـنـەگە لـەلایـەن پـەرلـەمـان ئیران پـەسـەن بکریـەی و حکوومـەت ئیران بتوای هـیز ئـەرا سەرکوتکردن هـەردوو شوورش ئـازەربـایـجـان و کوردستـان کل بکـەیگ ئەوسا حکوومەت مۆسکۆ نوا لـە چنە کاریگ نیەگری؛ وەلی سەفیر سۆڤیەت لەئیران وەتوندی لە وەراوەر ئی برِیار (قەوام)ە یەعنی کل کردن هیز و پەنابردن ئەرا هەرِەشە وسیا و یەیش ئاشکرا کرد ك حکوومەت سۆڤیەت هویچ هەڵوێست نیگەتیڤیگ لە رویەرووی بوین وەل هەر نائارامییگ ك شایەد لە شوین موناوەرەیل ئیران لە نزیك سنوورەیل سۆڤیەت وەدی بایگ نیەگریگ. وەلی حەساوەیل قەوام دروس دەرچین و ئاکام یا نەتیجەی لە وەرچەو گیریاگ خوەی دا و هیزەیل حکوومەت ئیران لە ١٠ کانون یەکم ساڵ ١٩٤٦ لـە سنـوورەیـل ئـازەربـایـجـان پـەرینـەو وەل رەسینـیـان ئـەرا ناوچەگە هەردوو کۆمارەگە لەیەك چەکیان و هەڵوەشیانەو.

هووکارەیل رمیان هەردوو کۆمارەگە:

وە راسی ئەرا هەردوو کۆمارەگە وەبی هویچ وەرگری یا دیفاعیگ رمیان ؟ شیووعیەیل یاخی ئیرانی هەر جوور شیووعیەیل پۆڵەندە لە بنەواوە پشت وە لەشکر سۆڤیەتی بەسان و لەو باوەرِە بوین ك وەبی پشتگیری هیزەیل سۆڤـیـەتـی هـویـچ وەرگـریـگ نـیـەکـریـەی؛ شیـووعـیـەیـل ئـیران جـوور شیووعیەیل یووگسلاڤیا نەوین و پشتگیری مەردمییان کەم بوی و مەردم ئـەرا جـەنگ پـارتیـزانـی ئـامـادە نـەکردوین و ریکخریـاگـەیل و دەزگاگان هەردوو حزب کوردی و ئازەری کەم توانا بوین و هەمیش دویاکەفتگی ئاستەیل کوومەڵایەتی و ئابووری و ریکخستنەیل سیاسی هەردوو مللەت کورد و ئازەری هووکار سیاسەت نامەسئوولانەی هەردوو کۆمارەگە لە وەراوەر حکوومەت مەرکەزی بوی و بیجگە ئەوەیش هویچ کام لەهەردوو کـۆمـارەگـە دەسمـەیـەت یـەکـتری نـەیـان ئـەرا وسیـان لـەوەراوەر هـیزەیل حکوومەت مەرکەزی ك دوژمن هاوبەش هەردوولایان بوی و توند بوین

ناکووکی و کیشمەکیش لە ناونی هەردوو کوومەڵگای کوردی و ئازەری یەکیگ تر لە هووکارەیل ئەو رمیانە بوی. لەئەنجام کۆنترۆڵ حکوومەت مەرکەزی وسیاسەت دوشمنکارانەی شا دژ یا زد عەشایرەگان ناکووکی کوێنەی ناونی کوردو وئازەریەیل سەرکوت کریا؛ لەهەمان وەختیش وجوور کوومەڵگەیل تر وەدی هاوردن گووڕانکاری پیش وەخت بووگە بایس فەرەوە بوین جیاوازیەیل کوومەڵایەتی؛ و داگیرکردن خاك ئیران لەلایەن رووسیا و بەریتانیا دەس هیزەیل چەکدار لە هەردوو کوومەڵگەی کوردی و ئازەری بەسا ئەرا نموونە هەردوو عەشرەت هەرکی و شکاك پەلامار ئاوایەیل ئازەرینشین دان و قەیری چشت لەلیان وە دەسکەفت یا غەنیمەت هاوردن. ئاڵشت و ئووڵشتەیل کوومەڵایەتی و ئابووری لە وەخت جەنگ لە جی ئەوەگ ناکووکیەیل ناونی کورد و ئازەریەیل لاوازەو بکەیگ توندترەو کرد.

سەرهەڵداین هەردوو حزب سیاسی بی لایەن و دویاخریش هەردوو حکوومەت ناکووکیەیل ناونیان بتەوترەو کرد وەپیچەوانەی ئەو لەیەکچوین یا تەشابە درووکانیە بوی ك هەردوو کۆمارەگە تواستیان سیماگەی نیشان بیەن بیجگە ئەوەیش خود سۆڤیەت تەقالا کرد ناوجیگەری لەناونی هەردوو لایەن بکەیگ تا بوونە هیزیگ یەکگرتگ لەنوای حکوومەت مەرکەزی وەلی هویچ کامیان وەژیر بار نەچین یەیش لەوەختیگ هەردوو کۆمارەگە جاری نەڕمیاوین.

لەبان رووشنایی ئەو باسەیلە ك کردیمەیان وەچ ئاکام یا نەتیجەیگ رەسیمن لەباوەت نەخش سۆڤیەت لە دامەزریان هەردوو کۆمار کوردستان و ئازەربایجان لە ساڵ ١٩٤٥– ١٩٤٦ ئامانج یەکم سۆڤیەت لە داگیرکردن باکور ئیران ئەرا پشتگیری لە جەنگ دژ ئەڵمانیا بوی؛ وەلی ئی ئامانجە وەل زیای بوین شمارەی هیزەیل یەکەتیی سۆڤیەت و داگیرکردن ئیران وەرەو لایگ تر کیشیا و یەکەتیی سۆڤیەت ئەرا رەسین وەو ئامانجە

دەس کـردە شیـواز تـرسانـن وپـەخشەو کـردن چـاووڕاو دەسخستـنـە نـاو کاروبار ناوخوەیی ئیران تەنانەت وەرج لە دامەزرانن هەردوو کۆمارەگە و پەسەنکردن داخوازیەیل ئیران و ئەمەریکا وبەریتانیا لەباوەت دەرکردن زوی لە وەخت هیزەیلی لە ناو خاك ئیران. شکست یەکیەتی سۆڤیەت لە وەراوەر ئیرانیەیل ومەقاوەمەت ئنگلیز و ئەمریکا لەوەراوەر ئارەزووەگانی لـە ساڵ ١٩٤١ تـا ١٩٤٣ بـویـە بـایس ئـەوەگ شکست دراماتـیـکی لـە وەدەسهاوردن هەر ئمتیازیگ لە نەفت ئیران لە ساڵ ١٩٤٤ باریگ. مەنین هـەردوو کـۆمـار کـوردستـانـی و ئـازەری لـە بـان دەسڵات خـوەیـان و نارەزایەتی هیزەیل حکوومەت ناوەندی و پشتگیری لەهەردوو کۆمارەگە لە ساڵ ١٩٤٥ نیشانەیلی لە ئامانجەیل سۆڤیەت ئەرا داگیرکردن ئیران بوی. رمیان هەردوو کۆمارکوردی و ئازەری تەنیا هووکاری دویاکیشان هیزەیل سۆڤیەت لە ئیران نەوی بەڵکم یەکیگ لە هووکارەیل سەرەکی ئەو مـەسەلـە بـوی؛ لـەیرە ئـی پـرسیـارە خوەی خـەیگـە روی ك کی یـەکـەتیی سۆڤیەت هان دا تا جەیشەگەی لە ئیران دەربکەی؟ دریژەداین وەگوشارەیل دبلۆماسی ئەمەریکا لە یالتاو یوتسدام و مۆسکۆ و هەمیش تەقالاگان نەتەوەیل یەکەوگرتگ نەخش دیارو سەرەکی لەی بوار یا مەجالە داشتن چ هەڕەشەگەی سەرۆك ترومان لە ستالین لەبارەی وەکاربردن زوور ئەنجام بگرتاگ یا نەگرتاگ. وە هەر حاڵ گشت بەڵگەو نیشانەیل ئەوە نیشان دەن ك وەل یەکمین مانگ لەداگیرکردن بەشیگ لە خاك ئیران لە ساڵ ١٩٤١ مەبەس یا قەسد یەکیەتی سۆڤیەت زیای کردن هیزەیل خوەی لەی وڵاتە بوی؛ تەسلیم ئەو هەڕەشە وە مۆسکۆ لە ساڵ ١٩٤٦ شایەد وە خاتر ئەو رەفتار و کردارەیل زاڵمانەی سۆڤیەتە بوی ك لە دریژەی پەنج ساڵ لە داگیرکردن ئەنجامیان داویگ؛ لەیرە بایەد بویشیم ك ئعترافکردن وەیە گ ئـەمـەریـکـا نـەخش گەورایگ لـە دویـاکیشان هـیـزەیل سۆڤـیـەتی لـە ئیران داشتگە وە واتای ئەوە نییە ك هووکارەیل تر لە پشت ئی کیشە نەویە؛ لەوەر

ئەوەگ بەریتانیا چەندین جارو لە ئەمەریکا زیاتریش هووشدار یا تەحزیر لەباوەت پلانەیل سۆڤیەت داویگ و فەرە جار بویە بایس ناکام مەنن جموجویلەیل سۆڤیەت و لە دبلۆماسی ئیران و ئەمەریکا پشتگیری کرد؛ خود ئیرانیش نەخش گەورایگ لە مەسەلەگە داشت و تەکنیك دبلۆماسی وەسەرکەفتگی وەکار برد ئەویش وەپشت بەسان وەئەمەریکا تا جوورهیزیگ دژ وە رەفتار سۆڤیەت لە نەتەوەیل یەکگرتگ کار بکەیگ و مەسەلەی وەدەسهاوردن ئمتیازەیل نەفتی وەدەرچگن هیزەیل سۆڤیەتی لەخاك ئیران پیوەند دا و دویاخریش ئامادە نەوی ریککەفتن نەفتی پەسەن بکەیگ. لەکووتایی تویەنیم بویشیم ك راپەڕین و شووڕش کورد و ئازەریەیل تەنیا وەهاندانین و پشتگیری یەکەتیی سۆڤیەت ئەنجام نەگرت و رمیانیشیان تەنیا وەخاتر دویاکیشان هیزەیل سۆڤیەت نەوی بەڵکم بارو وەزع ناوخوەییش نەخش لەو مەسەلە داشت. کلتوور سیاسەت سەرکوتکەرانەی رەزاشا لەماوەی بیس ساڵ وەردەوام نوای گشت دەرفەتەیل ئەرا وەدی هاوردن ئاڵشتوئووڵشتەیل کوومەڵایەتی و ئابووری لە سیاسەتەگانی گرد؛ سیاسەت ناوەندی شا لە بوار یا مەجال تازەگەرایی هویچ پیشکەفتنیگ لە داو و دەزگا سیاسییەگانی وەدی ناورد و وەرەو پشتگیری لە هاوکیشەگان کویەنەو کلاسیکییەگان چیاد چ لە ناونی شەخسیەتەیل سیاسی و رووشنهویری فارس و چ ئازەری و کورد یا لەناونی خود ئازەریەیل و کوردەیل و هەر وەو جوورەگ دوژمنی ریشدار لە وەخت شووڕش و راپەڕین هاوبەش دژ وە دەسەڵات مەرکەزی تاران لەناونییان تا ئەندازەیگ مەنویگەی؛ ئەو دوشمنی ریشەدارە تەنانەت نەیشتەیان وەل یەکا لە وەراوەر دەسەڵات مەرکەزی هاوکاری بکەن ئەگەرچە وەحەساو بەرژەوەندی مەننیان تەواو بوی.

تێبینی: ئی بەشە لە لاپەڕەی ٥٤ کووتایی وەپی هاتیە و لە لاپەڕەی ٥٥ نوسخەیگ لە لاپەڕەی یەکم باسەگەی روح اوللا رەمەزان وە زوان ئنگلیزی چاپ کریاگە.

فەسڵ دویم

کۆمار کوردستان (مهاباد)

خەو نەتەوەخوازەیل کورد لەباوەت دامەزرانن کوردستانیگ سەروەخوەی وەئەندازەی بویچگیگ لەناوخوەی ئیران لە کانوون یەکم ساڵ ١٩٤٥ تا کانوون یەکم ١٩٤٦ هاتەدی؛ بنەڕەت ئی کۆمار کوردی بویچگە لە میژوو کوڵیگ و هەمیش رمیان کوتوپڕی یەکیگ لە داستانەیل کەم وینەی میژووی رووژهەڵات ناوڕاسە. باوەتەیل دژ وەیەك و نامۆ یا غەریب جوور ململانی قەبیلەیی و خێڵەکی و هەمیش رکابەری ئمپریالی و سیستمەیل کوومەڵایەتی و دەسەڵات چین ناوڕاس گشت ئەیانە نیشان دەن ك کیشەی کورد چەنی پیچاوپیچ یا تەعقید هالەتی و یەیش بویەسە بایس ئەوەگ ئی نەتەوە یەکەو نەگریگ و تائیسەیش لە پەنج وڵات بەش بەشەو بویە.

دامەزرانن کوومەڵە:

لە شار مهاباد ك هاوپەیمانەیل هیشتنەی جی تا دەس و پەنجە وەل کیشەو گرفتەیلی نەرم بکەیگ؛ ریکخریاگەیل و حزبەیل کوردستانی فەرەیگ لەداڵگ بویە؛ لە ١٦ ئاب ساڵ ١٩٤٣ گرووپیگ لە بازرگانەیل بویچگ و کارمەندەیل شار مهاباد (کوومەڵەی ژیانەوەی کوردستان) دامەزرانن و ئەرا ئەوەگ رازدامەزرانن ئی کوومەڵە ئاشکراوە نەوگ بڕیار دریا کوومەڵەگە تەنیا لەسەد ئەندام وەشیوەی شانە پیك بایگ و لە هەرماڵیگ یەکجار زیاتر دانیشتن بەرپا نەئەکریا و پەیڕەو پڕۆگرام ناوخوەیی کوومەڵەگە پڕ بوی لە هویرەیل نەتەوەیی و بایەد ئەندامەگە باوگ و داڵگی کورد بویاتان و تەنیا ئەرا نیشان داین بتەوی پیوەندی

لەناونی کورد و ئاشووریەیل ئەندامیگ پەسەن کریا ك باوگی کورد و دالگی ئاشووری بوی.

لەشوین ماوەیگ خەوەر دامەزرانن کوومەڵەگە نە تەنیا لەئیران بەڵکم لە ولاتەیل تریش پەخشەو بوی چوین کورد ئی کوومەڵە وەچالاکتر لە هەرحزبیگ تر لەو قوناغە لەقەڵەم دیاد چەن شانەیگ سەر وە کوومەڵەگە لە شارەیل عیراق پیك هات لەوانەیش لە مووسڵ و کەرکووك و هەولێر و سلێمانی و راوەندز و شەقلاوە و لە تورکیایش شانەیل چالاکیگ پیکهاتن لە وەختیگ هەرچالاکیگ کوردیاتی لەو ولاتە قەیەخە بوی و هەرکەسیگ چالاکی لەو باوەتە بکرداگ لە سیدارە ئەدریا بیجگە ئەوەیش سەران عەشایر و خێڵەیل مهاباد و دەوروەری نوینەر خوەیان ئەرا لای سەرکردایەتی کوومەڵەگە کل کردن و ئامادەیی خوەیان ئەرا هەر پشتگیرییگ نیشان دان وەلی سەرکردایەتی ئاگاداریان کرد ك لەی قوناغە هەوەجە وەپییان نەیری و شایەد لە ئایندە هەوەجەی وەپییان بکەفی.

بی گومان هیزەیل گەورا ك لە هەر رویداگیگ ناوچەگە سوود ونەف بردیان لە دامەزرانن کوومەڵەگە خەوەردارەو بوین ئەرا نموونە هاوولاتیەیل بەریتانی ك لە کۆمپانیای نەفت کەرکووك کارکردیان وەچەویگ وازو هووشیاری فرەیگەو چاودێری هەر گوێڕان و ئاڵشت وئوولشتیگ کردیان چوین راوێژکارەیل سیاسییان لە مووسڵ تەنانەت تا مهابادیش چیان و نوێنەرەیل هەمیشەییگ لە راوەندز و کەرکووك و هەولێر و سلێمانی داشتن وەلی بەریتانیەیل پشتگیری لە داخوازیەیل نەتەوەیی کورد نەکردیان تا عەرەبەیل لەلیان نەڕەنجیەن و لەلیان ناڕازی نەون و هەروەی خاترە خوەیان لە ئارەزوو و داخوازیەیل کورد کەڕ کردیان.

رەسین خەوەر وەسۆڤیەتیەیل:

داستان وەل سۆڤیەتەیل چشتیگتر بوی؛ لەسەرەتا ئامادەیی نیشان نەیان تا کاریگ ئەرا کورد بکەن؛ سەرەڕای ئەوەیش لە ساڵ ١٩٤٢ بەعزی لە بەگزادەو خانەیل و کەسایەتی یا شەخسیەتەیل ناودار کورد ئەرا باکوو چڕین؛ لە وەهار ئەو ساڵە ك کورد پەلامار بڕیگ لە ئاواییەیل هەڵکەفتگ لە نزیك رووژئاوای دەریاچەی ئورومیە دان هیزەیل سۆڤیەتی جەندرمەیل و هیزەیل لەشکر ئیران ناچارکردن ك لەوەراوەر هیزەیل کوردی بچنە دویاوەو پیشڕەوی وەرەو ئەو ئاواییەیلە نەکەن لەوەر ئەوەگ سۆڤیەتەیل لە ئەگەرەیل هەڵویستەگە حاڵی بوین؛ ئەوە بوی لە ساڵ ١٩٤٤ ئازەربایجان و کوردستان پڕ بوین لە ئەفسەرەیل و کارمەندەیل سۆڤیەتی ك زوورمیان لە موسەڵمانەیل ئازەربایجان بوین و بەشیگیان لە کوردستان و لە نزیك قونسولگەری سۆڤیەتی لە لەشار ئورومیە جیگیر بوین یەیش لەوەختیگ بوی ك هاولاتییگ کورد سۆڤیەتی وەناو (کابتن جەعفەرۆف وەئازادی و وەجنگ کوردی لە ناونی عەشایر کورد ناوچەگە هامشوو دیدار کردیاد (شایان باسە ك ژمارەی کوردەیل یەکیەتی سۆڤیەت لەو سەردەمە نزیکەی سەد هەزار نەفەر بوین). چالاکی سۆڤیەت لە مهاباد وەئەوە دەس وەپی کرد ك دوو فەرمانبەر سۆڤیەتی وە ناوەیل عەبدولا ئۆف وحاجیۆف ئەسپ ئەرا لە شکر رووسیا لەناو چەك سەنیان و یەیش دەرفەت خاسیگ بوی تا وەل سەرکردایەتی کورد پیوەندی بکەن و داستان و مەتەڵەگە لەیرەو دەس وەپی کرد ك عەبدولا ئۆف لە مەشرووب خوەری ئەرمەنییگ وەل کوردیگ خەڵك مهاباد ك جنگ کوردی لەوەروی ئاشناوە بویە و وەبوونەی لەوەرکردن جنگ نەتەوەیی خوەی پیرووزبایی لەلی کرد؛ ئی تێبینییە سەرنج ئەو هاوولاتی کوردە وەرەو لای خوەی کیشا ك دەس قەزا یەکیگ لە دامەزرنەیل

ریکخریاگ کوومەڵە بوی؛ هەردوو پیاو چینە ناو باسیگ دویرو دریژ و دویاخر کوردەگە لەلی پرسی ك ئەگەر کوردەیل حزبیگ نەتەوەیی دامەزرنن ئایا یەکەتیی سۆڤیەت ئامادەس پشتگیری لەلی بکەیگ ؟ وەلی عەبدولا ئۆف باسەگە گوێڕان و وەبی جواو داین پرسیارەگە خوەی ئی پرسیارە خستە روی ك لە چە رخدان چووگ؟ هاوولاتی کورد مهابادی وت تەنیا لە خانەیل و بەگزادەیل رخمان چووگ؛ عەبدولا ئۆف وەشیوەی جواوی دارەو ك گوایە هویچ رخدان لە خانەیل و بەگزادەیل نەچووگ؛ دویاخر کوردەگە کابرا برد ئەرا ماڵ تایبەتیگ و پاشمەنەی ئەندامەیل سەرکردایەتی کوومەڵە وەپی ناسان؛ وەلی پیوەندی دویاخرکوومەڵەگە وەل دەسەلات سۆڤیەتی لە ری یەکیگ لە سەرکردەیل کوومەڵەگە ریکخریا ك زوان رووسی زانستیاد و بویە ئەفسەر پیوەندی لەناونی هەردوولا و لەو وەختەوە کوومەڵەگە چیە ناو تەوەر یا محوەر سۆڤیەتیەو.

لە شوین ئەو رویداگە ریکخراو دعایەی ئومەمی سۆڤیەتی چەن کوومەڵەیگ رووشنهویری ئیرانی – سۆڤیەتی لە سەراسەر ئیران دامەزران و لەوەرئەوەگ کوومەڵەی کوردی پیشکەفتن وەخوەیەو دی و دەسکردە بەرپاکردن دانیشتنەیل خوەی لە ماڵەیل تایبەتیگ؛ سەرکردەگانی لە سۆڤیەت تواستن لقیگ لەو کوومەڵەیلە لە شار مهاباد واز بکریەی تا شوین بەرپاکردن دانیشتنەگان وەبی چاودیری کەسیگ زامن بکەن؛ کاروەدەسەیل سۆڤیەتی داخوازیەگە قەبوول کردن و بارەگای کوومەڵەگە واز کریا وەلی نە لەژێر ناوونیشان کوومەڵەی پیوەندیەیل ئیرانی سۆڤیەتی بەڵکم وەناو کوومەڵەی پیوەندیەیل رووشنهویری کوردستانی سۆڤیەتی لە شوین ئەوە هاوولاتیەیل کورد زوی لە دەورئی ناوەندە گردەو بوین و لە پشتگیری سۆڤیەت ستایش کردن و دە سەندووق جگارەی دروس کریاگ لە تەماکوو کوردی ئەرا سەران یەکەتیی سۆڤیەت لە لینینگراد وەخەلات کل کردن.

دیواخرلە ئاهەنگ تایبەتیگ ك لە بارەگای کوومەڵەگە بەرپا کریا کوومەڵەگە وەشیوەی ئاشکرا دەس کردە چالاکی و لەی ئاهەنگە قونسولگەر سۆڤیەتی لە شار ئورومیە و مەسئوول کوومەڵەی روشنهیوری ئیرانی سۆڤیەتی لە ئازربایجان جوور میوان لەو ئاهەنگە بەشداربوین و یەکیگ لە بەشەیل فرە گرینگ ئاهەنگەگە (ئوپەرا) بوی ك لەی ئوپەرا ژنیگ لە ژیر ناوونیشان داڵگ نیشتمان نەخشیگ بازی کرد ك وەدەس سێ پیاو زاڵم عیراق و ئیران و تورکیا تویش هاتویگ ك دویاخر تیوەنست وەئازایەتی و دلیری روولەیل خوەی ئازاد بکەیگ؛ ئی دراما شیونەوار فرەیگ نا بان هەست یا ئحساسات ئامادەبویەیل لەوەر ئەوەگ تائیسە چنە چشتیگ نەوین و ئەڵلاجەیوییان وەپی هات؛ ئی ئاهەنگە بویە بایس ئەوەگ ئامادە بویەیل فرە لە ناکووکیەیل کویەنەیان بنەنە لاو هویر لە یەکەتیی خوەیان و ئازادکردن نیشتمانەگەیان بکەن؛ لە لایگ ترەو قازی مەحەمەد بویە ئەندامیگ کوومەڵەگە ئەرا رازی کردن حکوومەت سۆڤیەت ك مەیل نەیاشت کوومەڵەگە وەشیوەی دیموکراتی ریك بخریەی بەڵکم وەتەما بوی کەسیگ پەیا بکرداگ ئەرا سەرکردایەتی کردن کوومەڵەگە ك وەگوورەی حەز و ئارەزوویەیلیان بجویلیاتاگەو لە قسەیان دەرنەچیاتاگ.
کاروەدەسەیل سۆڤیەتی لە سەرەتاوە پەی وە هیز ئەکتیڤ عەشایر بردن و وەی خاترە بڕیاردان سەران عەشایر لە سەرکردایەتی حەرەکەی نەتەوەیی کورد نزیکەو بکەن وەلی تەنیا بایەخ وە سیانیان دان ك ئەوانەیش قەرەنی ئاغا سەرۆك عەشرەت مامش و عومەرخان شەریفی سەرۆك عەشرەت شکاك و ئەمیر ئەسعەد سەرۆك عەشرەت دیبوکری ك مەسئوول ئاسایش ناوچەگە بوی و لەلایەن حکوومەت ئیرانی دەسنیشان کریاویگ وەلی هەرسیان تەقالا کردیان وەشیوەی ئاقلانە و وەبی ئەوەگ لایەن سۆڤیەتی بڕەنجیگ دەعوەتەگە پەسەن نەکەن؛ ئمجا سۆڤیەت دەس ئاخر ناچار بوی رووی بکەیگ قازی مەحەمەد ك پیاویگ دینی ناودار لە

مهاباد و کەسیگ بوی ك لەناو بنەماڵەگەی ریزو حورمەتیگ فرە داشت و قازی میوانداری خاسیگ لەلیان کردو ئەوانیش دەسمیەتی دان لە ری گوشار یا زەغتکردنە بان حکومەت ئیرانی و بیجگە ئەوەیش سەیفەلقازی برای ك فەرماندەی هیزەیل جەندرمە لە جی ئەمیر ئەسعەد دیاری کریا ك نوینەر حکومەت مەرکەزی بوی لە ناوچەگە وەی جووره قازی محەمەد لەشوین ساڵیگ لە دامەزرانن کوومەڵەگە بویە ئەندام لەتی ئەوەیش دویای ئەوەگ چەن نەفەریگ جوور نوێنەر خوەی ئەرا سەرکردایەتی کوومەڵەگە کل کرد و ئامادەیی خوەی ئەرا ئەندام بوین لەتی ئاشکرا کرد؛ وەلی سەران کوومەڵەگە بڕیار دان ك ئەندامیەتی قازی قەبوول نەکەن لەوەر ئەوەگ زانستیان ك ناوبریاگ خاوەن شەخسیەتیگ وەهیزو ناوداره و بیجگە ئەوەیش وەختار ئەو ناکوکییەیلە ك هەرلە مناڵییەو لەناونییان وەدی هاتویگ و هەمیش وەختار نیگەرانیان لەوەگ ك قازی سەرکردایەتی پارتەگە بگریگە دەس و تایبەتمەندییەیل دیموکراتیی لەناو بووەیگ. وەلی لەئاکام کوتکردن یا ئسرار سۆڤیەت ئەندامیەتی قازی لە کوومەڵەگە پەسەن کریاو لەیره نگەرانی و رخەگەیان بویە راسی ك ئەویش سەرکردایەتی تاکرەوی پارتەگە بیو. وەرگرتن قازی محەمەد جور ئەندامیگ کوومەڵەگە دەس مەیەت یەکەتیی سۆڤیەت دا تا کوردەیل بخەیگە ناو چوارچیوەی سیاسەت خوەی ئەو سیاسەتە ك لە تاوسان سال ١٩٤٥ وەتوندکردن هەڕەشەیل سۆڤیەت لەگشت شوینیگ دەس وەپی کرد؛ یەیش لەوەختیگ بوی ك وەرج لە ئەوە تەنیا ری ئەرا چالاکیەیل سۆڤیەت لەناو ئیران پارت کۆمۆنیست یا حزب شیوعی ناسریاگ وە (تووده) بوی ك نوینەر بەرەی مەردمی چەپی بوی ك سەرەڕای سەرکەفتنەیلی لە چەن ناوچەیگ ئیران نەتیوەنست ریشگ خوەی لە کوردستان بکوتیگ؛ وەهەرحاڵ سۆڤیەت ئەرا زامن کردن بەرژەوەندیەیل خوەی لە ئیران پلان نوویگ گردەوەر ك ئەویش لکانن بەش باکور روژئاوای ئیران وەخاك

خوەی بوی و ئەرا رەسین وەو ئامانجە پارتیگ سەروەخوەی دامەزران ئەرا ئەوەگ پارت تووده لە ناوچەیل ئازربایجان لاوازەو بکەیگ؛ پارتیگ ك بتویەنی شووڕشیگ بەرپا بکەیگ و سەروەخوەیی هەریمەگەی ئعلان بکەیگ و شایەد لە ئاینده داوا بکەیگ هەرێمەگەی بخریەیگە بان خاك یەکەتیی سۆڤیەت. پارت تووده ئەرا جیوەجی کردن فەرمانەیل سۆڤیەت خوەی لە هەرێم ئازەربایجان هەڵوەشانەو و ناو خوەی نا (پارت دیموکرات ئازەربایجان) و دویاخریش خوازیار وەکاربردن زوان تورکی لە ئازەربایجان جوور زوانیگ رەسمی و جیا بوینەوە لە ئیران بوی.

کوردەیل ناوچەی ئازەربایجان رووژئاوا ك شار مهاباد یەکیگ لەشارەیل ئەو هەرێمەسە ئەزموون یا تەجروبەی جموجویل نەتەوەیی ئازەری دوارەوە کردن و ئەرا ئی مەبەسە ناچار بوین ك پارت تازەیگ دامەزرنن ك وەل پلانەگەی یەکەتیی سۆڤیەت بگونجی؛ ئەرا ئی کارە کابتن نمازالیف فەرماندەی سۆڤیەتی شار میان دوئاو لە ١٢ ئەیلوول چەن سەرکردەیگ کورد وەل قازی محەمەد و سەیف قازی ئەرا تەبریز دەعوەت کردو ئامانج رواڵەتی یا زاهری دەعوەتەگە دیدار وەل قونسوڵگەر سۆڤیەتی لە تەبریز بوی وەلی وەختی رەسینە ئەورا لە شاند یا وەفدەگە خوازریا ك وەبی وسیان ئەرا ویستگە یا مەحەتەی چەمەندەفەر بچووگ تا وەرەو باکوو بکەفیگە ری و یەیش بویە مایەی ئەڵلاجەوی و سەرسویڕمان وەفدەگە و ٣ سێ رووژ لە ڤیلایگ لە دەیشت شار مەن و لەی سێ رووژە دەس کردە گەشتەیل سیاحەتی و چگن ئەرا شانۆ و ئوپێرا و لە رووژ چوارم شاندەگە ئاگادار کریاوە ك دیداریگ وەل باقروف سەرۆك کۆمارئازەربایجان سۆڤیەت ئەرای ریکخریاس.

لە دیدار وەل باقرۆف شاند کوردی باس رەنج و مەینەت مللەت کورد لەسایەی دەسڵات رەزا شا کرد و سەرۆك کۆمار ئازەربایجان وەفدەگە لەوە ئاگادارەو کرد ك حکوومەت سۆڤیەت ئامادەس پشتگیری لە پارت

دیموکرات تازە بکەیگ ئەو پارتەگ ك هاتەما ئەرا ئازادی کورد لە ژێر چەپوك و کووتایی هاوردن وەرەنج و مەینەت ئی ملـلەتە تەقالا بکەیگ و باقرۆف لە شاند کوردی تواست ك بوونە ئەندام لەو پارتە؛ هەمیش باقرۆف سەرکونەی هەر یەك لە پارت توودەو کوومەڵەگە کردو وە پارتیگ ناتوانا و گرفت وەدی هاوەر وەسفی کردو هەمیش رەخنە لە کوومەڵەگە گرت و وەیە ئاماژە کرد ك ئی کوومەڵە لە عێراق و لەژێر چاودێری دەزگای جاسووسی بەریتانیا دامەزریاگە و ئامێریگە وەدەس ئمپریالی بەریتانیاو بیجگە ئەو هوشداریـیە باس هویچ باوەتیگ تر نەکریا و شاندەگە سەرلەنوو وەچەمەندەفەر ئەرا تەبریز هاتەوەو لەورەیش وەئۆتۆمۆبیلەیل سەربازی سۆڤیەتی ئەرا مهاباد هاوریاوە.

پارت دیموکرات کوردستان:

ئاکام یا نەتیجەی ئەو سەردانە زوی کەفتە دەیشت و لەشوین ماوەی کوڵیگ قازی محەمەد لە ناودارەیل شارەگە تواست تا لە دانیشتن دامەزرانن پارت دیموکرات کوردستان بەشداری بکەن و لە گشت لایگ تواست تا بوونە ئەندام ئی پارتە.

لە ناو ئی پارتە پەی وەئەوە بەیم ك ئامانجی چەسپانن دیموکراسی وەشیواز ئەمەریکییە ك لەلایەن مەردم وەتایبەت چین رووشنهویر وەگەرمی لەلی پیشوازی کریا. لەشوین ئەو دانیشتنە بەیانیگ وە واژوو یا ئمزای قازی محەمەد و١٠٥ سەرکردەی کورد دەرچی ك لە بەشیگ بەیانەگە هاتویگ ك ملـلەت کورد تاویگ لە ئەزموون ئازادی جەهان لە فاشیزم سوود بوەیگ و پابەند بووگ وە بەڵێنەیل جارنامەی ئەتلەسی و هەمیش لە کووتایی بەیانەگە وەیە ئاماژە کریاویگ ك ملـلەت کورد بیجگە مافەیل بەشەری و دەستووری خوەی ك لەلایەن رەزا شا زەفت کریاگە چشتیگ زیایە نیەتوایگ و گرینگترین داخوازیەیلی ئەیانەن:

١– فەراهەمکردن ئازادی حکوومەتیگ ئۆتۆنۆمی ئەرا مللەت کورد لە ئیران و وەریەو بردن کاروبار ناوخوەیی خوەی لە چوارچیوەی دەوڵەت ئیران.

٢– وەکاربردن زوان کوردی لە پەروەردە و هووکارە کردن و زوان کوردی بووگە زوان رەسمی لەو کۆمار ئۆتۆنۆمییە.

٣– ئەنجوومەن نیشتمانی کوردستان وەشیوەی راسەوخو ئەڵوژیەیگ ئەویش وەگوورەی یاسای بنەڕەتی تا چاودیری لەبان گشت کاروبارو کیشەیل کوومەڵایەتی بکەیگ.

٤– سەرجەم کارمەندەیل یافەرمانبەرەیل ناوچەگە لە مەردم خود ناوچەگە بوون.

٥– دانان یاسا یا قانوون تایبەتیگ ئەرا جفتیارەیل و ناودارەیل و زامنکردن ئاسایشیان.

٦– پارت دیموکرات کوردستان تەقالا کەیگ ئەرا بتەوکردن یەکەتیی و برایەتی وەل مللەت ئازەری و کوومەڵەیل تر ك لە ئازەربایجان ژیەن جوور ئاشووریەیل و ئەرمەنییەیل و....

٧– پارت دیموکرات کوردستان ئەرا وەرەونوا بردن ئاست یا موستەوای ئابووری ورووشنهویری مللەت کورد لە ری سەرمایەگوزاری لە سامانەیل فرەی سروشتی کوردستان و هەمیش وەرەو نوابردن کشتوکاڵ و بازرگانی و تەندروستی و پەروەردەو هووکارەکردن تەقالا کەیگ.

٨– پارتەگە مەیل دیری سەرجەم نەتەوەیل ئیرانی بتویەنن وەئازادی ئەرا بەختەوەری و پیشکەفتن ولاتەگەیان خەبات بکەن.

کووتایی بەیانەگەیش فرە لە شیواز کووتایی بەیانەیل یەکەتیی سۆڤیەت چیاد ك وەی جوورە کووتایی وەپی هاتویگ (بژیەی کوردستان

دیموکرات خاوەن ئۆتۆنۆمی).

پارت دیموکرات کوردستان نوو لە بان ویرانەیل (کوومەڵە) دامەزریاو ئەندامەیل کوومەڵەگە بوینە ئەندام لەی پارت تازە وەلی سەران عەشایر هەر لە سەرەتاوە دویری گرتیان لە شیووعیەیل و لە بارو وەزع پارت تازەیش گومان داشتن و دوودڵ بوین لەلی؛ وەل گشت ئەوەیشا فرە لەلیان وەفەرمان ئەفسەر سیاسی سۆڤیەتی ك گەشتیگ لە ناوچەگە ئەنجام دا وەشیوەی نویسیاگ پشتگیری خوەیان لە پارت دیموکرات کوردستان ئعلان کردن. سەرچەمانن سەران عەشایر ئەرا فەرمان کاروەدەسەیل سۆڤیەتی لە ناوچەگە قازی محەمەد خستە بارو وەزعیگ ناهەموار لەوەر ئەوەگ هیزەیلیان چەنە ئەو هیزەیلە نەوی ك وە فەرماندەیی بارزانی رویکردنە ناوچەگە؛ بارزانییەیل تەنانەت لە سەردەم عوسمانییەیل یەکیگ لە عەشایر گەورا و ناودارو جەنگاوەر بوین؛ لەدەیەی بیس سەدەی بیس شێخ ئەحمەد بارزانی بویە سەرۆك عەشرەت بارزان و دەسوەجی شوورشیگ دژ بەریتانیەیل بەرپا کردو هیز ئاسمانی بەریتانی ناسریاگ وە(ئار ئەی ئێف) چەندین جار شوینەیل جیاجیای عەشرەت بارزان بوردومان کرد و لەئاکام شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفای بارزانی برای و زوورم مەردم عەشرەتەگەو لایەنگرەیلیان ئەرا ناوچەیل باشوور عیراق دویرەو خریان و دویاخریش ئەرا سلێمانی هاوردنەیانەوە و لە ١١ حوزەیران ساڵ ١٩٤٢ مەلا مستەفا بارزانی وەدزیەو ئەرا بارزان گلەو خوارد و لەو وەختەوە سەرۆکایەتی عەشرەتەگەی گردە دەس.

مێژوو خەبات و تێکوشان مەلا مستەفا دژ وە حکوومەتەیل عیراقی و چوین تویەنست لە ساڵ ١٩٤٥ دووجار لەشکر عیراق بشکنیگ و هەمیش چوین وەزیر ناوخوەی حکوومەت عیراقی تویەنست وەپویل بریگ لە عەشرەتەیل کورد بسینی ئەرا جی تەنگەو کردن لە بارزانی و یارانی تا لەناوچەی بارزان دەریان بکەیگ باوەتەیلەگە ك لە شوینیگ تر باسیان

کەیم... وەلی لەیرە بایەد بخەیمەو هویر ك لە ۱۱ تشرین یەکم ساڵ ۱۹٤٥ شێخ ئەحمەد بارزانی و مەلا مستەفا بارزانی وەل نزیکەی هەزار چەکدارو خیزانەیلیان روی کردنە ناوچەیگ لە باکور شار (شنۆ) لە کوردستان ئیران و شمارەیگ لە ئەفسەرەیل کوردو مامۆستایەیل وەلیان بوین لەوانەیش دوانزە ئەفسەر لەشکر عیراق ك بەعزیگیان ئەفسەر پایەبەرز بوین و لە بەریتانیا هووکارەی هونەرەیل سەربازی بوین و پلەیل بەرزیگ لە لەشکر عیراق داشتن. دویای رەسینیان ئەرا ئیران مەلا مستەفای بارزانی وەل شمارەیگ لە ئەفسەرەیل سۆڤیەت لە وانەیش فەرماندەی گشتی هیزەیل رووژئاوای ئازەربایجان دیدار کردو ئەوان ئاموژگاریی کردن ك خوەی و هیزەیلی بچووگە ژیر فەرماندەیی قازی محەمەد و لەمەردم ناوچەگەیش تواستن میوانداری پەنابەرەیل بارزانی بکەن و لە کووتایی مانگ تشرین یەکم هیزەیل مەلا مستەفا ك نزیکەی ۳۰۰۰ هەزار چەکدار بوین و شمارەی فرەیگ تفەنگ ئنگلیزی وەپییان بوی ك لە جەنگ وەل لەشکر عیراقی وەدەسکەفت گردوینەیان و بیجگە ئەوەیش قەیری رەشاش و یەك توپپیش داشتن.

ئمجا بیلا بایمنە بان مەسەلەی حکوومەت مەردمی کوردی:

پیاوەیل سۆڤیەت لە نزیکەی مانگ تشرین دویم و کانون یەکم چاووڕاویگ لەناونی عەشایر کورد پەخشەو کردن ك خوەیان ئەرا جەنگ سەروەخوەیی ئامادە بکەن و لەسەران عەشایر و شەخسیەتەیل تواستن لە شار مەهاباد گردەو بوون؛

گشت عەشایر دەعوەتەگە قەبوول کردن وئامادە بوین بیجگە عەشرەتەیل مامش و مەنگوور ودیبوکری؛ ئمجا هەر لەو وەختە باروەزع حکوومەت ئیران لە پاشمەنەی هەرێم ئازەربایجان وەرەو خراوی زیاترچیاد و دیموکراتخوازەیل چەکدار لە ئازەربایجان ك کوت فەرەیان لە مەردم

ئـازەربـایـجـان سۆڤـیـەتـی یـا مـەردم قـەوقـاز بـویـن دەسـەیل سـەختـیگ لـە حکوومـەت ئیران و هیزەیل چەکداری وەشانیان ك ئەو هیزەیلە لەوەراوەر چـەکدارەیل ئـازەری خـوەیـان نـەگردن ونـاچـار بـویـن شوینـەیل خـوەیـان چوولْ بکەن و وەی جووره شوورِش وراپـەرین سەراسەر نـاوچەگە گردەوەر و هیزەیل سۆڤیەتییش گرفت لەری هاتن هیزەیل دەولْەت مەرکەزی ئەرا دەسمـیـەت دایـن هـیـزەیـل شکـەس خـواردگـیـان لـە ئـازەربـایـجـان وەدی هــاوردیــان ك لــەکــوتــایــی هــیــزەیــل دیموکـراتـخـواز ئـازەری تـویـەنستن دەسبگرنە بـان بـارەگـای فـەرمـاندەیی هیزەیل حکوومـەت لە تـەبریز وهیزەیل نـاو بـارەگـاگـەیش نـاچـارکردن خـوەیان بیـەنە دەسـەو وەی جووره سـەرجـەم نــاوچــەیــل وشـارەیـل ئـازەربـایـجـان رووژهـەلاّت کـەفـتـە ژیـردەسـەلاّت حکوومـەت مـەردمـی ئـازەربـایجان.

کۆنترۆلْ کردن تـەبریز لـەلایـەن هیزەیل شوورِشگیر ئـازەری ئـامـاژە یـا ئشارەیگ ئـەرا قـازی مـحـەمـەد بوی تـا سـەروەخـوەیی کوردستـان ئعلان بکـەیگ؛ وەی خـاترە لـە ١٥ مـانگ کـانوون یـەکم و لـە گردەوبوینیگ لـە شار مـەهـابـاد ك سـەران عـەشایر وسـەرکردەیل پـارت دیموکرات کوردستـان تـازەو مـەلا مستـەفـای بـارزانـی و ٣ ئـەفسـەرسۆڤـیـەتـی ئـامـادەی بـویـن قـازی مـحـەمـەد دامـەزرانـن حکـوومـەت مـەردمـی کـوردی جـارکـیشاو ئـالاّی کوردستـان بـەرزەو کریـاو لە شوین ئـەوە پـەرلـەمـان کوردی پیك هـاتگ لـە ١٣ئـەندام دامـەزریا و لـە ٢٢ کانوون دویم سالْ ١٩٤٦ قـازی محـەمـەد جوور سـەرۆك کـۆمـار تـازە ئـەلْوژیا و مـحـەمـەد حسین خـان سـەیف قـازی ئـامـووزای جوور وەزیر جـەنگ دەسنیشان کردو ك راسیـەگـەی نـاوبریـاگ کــار بــازرگــانــی کـردیـاد وەلـی لـەوەر ئـەوەگ وەرج لـە ئـەوەگ لـەلایـەن فـەرمـاندەیی جـەندرمـەی ئیرانی پلـەی کـابتنی رەمزی وەپی دریـاویگ جوور فـەرمـاندەیگ سـەربـازی تـەمـاشای ئـەکریا و هـەرکـام لـە سـەیف قـازی ومـەلا مستـەفـا بـارزانی و عومـەر خـان شکاك و حـەمـە رەشید خـان بـانـەیی ك لـەو

وەختە وەل عەشرەتەگەی لە عیراقەو گلەو خواردویگ و هەمیش زیرۆ بەگ هەرکی پلەی جەنەراڵی وەپییان دریاو جنگ سەربازی سۆڤیەتی تایبەت وەجەنەراڵەیل ئەرایان ئامادە کریا. حکوومەت کوردی تازە ك لە چوارچوویەی ناوچەیگ دیاریکریاگ دامەزریا تا شارەیل مەهاباد و بۆکان و نەغەدە و شنۆ بگریگەوەر چاو دیرەیلیگ لە لایەن پەرلەمان نیشتمانی ئازەربایجان ئەرای کل کریاو خوەیشی دانیشتنەیل بویچگیگ ئەرا پەرلەمانەگەی لە مەهاباد بەرپا کرد و بڕیار دریا مەلا مستەفا وەل شمارەیگ لە هیزەیلی وەرەو باشوور کۆمار کوردستان بچووگ تا لەوەراوەر هیزەیل ئیرانی لە شارەیل سەقز و بانەو سەردەشت بووسیگ تاریەیل وەیەکەو بەسان ناوچەگە وەتایبەت پێوەندی هیزەیل حکوومەتی لە ناوچەیل تر وەل بارەگای سەرەکییان لە شار سەنەندەج (سنە) لەو زمسان سەردو سەختە بووڕیگ.

داگیرکردن تەبریز لە لایەن هیزەیل شووڕشگیر ئازەری لە باکور گرفتەیل تازەیگ ئەرا کۆمار کوردستان وەدی هاورد چوین هەرچەن مەردم نیشتەجای دەیشت ئەو ناوچەگ لە رووژئاوای دەریاچەی ئورومیە لەباکور تا شار ماکۆ دریژە دیری تورك ئازەرین وەلی مەردم نیشتەجای کویەیل و دووڵەیل نزیك ئەو دەیشتە کوردن و مەردم نیشتەجای شار میاندوئاو تیکەڵن لەهەردوو نەتەوەی کورد و تورك و وەی خاترە ناکووکی کەفتە ناونی هەردوو کۆمارەگە لە بان ئەو ناوچەیلە و هەرکام لە کۆمار ئازەربایجان وکوردستان تەقالا کردیاد ئەو شارەیل و ناوچەیلە بخەیگە ژیردەسڵات و قەڵەمڕەو خوەی وە تایبەت ك عومەرخان و عەشایر کورد ئەو ناوچەیلە هویچ حەساویگ ئەرا ئازەربایجانیەیل نەکردیان و لەناوچەیل ئازەرینشین هامشوو کردیان وەلی دەسڵاتدارەیل سۆڤیەت لەناوچەگە لە مانگ نیسان ساڵ ١٩٤٦ قازی محەمەد ئەرا تەبریز چڕین تا شایەد بتویەنن ناکووکیەیل ناونی کورد و ئازریەیل چارەسەر و بارو

وەزعەگە ئارامەو بکەن، ئاکام یا نەتیجەی گفتوگووەیل قازی محەمەد وەل پیشاوەری سەرکردەی دیموکراتخوازەیل ئازەری وە ناوژیکردن دەسلاتدارەیل سۆڤیەتی لە تەبریز ئەوە بوی ک هەردوولا لە ۲۳ نیسان ساڵ ۱۹٤٦ پەیماننامەی دووسی واژوو کردن ک ئمزا کردن ئی پەیماننامە ترس و نیگەرانی خستە دڵ حکوومەت ئیران چوین هەردوولا ئی پەیامە وەتاران رەسانن ک هەردوو کۆمارەگە وەگوورەی ئی پەیماننامە دوو نەتەوەی سەروەخوەین و هەق ئاڵشتکردن نوێنەرەیل لەناونییان دیرن وتویەنن پەیماننامەیل تر وەل یەکا ئمزا بکەن؛ برگەیل پەیماننامەگە وەی جوورە بوین :

١– ئاڵشتکردن نوینەر لەناونی هەردوو حکوومەت.

٢– لە ناوچەیلیگ ک کورد کەمایەتی بوون بایەد لە دەزگا حکوومییەگان وەکاربگرنەیان و لە ناوچەیل کوردنشینیش هەمان هەق وەئازەریەیل بدریەی.

٣– پیک هاوردن لوجنەیگ ئابووری هاوبەش ئەرا چارەسەرکردن کیشەیل ئابووری ناونی هەردوو کۆمار و ئەندامەیل لوجنەگە بایەد لەلایەن سەرۆکایەتی هەردوو حکوومەت دەسنیشان بکریەن.

٤– هیزەیل هەردوو کۆمار بایەد هەروەختی نیاز بووگ دەسمیەت یەکتری بیەن.

٥– هەر گفتوگوویگ وەل حکوومەت تاران بایەد لەبان بنەوای بەرژەوەندی حکوومەت و مللەتەیل ئازەربایجان و کوردستان بووگ.

٦–حکوومەت نیشتمانی ئازەربایجان بایەد گامەیلی ئەرا وەکاربردن زوان کوردی و پیشخستن رووشنهویری کوردی لە ناوچەیل کوردنشین ژیردەسلات خوەی ئەڵگری و کوردیش بایەد هەمان گام ئەرا ئازەریەیل ژیر دەسلات خوەی ئەڵگری.

٧– هەردوو لایەن کورد وئازەری بایەد ئەو کەسەیلە یا ئەو کوومەڵەیلە ك تەقالا ئەرا شیوانن پێوەندیەیل مێژوویی و برایانەی ناونی هەردوو مللەت کوردستان وئازەربایجان بکەن سزا بیەن.

ئامانج ئازەریەیل لە واژووکردن ئی پەیماننامە ئەوە بوی ك گوشار بخەنە بان تاران تادەس بکەیگە گفتوگوو وەل ئەحمەد قەوام سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل ئەرا یەکلاوەکردن کیشەیل ناونییان؛ وەی مەرجەیلە ك گشت خاك ئازەربایجان و کوردستان سەرلەنوو بخریەیگە بان خاك ئیران و لەوەراوەر ئەوە سەرکردەیل و کاروەدەسەیل ئازەری لە هەرێم ئازەربایجان پۆست دەوڵەتی وەپییان بدریەی. هەرچەن سەرکردایەتی کورد لە ری سەدر قازی برای قازی محەمەد و ئەندام وەرین پەرلەمان ئیران لە بەعزی گفتوگووەیل ئەو ریککەفتنە بەشداربوی وەلی نارەزایەتی خوەی لەو باوەتە ئاشکرا کرد؛ چوین لەو باوەڕە بوی ك ئەو ریککەفتنە ك ئازەریەیل وەتەما بوین وەدزیەو وەل حکوومەت ئیران ئمزای بکەن ماف کورد خستیادە ژیر پاو یەیش لەوەختیگ بوی ك ئازەریەیل ئەوەگ تواستنەی وەدەسی هاوردن و وەی جوورە هویچ بنەوایگ یاسایی یا قانوونی ئەرا کۆمار کوردستان نەمەن و وەگوورەی ئەو ریککەفتنە کورد لە کەمایەتی لە چوارچوویەی دەوڵەت ئیران بویە کەمایەتییگ لەناو خاك هەرێم ئازەربایجان. دویاخر قازی محەمەد خوەی ئەرا تاران چی تانارەزایەتی خوەی و سەرکردایەتی کورد وەقەوام سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل برەسنی و لەلی تواست بکەیگەی دەسڵاتدار هەرێمیگ کوردی نوو ك بەشەیل کوردنشین ئازەربایجان و ناوچەیل تر کوردنشین ك لە ژیردەسڵات دەوڵەت ئیران بوی بگریگەوەر ك لە باکوورەو لە سنوورەیل سۆڤیەت دەس وەپی کردیاد تا نیمەی ئەو هێڵ یا خەتە ك کرماشان و سنە لەباکور وەیەکەو بەسیادەو و کاروبار ئداری ئی هەرێمە لەلایەن مەردم ناوچەگە بووریەیگە ریەو فەرمانبەرەیل و پاسەوانەیل

هەرێمەگەیش کورد بوون؛ قەوام سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل ئیران ك کابرایگ زیرەك و فێڵباز بوی وەرواڵەت پیشنیازەیل قازی محەمەد پەسەن کرد وەمەرجیگ قازی رەزامەندی دکتور جاوید دەسڵاتدار دیموکرات ئازەربایجان وەدەس باریگ؛ دکتور جاوید وەتوندی لە وەراوەر پلانەگە وسیاو پەسەنی نەکرد و وەی جوورە ناکووکی و کیشمەکیش لەناونی کوردو ئازەریەیل دریژە وەپی دریا.

سەرەڕای ئەوەگ وەل گفتوگووەیل تاران جەنگ لەناونی حکوومەت مەرکەزی لەلایگ و کوردوو ئازەریەیل لەلایگتر وسیاویگ وەلی جارجاریگ تەقە لەناونی هەردولا ئەکریا و موناوەرەیل سەربازی دریژە داشت و جارجاریگیش ئەو رویداگەیل بویچگە بویادە جەنگ چەن سەعاتە و حکوومەت ئیران لەبان رووشنایی بڕیار حکوومەت سۆڤیەت ئەرا دەرچگن لەخاك ئیران لە مانگ مایس؛ خوەی ئەرا پرووسەیل سەربازی لەچەو گوزەیشتە زیاتر ئامادە کردیاد ك بەرە یا جەبهەی کوردستان لە چوارچوەپەی وەرپرسیاریەتی لەشکەر چوارم سوپای ئیران وەفەرماندەیی هومایۆنی بوی ك لە خوزستانەو ئەرا کوردستان کل کریاو وەرجلە ئەوە وەرپرس پرووسەی چەککردن عەشایر عەرەب بوی؛ لەناوراس مانگ مایس هومایونی تویەنست ری واز بکەیگ و هیزەیلی وەرەو سەقزو بانەو سەردەشت بوەیگ. ئویشن حکوومەت سۆڤیەتی بەڵین داویگە کورد ك تەیارەو دەبابەو چەکەیل قورس بەیگە پی و پەنجا جوان کورد بوەیگەئەرا باکوو تا لە بوارەیل سیاسی و سەربازی ئامادەیان بکەیگ وەلی ئەو بەڵینەیلە نەوردە جی و قازی ناچار بوی پشت وە عەشایر ناوچەگە ئەرا وسیان لە وەراوەر هیزەیل حکوومەت بووەسیگ و لەوەر ئەوەگ هیزەیل مەلا مستەفا بارزانی لە بان ئەو بەرزایەیلە جیگیر کریابوین ك نزیك هیزەیل دەوڵەتی بوین هومایۆنی فەرە نیگەران بوی و بیجگە هیزەیل بارزانی هیزەیل چەن عەشرەتیگ بویچگ و هیزەیل

سەرکردەیگ وەناو حەمە رەشیدیش خوەیان ئەرا جەنگ وەل هێزەیل دەوڵەتی ئامادە کردیان؛ ئەمجا لەوەر ئەوەگ هومایۆنی هێزەیل و کەرەستەی جەنگی فەرەیگ ئەرا ناوچەگە هاوردویگ قازی محەمەد و دەسەڵاتدارەیل سۆڤیەتی گوشار خستنە بان عومەرخان شکاك و هەرکیەیل هاوپەیمانی تا هێزەیلیان لە باکور بکیشنەو و بانە دەسمیەتداین هێزەیل قازی محەمەد؛ سەرەتا عومەرخان وەبیانگ ئەوەگ چارەواگانی ئامادە نین تواست عوزر بخوازی وەلی لە سەرەتای مانگ مایس کەم کەم چەکدارەیلی ئەرا مەیدان جەنگ کل کرد.

لە سەرەتای مانگ مایس ۱۹٤٦ جەنگەیل سەخت و خوینینیگ رویدان و سەرجەم ئەو جەنگەیلە لەلایەن دەسەو گرووپەیل بویچگ ئەنجام گرتیاد و هەردوولا وەشیوەی وەروڵاویگ نەچینە گژیەکا؛ لەسەرەتای ئەو مانگە هێزەیل کورد سەرکەفتن لە یەکیگ لە بەرەیل جەنگ وەدەس هاوردن ك یەیش بویە بایس نیگەرانی و داوەزیان ورەی سەربازەیل دەوڵەتی؛ لەو رویداگە هێزەیل کورد نوای هێزیگ دەوڵەتی لە نزیك شار سەقز گردن و بیس سەرباز کوشتن و ۳۰ تریش وە دیل گردن و دوو رەشاش و چوار هەزار گوللەتووپ وەدەسکەفت گردن و دویاخر دیلەیل کورد وەل خوەیانا چەکدار کردن و ئەوەکانیش ئەرا تەبریز هەناردن. دویاخر هێزەیل دەوڵەتی تویەنستن هێزەیل کورد لە چەن ناوچەیگ بووەنە دویاوە وەتایبەت لە نزیك ئاوای محەمەد ئاباد هەڵکەفتگ لە دەوروەر شار سەقز ك مەبەس کورد لەی جەنگە بڕین ری هامشو وەل شار سنە بوی و دویم شکەست هێزەیل کورد وەختیگ بوی ك وە تەما بوین سەرجەم بەرزایەیل دەور شار سەقز بگرن ك لەئاکام هێزەیل دەوڵەتی تویەنستن نوای ئەو ئامانجە بگرن؛ لەشوین ئەوە سەرلەنوو هەردوولا جەنگ وسانن و هەردوولا لە سنوورەیل هێزەیل خوەیان بازگەیل وشکانن دامەزرانن و ئی هەقە وەهێزەیل کورد دریا ك سەرجەم ئەو سەیارەیلە ك لە سەقزەو وەرەو

بانەو سەردەشت چن بووشكنن و نەیلن چەك و كەرەسەی جەنگی ئەرا هیزەیل دەوڵەتی لەو ناوچەیلە بچووگ و دویاخریش هیزەیل هەردوو عەشرەت شكاك و هەركییش ئەرا ناوچەیل خوەیان لە باكور گلەو خواردن.

تایبەتمەندیەیل قازی محەمەد و كۆمار كوردی:

لەشوین ماوەیگ لەو جەنگ و كیشمەكیش سەختە قازی محەمەد پەردەی ئاسنین لە رووی خوەی لاورد و ری وە چاودێرەیل بیگانە بیجگە سۆڤیەت دا تا بایخ بیەنە وڵاتەگەی؛ سەرەڕای ئەوەگ مللەت كورد هەس دوشمنایەتی لە وەراوەر بەریتانییەگان داشت وەخاتر ئەوەگ هیزەیل بەریتانی نانە رەت هیزەیل بارزانی لە عیراق و بیجگە ئەوەیش پیاوەیل سۆڤیەت چاوڕاو فرەیگ دژ وەبەریتانیەیل لە ناوچەیل كوردنشین پەخشەوكردوین و هەمیش سەرەڕای ئەوەگ كورد بویگە قوروانی سیاسەتەیل بەریتانی؛ وەل گشت ئەوەیشا قازی محەمەد ئەو زیرەكییە لەخوەی نیشان داو لە چاودێرەیل وڵاتەیل بیگانە لەوانەیش بەریتانیەیل تواست تا سەردان كۆمار كوردستان بكەن ولە نزیكەو وەل بارو وەزع ناوچەگە ئاشناوە بوون و ئەوە بوی چەن ئەمەریكی و فەرەنسییگ سەردان ناوچەگە كردن و قازییش میوانداریيان كرد.

ئەو چاودێرەیلە لە سەردانەگەیان پەی وەیە بردن ك ئی كۆمارە كیانیگ سەقامگیر نییە و هەرچەن هویچ بنەواو پشتیوانەیگ یاسایی یا قانوونی نەیری وەلی ئی حكوومەت ئەمر واقعە هویچ ئاڵشت و ئووڵشتیگ لەتی وەدی ناتگە بیجگە ئەوەگ ناوونیشان وەزیرەگانی گوێڕیاس ئەرا سەرۆك و قازی محەمەد خوەی بویەسە سەركردە و تەنیا دەسەڵاتدار پارتەگە و ئاوایەیلیش لەلایەن خانەیل و ئاغایەیل و زەویدارەیل و سەران عەشایر وەهاوكاری جەندرمەیل ئەوریانە ری ك جنگ كوردی لەوەریان بوی وەلی لەلایەن ئەفسەرەیل مەهابادی ك جنگ سەربازی سۆڤیەتی لەوەریان بوی

فەرماندەیی ئەکریان.

شار مەهاباد ك نموونەیگ لە شارەیل دڵتەنگ بوی کەمی گیان گردو خوەشی و شادی وەپیەو دیارداو کویچەو بازارەیلی قەرەباڵخەو بوی و مەردم وەلەوەرکردن جنگەیل نەتەوەیی خوەیان هەس کردیان ك لەژێرچنگ سەربازەیل و جەندرمەیل ئیرانی نەجاتیان بویە و جوورە ئازادییگ وەدەس هاوردوین؛ ئەوانەیش ك ئی دەرفەتە ئەرایان رەخسیا تا وەل قازی محەمەد دیدار داشتوون ستایش لە کەسایەتیی کردیان و پەی وەئەوە بردن ك چوین ئی شەخسیەتە بویەسە هیما یا رەمزیگ ئەرا کورد لە سەراسەر کوردستان؛ قازی محەمەد پیاویگ ئاسایی و فرە بالآبەرز نەوی و نزیکەی پەنجا ساڵ تەمەنی بوی و دایم پاڵتاویگ کویەنەی سەربازی کردیادەوەر و ریش نازکیگ هیشتیاد و سیمای زاهدانەیگ و رەنگ پووسی مەیلەو زەرد بوی ئەویش وخاتر ئەوەگ کەم خوراك بوی؛ قازی نە جگارە کیش و نە شەراوخوەر بوی و دەنگی نازك و دڵنشین و ئایمیگ ئارام و کارابوی و تەقالا کردیاد لە ئەزموون یا تەجروبەی مللەتەیل جەهان ئەرا خزمەتکردن وەمللەتەگەی سوود ونەف بوەیگ و چەن زوان زانستیاد لەوانەیش زوان رووسی و ئنگلیزی و ئسپانی و هەمیش مێزەگەی وەردەسی پڕ بوی لە کتاوەیل جووروەجوور ئەدەبی و سیاسی و وە زوانەیل بیگانە بوی. قازی باوەڕ بتەویگ داشت و پیاویگ ئازاو و گیانفیدا و میانەڕەو بوی و دایم تەماشای دویر کردیاد و لەو سەردەمە خوازیار مافیگ عادلانە ئەرا مللەت کورد بوی ك ئەویش ئۆتۆنۆمی یاحوکم زاتی لە چوارچیوەی دەوڵەت ئیران بوی باوەڕ وەی دیدگا داشت ك کورد لە لایەن رەگەزیەو یەك خیزانە وەل فارسەگان و هویچ وەربەسیگ نیەتویەنی نوای یەکگرتنیان بگریگ هەر وەو جوورەگ میدییەگان و فارسەگان رەفتارکردن؛ قازی محەمەد خوەی لەو باوەڕە بوی ك کوردەیل نەوەی میدییەگانن و مەیل داشت ك رەگەز ئۆتۆمۆلۆجی

بـەیگـە وشەی مـەهـابـاد و وەجی سەقـام میدیـەگـان بنـاسنیگـەی؛ وەلـی نەبایەد یەیش فەراموش بکەیم ك قازی محەمەدو هاورپەگانی ئەلگر ئارەزووەیل نەتەوەیی بوین و وەتەمای ئەوە نەوین ك مەهاباد بووگە ناوەند رووشنهویری کوردی و حەرەکەی نەتەوەیی کوردستان و شوین ناوەندەیل تر جوور سلێمانی و دیاربەکر و قامشلۆ بگری.

تەقالای فەرەیگ کریا ئەرا بەرزەو کردن ئاست یا موستەوای خوەنستن وە زوان کوردی؛ لە سەرەتا مامۆستایەیل زەحمەت فرەیگ کیشیان و کتاوەیل فارسی وەشیوەی دەمایدەم یا شفاهی لە ناو پۆلەیل قوتابخانەیل ئەرا تەڵەبەیل تەرجومە کردیان و لەشوین ماوەی کوڵیگ و وەرج لە رمیان کۆمار کوردی کتاوەیل کوردی ئەرا قوناغ سەرەتایی چاپ کریان و بیجگە ئەوەیش رووژنامەیگ و بڵاوکراوەیگ سیاسی وەرزی چاپ کریان ك هەردووگیان ناویان کوردستان بوی و بیجگە ئەوانەیش دوو گۆڤار چاپ ئەکریان وەناوەیل هاوار و هلال و سەرجەم ئەو بڵاوکریایەیلە لە چاپخانەی مەهاباد چاپ ئەکریان ك لەشکر قرمز سۆڤیەت خەڵاتی کردویگە پارت دیموکرات کوردستان. قازی محەمەد بایەخ فرەیگ ئەدا وە وێژە یا ئەدەب و زوان کوردی و ئەرا ئی کارە پشت وەهەردوو شاعیر ناودار کورد هەژار و هێمن بەسیاد ك دیوانەیل شعریان لەو سەردەمە چاپ کریان. هەرچەن ئی تەقالایلە لە تەمەن کوڵ کۆمار کوردستان نەتویەنست ئارەزووەیل بەراورد بکەیگ و ئاست رووشنهویری مەردم مەهاباد برەسنیگە ئاست هەردوو ناوەند عیراق و سووریا ك ٢٥ساڵ وەرج لەیە وەئازادی زوان کوردی لە تیان ئەنویسیاو ئەخوەنیا وەلی لە لایەن سیاسییەو تویەنیم بویشیم ك شار مەهاباد بویە ناوەندیگ ك سەرنج و دید چەوەیل سەرجەم مللەت کوردستان وەرەو لای خوەی کیشا؛ سەرجەم ناوەندەیل رووشنهویری کوردی لە بەیرووت و ئەستەمبوول و بەغدا وکویەیل ترسناك رووژئاوای ئاسیا چەوەڕی بوین تا بزانن ئایا قازی

محەمەد تویەنیگ لەی تەقالا سەربکەفی یا نە. فرە لە کوردەیل پیوەندی وەپیەو کردن نەتەنیا کوردەیل عیراق بەڵکم لە سووریاو تورکیایش. لە لایگ ترەو تەقالاگان قازی وەل بەعزی رەخنەیل وەتایبەت لەلایەن جوانەیل رووی وەڕووی بوی؛ ئەوانەگ لەو باوەڕە بوین ك پارتەیل نەتەوەیی کویەنە نیەتویەنن بڕەسنە ئامانجەیل سەرەکی مللەت کوردستان و ئەوە بوی بریگ لەو جوانەیلە پارتیگ تازە لە کوردستان عیراق وەناو رزگاری دامەزرانن.

هەسەیل بیزاری و دوشمنایەتی کردن سۆڤیەت:

پارتەیل نەتەوەیی کویەنەی کوردستانی جوور هیوا لە عیراق و خوەیبوون لە سووریا ئەوقەرە لایەنگر و پاپەی قازی محەمەد نەوین ئەویش وە خاترداشتن پیوەندی نزیك وەل سۆڤیەت؛ بیجگە ئەوەیش ترس و بیزاری لە سۆڤیەت لەناو کوومەڵگەی کوردەواری بڵاو بویگەو ئەویش وە خاتر چەن هووکار ویەکمیان ئەوە بوی زوورم مللەت کورد موسەڵمان و باوەڕ دینییان بتەو بوی و لە هەڵویست سۆڤیەت لە وەراوەر دین نیگەران و دوودڵ بوین؛ بیجگە ئەوەیش فرە لە مەردم ناوچەیل کوردنشین وەل ئەو پەنابەرەیلە دیدار و دانیشتن کردن ك لە یەکەتیی سۆڤیەت هاتوینەو یا وەل سەربازەیل موسەڵمان لەشکر قرمز قسەکردیان وسەرجەم ئەوانە وینە یا رەسم رەینیگ لە هەڵویست رژیم سۆڤیەت لەوەراوەر مللەتەیل رووژهەڵات بەرجەستە نەکردن و بایەد ئەوەیش فەراموش نەکەیم ك رووسەیل هەر لە سەردەم دەسڵات قەیسەرەیل بوینە دوشمن کلاسیکی کورد ئەرا نموونە لە جەنگ یەکم جەهانی هیزەیل رووسیا لە بان رویوەر گەورایگ لە خاك کوردستان جەنگ کردن ویرانی و کاولکاری فرەیگ لە شوین خوەیان هیشتنەجی ك شوینەواریان تا ئیسەیش لە بەعزی ئاوایییەیل دەوروەر مەهاباد و چەن شوینیگ شارەگە هەسەیان؛ لەو

سەردەمە هیزەیل رووسی دەسڵات ئەوە داشتن تەقە لە هەرکەسیگ بکەن ک لەماڵ بایگە دەیشت؛ شارەگە ئاگر دریا و تالآن کریا و گشت ئی یادگاریەیلە بوینە بایس ئەوەگ مللەت کورد بیزار بووگ لە سۆڤیەت و تا ئەورەگ وەختی داڵگ و باوگ مناڵ چەتوینیگ بیاشتان یا مناڵەگەیان بگیریاتاگ ئەرا بی دەنگ کردنی وە وشەی (رووس) رخی بردیان.

رووسەیل تەقالای فەرەیگ کردن تا سیمای خوەیان لای کورد شرینەو بکەن و ئەرا رەسین وەو ئامانجە نیمچە ئازادییگ دانە کوردەیل یەکەتیی سۆڤیەت و لە زەحمەت و کوششەیل ئەفسەر کورد (سەمەند سیامەندوف) ک یەکیگ لە کۆلۆنێڵەیل لەشکر قرمز بوی ستایش کردن وجوور قارەمانەیل لینینگراد هساوی کردن؛ وەلی ئایا تا چەنیگ سۆڤیەت لەی کاریە سەرکەفتگ بوی؟ ئەوە حوکم داین لەبانی سەختە وەلی بەش فەرەیگ لە کوومەڵگای کوردستان لەوانەیش خاوەن زەویوزارەیل و بازرگانەیل وپیاوەیل دینی باوەڕ وە سیاسەتەیل سۆڤیەت نەیاشتن و ئی بی متمانەییە قازی محەمەدیش گرتەوەر وەخاتر ئەو پیوەندیەیل نزیکە ک وەل سۆڤیەت داشتەی؛ دیوار بارەگایەیل حکوومەت لە شار مەهاباد لە پۆستەر دعایەکردن ئەرا سۆڤیەت داپووشیاوین و رووژنامەیل پڕ بوین لەو باوەتەیلە ک لەزوان رووسییەو تەرجومە کریاوین و شاعیرەیل وەشان و باڵ ستالین و لەشکر قرمز شیعر وتیان و ستایش لەلیان کردیان. ئمجا وەپیچەوانەی ئەوەگ لە ئازەربایجان روی ئەیا کوردستان لەدیاردەی پیاوەیل و جاسووسەیل سۆڤیەت پاکەو بوی بیجگە شمارەیگ لە شۆفێرەیل ک جوور چاودێر یا وەکیل سۆڤیەت لەناوچەگە مەنن و کار جاسووسەیل وەشیوەی نهێنی یا سڕی ئەنجام گرتیاد و وتیان ک نوێنەر سۆڤیەت ها لە مەهاباد وەلی دەسڵاتدارەیل شارەگە ئەو قسەیلە خستیانە درووو وەلی هاشیموف قونسوڵگەر سۆڤیەت لە رەزائیە و عەلی ئەکبەرۆف دەسمیەتدەری لەو وەختە سەردان شار مەهاباد کردن. لە وەختیگیش

حوکم ترس و تووقاندن له رووژهەڵات ئازەربایجان بەرقەرا بوی؛ ئەو ترسه له کوردستان کەمتر بوی و تەنیا یەك یا دوو رویداگ تیرۆر و ئایم کوشتن له کوردستان روی ئەیا لەوەختیگ شەپۆل کوشتن و بڕین له ئازەربایجان فره وەروڵاو بوی؛ وەل گشت ئەوەیشا بەعزی له هاووڵاتیەل کورد ك وەل رژیمەگە ئاویان وەیەك جووەو نەچیاد وەرەو تاران کووچ کردیان و بیجگه ئەوەیش ئایم له شار مەهاباد تویەنستیاد وەئاشکرا گووش بیاتاده هەواڵەیل و دەنگوباس رادیۆی ئەنقەره و لەندەن؛ لەوەختیگ هەرکەسیگ له تەبریز گووش بیاتاده ئەو دوو رادیۆ له سێداره ئەدریا. مەبەست قازی محەمەد و وەزیرەیلی لەو ئازادی و نووگەرایی و لیبرالییه تەنیا ئەوە بوی ك رەزامەندی مەردم بارنه دەس لان کەم رەزامەندی مەردم مەهاباد ك تازه له زوورو زوڵم و زەفتکردن ئازادی لەلایەن رژیم ئیران نەجاتیان بویگ.

ناڕەزایەتی عەشایر:

ئەگەر سۆڤیەت دەخالەتەیل خوەی له ئاشتەو کردن عەشایر وەل حکوومەت کەمەو نەکرداگ؛ نەتویەنست سەرکەفتن وەدەس باریگ و هەرچەن هووکارەیل مێژوویی و کوومەڵایەتی و دینی ك عەشایر هان دیاد تا له وەراوەر حکوومەت پشتگیری کریاگ لەلایەن سۆڤیەت بووسن؛ وەلی هوو کار ئابووری سەبەب سەرەکی هاوکاری عەشایر وەل حکوومەت قازی بوی لەوەر ئەوەگ مەردم عەشایر ئەرا وەڕیەو بردن ژیان خوەیان پشت وەبەرهەم تەماکوو بەسیان و وەختی بازاڕەیل ئیران له ڕوویان بەسیا وەل گرفتەیل گەورایگ روویەوڕووی بوین و خوراك وەرەو کەمی چیاد و بایەدیش هەرچی داشتن وەل بارزانییەیل بەشی بکردیان. ئی ناڕەزایەتی عەشایریه له باشوور توندتر بوی لەوانەیش کوشتن (قەرەنی ئاغا) کوڕ مام عەزیز سەرۆك عەشرەت مامش و کوشیان بایەزید

ئاغا سەرۆك عەشرەت (مەنگوور) ك وەل قازی محەمەد دوشمن بوین و قونسولگەر سۆڤیەت لە شار رەزائیە سەردانیان کرد و هەڕەشە لەلیان کرد ك هیزەیل بارزانی دەیگە گژیانا؛ وەختی مام عەزیز کوت لەبان نەیاری یا موعارەزەی خوەی کرد هیزەیل بارزانی پەلامار ناوچەگەی دان و ناچاری کردن وەل برێگ لە چەکدارەیلی وەرەو عیراق بووایگ؛ وەلی لە باکور شار رەزائیە عەشایر کورد لە ژیردەسلات (عومەرخان شکاك) بوین ك وەزیر جەنگ بوو لە حکوومەت قازی محەمەد وتەنیا عەشرەتیگ لە مەهاباد ك قازی محەمەد تویەنست وەرەو لای خوەی بکیشیگەی عەشرەت (توورك) ك نزیکەی هەزار چەکدار داشت و بەشیگ لە عەشرەت (زەرزە) لە ناوچەی شنۆ و تەنانەت مەلا مستەفای بارزانییش ئەوقەرە وەل قازی محەمەد تەبا نەوی؛ وەی خاترە قازی محەمەد هەس کردیاد ك لەوەراوەر گوشارەیل فرەی حکوومەت تاران تەنیا و بی پشتیوانە؛ سەرەڕای ئەو هەمگە بەڵین و قەوڵەیلە ك سۆڤیەت دارەی قازی محەمەد وەلی قازی تا کوتوایی ساڵ ١٩٤٦ هویچ چەك قورس یا پیاو راهاتگیگ وەچەکەیل تازە نەیاشت. وەختیگ ئامادەکاریەیل سەربازی ئیران روی لە زیای بوین کرد قازی محەمەد نامەیل حەماسییگ ئەرا عەشایر نویسا و لەبان یە تەئکید کرد ك سۆڤیەت بەڵین وەپی داگە ك ئەگەر عەشایر کورد خوەیان ئەرا جەنگ وەل هیزەیل دەوڵەت ئیران ئامادە بکەن گشت داخوازیەیل و نیازەیلیان لە چەك و مەواد خوراکی زامن کەیگ وەلی عەشایر نەچینە پیری داخوازیەیل قازی محەمەد.

بەش بیس و یەکم

سەرلەنوو کۆنترۆڵکردن ناوچەگە وەدەس حکوومەت ئیرانی:

لەوەختیگ رویداگەیل وە توندی گوێڕانکاری وەخوەیانەو دیان؛ حکوومەت ئیران ئعلان کرد ك دیموکراتخوازەیل ئازەری چواردەور

نـاوچـەی زەنجان دانـە ك بـەشیگـە لـە هـەریـم ئـازەربـایـجـان. وەختیگ حـکـوومـەت بـڕیـاردا وە زوور ئـەونـاوچـە سەرلـەنوو بخـەیگە ژێردەسڵات خوەی سـەرکردایەتی ئـازەربـایجـان رازی بوین تـا نـاوچـەگە چووڵ بکەن و لە کووتـایی مـانگ تشرین دویم ئەو نـاوچە وەتەواوەتی کەفتە ژێر دەس لەشکر ئیرانی و لەنیمە شەو ١٠ ی کانوون یەکم هیزەیل دەوڵەتی پەلامار بـارەگـای هیزەیل ئـازەری لـە تـەنگـەی قوفلان کوو هـەڵکەفتگ لـە بـاشوور شـارمیـانە پەلامـار هیزەیل ئـازەری دان و لەشوین وەرگرییگ ٢٤سەعاتە هیزەیل ئـازەری شکیـانـەو فـەرمـاندەگـەیـان ئـەرا نـاو خـاك یـەکـەتیی سۆڤیـەت وای ئـەویش لـەشویـن سـاڵیـگ لـە داگیـرکـردن تـەبـریـز. ئـەو فـەرمـانـدە لـە برووسکە یـا بـەرقیەیگ ئـەرا قـەوام سـەرۆك ئـەنجوومـەن وەزیرەیل ئیران وەیە ئشارە کرد ك ئاگادارسەیف قـازی یەکیگ لە سەرکردەیل کورد کردگە ك تـوایگ خـوەی بـەیگـەدەسەو لـە هـیزەیـلـی تـواستگـە دەس لـە کردەوەیل سەربـازی دژ وە هیزەیل ئیرانی ئـەڵگرن. لـە ١٣ مـانگ کـانوون یـەکم سـەدر قـازی برای قـازی محـەمـەد و ئـەندام پـەرلـەمـان ئیران ك لـە شـار مـەهـابـاد وجـورئـەڵـقـەی پیوەندی لـە نـاونـی براگـەی و حکوومـەت ئـیرانـی لـە شـار (میـاندوئـاو) بـوی ئـاگـادار جـەنـەرال هـومـایـۆنـی کرد ك هـیزەیل کوردی ئـامـادەی وەشیـوەی دووسـانـە پـیشوازی لـە لـەشکـر ئـیـرانـی بـکـەن؛ جەنەراڵەگەیش لە جواوی وەت هـەروەختی چەکدارەیل بـارزانی لە مەهـاباد خـوەیـان بـکـیشنـەو دەس وەجـی هـیزەیـلـی ئـەرا شارەگـە تـیـەری؛ دویـاخـر هومـایۆنی هیزیگ پیکهاتگ لـە عەشایر سەروە حکوومـەت ئـەرا نـاوچـەگە کل کرد ك لـە مـەردم عەشرەت دیبوکری و مـامش و مـەنگور پیك هـاتوین ك لەعیراقەو وەفـەرمـاندەیی جەنـەراڵ شـەریفی هـاتوینەو؛ ئی هیزە لەلایەن نوێنـەرەیل قـازی محـەمـەد لـە دەروازەی شـار مـەهـابـاد نوایان گیریا و وە فـەرمـاندەگـانی وتن ك وەگوورەی ریککەفتن وەل هومـایۆنی بـایـەد هیزەیل عـەسکـەری کـۆنـتـرۆڵ شارەگـە بگرنـە دەس نـەهـیزەیل عـەشایر ك شایـەد

پاشاگەردانی وشیوای شیو لەشارەگە بنەنەو لەئاکام پیاوەیل عەشایر وەبی تەقە خوەیان کیشانەو. لە ١٥ ی کانوون یەکم ساڵ ١٩٤٦ و لەشوین دویاکیشان هیزەیل بارزانی لە مەهاباد وەرەو شار نەغەدە لەشکر ئیرانی هاتە ناو شارەگە و کووتایی وە کۆمار کوردستان هاورد ك تەنیا یەك ساڵ دریژە کیشا. پیشوازی گەرمیگ لە لەشکر ئیرانی کریا و قازی محەمەد چەن جاریگ سەردان فەرماندەگانی کرد وەلی لە ١٧ی کانوون دویم شمارەیگ لە هاووڵاتیەیل کورد لەلایەن سەربازەیل ئیرانی دەسگیر کریان و رووژ دویاتریش قازی محەمەد و سەیف قازی و شمارەیگ تر لە سەرکردەیل کورد گیریان بیجگە حاجی بابا شیخ ك پیاو دینی ناوداریگ بوی سەرجەم ئەندامەیل حکوومەتەگەی قازی محەمەد دەسوەسەر کریان و شمارەی فرەیگ لە شەخسیەتەیل کورد یا وەرەو عیراق واین یا لە ئاوایەیل دویردەس خوەیان شاردنەو. ئەوانەیش ك تویەنستن خوەیان لەچنگ هیزەیل حکوومەت دەربکەن وەیە سزا دریان ك خیزانەیلیان پیاوەیل عەشایر بووەنە ماڵ و لە حەساو خوەیان نانیان بیەن؛ لە ٣٠ کانوون دویمیش سەدر قازی لەماڵەگەی لە تاران دەسگیر کریا و ئەرا مەهاباد بریا و وەل براگەی زندانی کریا یەیش سەرەڕای ئەوەگ لەو یەك ساڵە لە تەمەن کۆمار کوردستان تەنیا یەك جار ئەرا ناوجیگەری وەفەرمان حکوومەت ئیران لە تاران دویرەو کەفتویگ. دویاخر لەشکر ئیرانی لە سەرجەم هاووڵاتیەیل تواست هەرکەس شکاتیگ لە دەسگیرکریاگەیل دیری بیلا شکاتەگەی پیشکێش بکەی و ئەوە بویە دادگای عەسکەری هەر یەك لەقازی محەمەد و سەیف قازی و سەدر قازی وەمەرگ مەحکووم کرد و شەفەق رووژ ٣١ ئازار ١٩٤٧ ئەو سەرکردەیلە لە مەیدان چوارچرای شار مەهاباد لە سێدارە دریان.

دویای ئەوە حکوومەت ئیران بەرنامەیگ ئەرا سڕینەوەی گشت شوینەوارەیل حکوومەت قازی محەمەد دانا و دەس کردە جیوەجیکردنی و

لە بەسان چاپخانەیل کوردی و نواگردن لە پەروەردەو هووکارە کردن وە زوان کوردی دەس وەپی کرد و وەسوزانن کتاوەیل کوردی و ترسانن عەشایر کووتایی وەپی هاوردو ئەرا رخ بردن عەشایر هیزەیل لەشکر یانزە ئاغاو دەرەبەگ لە عەشایر فەیزوڵلا بەگی و گورك لە سەقز. شایان باسە یەکیگ لە تایبەتمەندیەیل شار مەهاباد ك بایەد باس بکریەی ئەوە بوی ك لە یەکمین چرکەیل رمیان حکوومەت دیموکراتخوازەیل ئازەربایجانی کاروەدەسەیل ئەو حکوومەتە لەلایەن جفتیارەیل و کارگەرەیل و کاسبکارەیل پەلامار دریان و یەیش نیشانەی ئەوە بوی ك مەردم تا چەنی لەو حکوومەتە بیزار بوین؛ وەلی لە مەهاباد گشت چشتیگ وەئارامی کووتایی وەپی هات؛ ئمجا مەسەلەیگ ك بایەد لە هویر نەچووگ ئەوەسە ك لە سەراسەر ئازەربایجان هیزەیل ئەمن و موخابەرات خوەیان ئەرا لەیوا رووژیگ ئامادەو تەیار کردوین لە وەختیگ حکوومەت کوردستان لەیوا هیزیگ ئەمنی نەیاشت یەیش ئەوە نیشان دەیگ ك حکوومەت قازی محەمەد حکوومەتیگ مەردمی بویە لان کەم لە مەهاباد پایتەخت. لە باکور عومەر خان و عەشایر هەواخواو لایەنگری بەشداری لەو رویداگەیلە نەکرد و لەشکر ئیرانی وە ئاشکرا نەتواستیاد پرووسەیلی ئەنجام بیاتاد ك عومەرخان لەلیان بی خەوەر بویاتاگ وەتایبەت پرووژەی بردن هیزەیل ئەرا ئازەربایجان ؛ هەر وەی خاترە لەوەختیگ عومەرخان تەقالا کردیاد پیاوەیل عەشرەتەگەی ئەرا هیرش و پەلاماردایین دیموکراتخوازەیل ئازەری ئامادە بکەیگ جەنگ وەل ئازەریەیل وسیا و تەنیا یەکیگ لە سەران عەشایر وە ناو زێرۆ بەگ واز لەجەنگ ناورد و پەلامار سەربازەیل ئیرانی لە ناوچەی (بلانش) لە نزیك شار ئورومیە دا لەوەختیگ وەل جەنەراڵ هومایۆنی گفتوگوو کردیاد. زێرۆ بەگ تویەنست وەل شمارەیگ لە پیاوەیل عەشایر و ئاشووریەیل وەرەو شار (شنۆ) بچن و لەورە تەقیانە هیزەیل بارزانی ك لە حاڵ

ئاگربەسیگ ناجیگیر یا ناموستەقر وەل حکوومەت مەرکەزی بوین و بارزانی ئەو فەرمان حکوومەتە جیوەجی نەکرد ك لەلی تواست یاچەك بنەنە زەوی یا ئەرا عیراق گلەو بخوەن و ئەوە بوی سەرلەنوو جەنگ دەس وەپی کرد و بارزانی و پیشمەرگەگانی وەجەنگ وەرەو باکور شار ماکو چین و لەوەرەوە لە چەم ئاراس کردنە ئەودەس وەرەو خاك یەکەتیی سۆڤیەتی.

کووتایی باسەگە:

ئەی دویا تەقالا ئەرا دامەزرانن دەوڵەتیگ کوردی وەسەرلەنوو داگیرکردن شار مەهاباد لەلایەن هیزەیل حکوومەت کووتایی وەپی هات ئەویش وەخاتر نەبوین یەکەتی لەناونی خود کوردەیل و پشت بەسان وەبیگانەیل. گرفتەیل نەتەوەی کورد تەنیا لە سەرکردایەتی نەوی بەڵکم گرفت لە چینەیل تر کوومەڵگایش بوی و بیجگە ئەوەیش هیزەیل شوورش تەنیا پشت وەسەران عەشایر و پیاوەیلی بەسیاد ك ئەوانیش وەشیوەی تەواو باوەڕ وە کیشەگە نەیاشتن بەڵکم بەعزی لەو عەشایرە تەنیا لە هویر چەپاو و وەدەس هاوردن دەسکەفت بوین و وەختیگ حکوومەت دەسلاتی لاواز بویاتاگ وەل شوورش بوین و وەختیگیش شوورش دەسلاتیگ نەیاشتاگ پشتگیری لە حکوومەت کردیان. لە ساڵ ١٩٤٦ عەشایر کورد نەیار یا موعارز دەسلات حکوومەت بوین و لەهەمان وەختیش لە دەسلات قازی محەمەد ناڕازی بوین هەرچەن لە نەتەوەی خوەیان بوی هەمیش وە خاتر پیوەندیەیل قازی محەمەد وە دەوڵەت سۆڤیەت عەشایر لایەن لەشکر ئیرانی گردن. وەلی لە هویرمان نەچووگ هووکار سەرەکی رمیان کۆمار یا جمهووری مەهاباد ئەوە بوی ك سۆڤیەت بەڵین یا قەوڵەیل خویان لە وەراوەر کورد جیوەجی نەکردن؛ بیجگە ئەوەیش سەرهەڵداین پارتیگ نەتەوەیی و چالاك و تازە بایەد ریزەیل گشت رووشنهویرەیل یەك بخستاگ

نـه وەتـەواوی خـوەی بـیـاتـاگـە دەس بـیـگـانـەیـل تـا ئـەرا ئـامـانجـەیـل و بـەرژەوەنـدیـەیـل خـوەیـان وەکـاری بـووردیـان و دویـاخـریش وەتـەنـیـا بیشتانەی جیەو تـا وەئـاسانی سەرکوت بکریەی. بەڵی ئەو دەوڵەت بویچگە وە پشتگیری لەشکر قرمز دامەزریا و لەشوین دەرچگن ئەو هیزەیلە لە خاك ئـیرانیش مـەنـەی وە ئـومـید ئـەوەگ ئـەو هـیزەیـلـە سەرلـەنـوو خـاك ئـیران داگیربکەن.

وەلی وەختیگ کورد بی ئومید بوی و هیزەیل حکوومەتیش دی رخ و ترسیان نەمەن حکوومەت قازی هویچ ئومیدیگ ئەرا مەنن نەیاشت. ئی رویداگ گەورا رەنگدانـەوەی تـرسنـاکیگ لـە بـان سەرجـەم جمـوجـویل یـا حـەرەکـەی نـەتـەوەیـی کوردی هـیشتـەجی و نـە کوومـەڵـە و نـەیش پـارت دیموکرات کوردستان مەن و شمارەی فەرەیگ لە سەرکردەیل ناودار و چالاك کورد کوشیان یا خریانە زندانەیل یا ناچار بوین زێد باوگ و بـاپیرەیلـیـان بیلـنـە جی و روی بکـەنـە غـەریبـی و ئـاوارە بـوین وەلـی یـە وەمـەعـنـای ئـەوە نـیـیـە ك حـەرەکـەی ئـازادیخـوازی و نـەتـەوەیـی کوردی کوتـایـی وەپـی هـات؛ بـەڵـکم ئـەو کۆمـار کـوردستـانـیـیـە لـە لایـەن چینـەیل جوورەوجوور مللەت پشتگیری لەلی ئەکریا. یەیش وەئاشکرایی لەوەرچەو مینی ك لەوەختیگ حەرەکەی نەتەوەیی کورد جوور حەرەکەتیگ کردەیی یاعەمەلی لە ناوچەگە سەینی و قورسایی خوەی دیری وەلی تا ئیسەیش واتا یا مەفهووم نەتەوە لەتی وەخاسی رووشن نییە لەوەر ئەوەگ تا ئـیسەیش زوورم هـاوولاتـیـەیـل کـورد لـە هـەر چـوار پـارچـەی کـوردستـان هەواخواو لایەنگر سەران عەشایرن و تەنیا گووش وەئەوان دەن ئەرا هەر کـاریگ و حکوومـەتـەیـل ئـەو ولاتـەیـلـە ك مـللـەت کـوردستـان لـە نـاونـیـان بەشەو کریاس بایەد وەشیوەیگ ئازادی بەنە ئی مللەتە و دەس ئەڵگرن لە کپکردن دەنگ و هاوار ئازادیخواز ئی مللەتە تا لایەنگری ئی مللەت گەورا وەدەس بارن هەر وەو جوورەگ وڵات سویسرا تویەنستگە لایەنگری گشت

ئەو نەتەوەیلە باریگەدەس ك لەو وڵاتە وەل یەکا ژیەن و ئەگەر لە ئیرانیش پەیرەوی لە چنە سیاسەتیگ بکریەی و نەیلن بیگانەیل دەس بخەنە ناو ئی کیشەوە یەکەتیی بتەویگ لەناونیی مللەتەیل ئیرانی وەدی تیەی لەجی ناکووکی و جیاوازی لەناونی نەتەوەیل ئەو وڵاتە.

فەسڵ سێیم

پێشەکی

ئاساییە ک جەنگەیل گەورا هەمیشە گوێڕانەیل گەورایگ لە سەرجەم ئەو ناوچەیلە ک کیشمەکیش و جەنگ هالەتیان وەدی تیەرن و شوینەوارەیل ئەو جەنگەیلە لەشوین ئەوەگ وڵاتەیل وەجەنگ هاتگ وەل یەکا دووسی کەن و ئاکام یا نەتیجەی ئەو جەنگەیلە دیارکەفن هیلیگە جی و فەرە جار شوینەوار ئەو جەنگەیلە گوێڕانکاری ها لە شوینیان نە تەنیا لە هاوسەنگی هیزەگان و هاوپەیمانیان بەڵکم ئاڵشت وئووڵشت وەدی هاوردن لە نەخشەی سیاسی ئەو ناوچەیلە ک جەنگەگە لەتیان ئەنجام گریگ ئەویش لەبان رووشنایی ریکخستن هاوسەنگی هیزەیل تازە و خاسترین دو نموونە ئەرا ئی قسەمانە ئەو گوێڕانکاریەیلەسە ک لە نەخشەی ئۆروپا و رووژهەڵات ناوڕاس لەشوین هەردوو جەنگ جەهانی یەکم و دویم وەدی هاتن.

رویداگەیل و پیشکەفتنەیل کیشمەکیش لە بان ئیران لە جەنگ دویم جەهانی ئەوەیش لە شوین داگیرکردن ئەو وڵاتە لەلایەن بەریتانیاو یەکەتیی سۆڤیەت لە ساڵ ١٩٤١ ئی دەرفەت یا فورسەتە ئەرا کورد وەدی هاورد تا لە ساڵ ١٩٤٦ جموجیولیگ بکەیگ و کیانیگ ئداری ئۆتۆنۆمی ئەرا خوەی لە چوارچیوەی خاك ئیران دامەزرنیگ. باس ئیجارەمان لەباوەت لەیەکەو داین وەدیهاتن ئەو رویداگە و رمیانی لە بوار یا مەجال جیۆپۆلۆتیك ک تەرکیز کەیگە بان سروشت ئەو هاوپەیمانیەیلە ک دەرفەتەگە وەدی هاوردن؛ و دویاخر ئەو هاوپەیمانیەیلە وەخاتر کەمەو بوین بەرژەوەندیەیل لە ناونیان؛ بوینە رکابەر یا مونافس یەکترو

یەکەوگرتن بەرژەوەندی گشت لایەنەیل ناودەوڵەتی وەل بەرژەوەندیەیل حکوومەت مەرکەزی ئیران ئەرا لەناو بردن ئەو قەوارە یا کیان کوردییە؛ هەمیش لەی فەسڵە کوشش کەیم جواو چەن پرسیار یا سوئالیگ بیەیم ك خوەیان خەنە روی لەوانەیش ئایا کورد لەو وەختە لە لایەن سیاسییەو ئامادەیی ئستیعاب قوناغەگە داشت ؟ ئایا هیزەیل ناودەوڵەتی ك ئەو دەرفەت یا فورسەتە وەدی هاوردن بەرژەوەندی راسەقینە لەدامەزرانن ئەو کیان کوردییە داشتنە ؟ ئایا ئی تەقالای کوردەیل ئیرانە لە چوارچیوەی تەقالاگانیان ئەرا سەروەخوەیی و جیابیونەوە لە خاك ئیران بیەو یا هەرتەنیا ئەرا ئۆتۆنۆمی یا حوکم زاتی بویە ؟ ئایا ئەو کیان کوردییە وە راسی وەل رویوەر یا مەساحەی هەرێم کوردستان ئیران و قەوارەی مەردمەگەی گونجیاگ بوی؟ توێژەر لە باسکردن گشت ئەوانە پشت بەساس وە بەرنامەی شیەوکردن یا تەحلیلی ئەرا شیەوکردن ئەو رویداگە وەخاتر ئەوەگ خاسترین بەرنامەس ئەرا شیەوکردن جیۆپۆلێتیکی رویداگەیل سیاسی لەبان زەوی. ئمجا بیلا بچیمنە بان باس بارو وەزع ناودەوڵەتی و داگیرکردن ئیران :

داگیرکردن یەکەتیی سۆڤیەت لەلایەن ئەڵمانیاوە لە ٢٢ حوزەیران ساڵ ١٩٤١ هووکار یا عامل هاوبەشیگ بویە ئەرا بڕیار تایبەت هاوپەیمانەیل تا لەمانگ تەمووز هەمان ساڵ ئیران داگیربکەن؛ لەوەر ئەوەگ وەباوەڕ هاوپەیمانەیل ئیران لەو وەختە بنکە یاقاعدەیگ ئەرا زیایەو کردن دەسڵات وڵاتەیل تەوەر یا محوەر پیشبینی کریاویگ؛ چوین سەرکردەی وڵاتەیل هاوپەیمان لەو باوەڕە بوین ك سیاسەت لەیەك نزیکەوبوین ئیران و ئەڵمانیا و هەمیش ئامادە بوین شمارەیگ لە کارناسەیل یا خەبیرەیل ئەڵمانی لەی وڵاتە شایەد ری ئەرا ئەوە خوەش کردیاد لە رووژەیل جەنگ دویم جەهانی؛ بیجگە ئەوەیش ئامانج لەو داگیرکردنە ئەوە بوی ئەڵمانیا دەس نەنەیگە بان نەفت ئیران. وڵاتەیل

هـاوپـەیمان بـانگـەشە یـا ئدعـای ئـەوە کردن یـەکیگ لـە هـووکـارەیل ئـەو داگیرکردنە ترس و نگەرانی لە هاوکاری ئیران و ئەڵمانیا بویە؛ سەرەڕای ئەوەگ ئیران لە جەنگ جەهانی دویم لە ٤ ئەیلوول ساڵ ١٩٣٩بی لایەنی خوەی لە جەنگ ئعلان کرد و لە ٢٦ حوزەیران ساڵ ١٩٤١ سەرلەنوو ئەو هـەڵـویست یـا مـەوقـف خـوەیـە دوارەوە کـرد. وەلـی هـەردوو حـکـوومـەت سۆڤیەتی وبەریتانی ناڕەزایەتی خوەیان لەباوەت هاتن شمارەی فەرەیگ لـە کـارنـاسـەیـل ئـەڵـمـانـی ئـەرا ئـیران لـە وەخت جـەنگ ئـعلان کردن ك بەریتانیا شمارەی ئەو کارناسەیلە و ٣ هەزار نەفەر مەزەنە کردویگ لە وەختیگ تاران ئاشکرای کرد ك تا ئاب ١٩٤١ شمارەیان تەنیا ٦٦٤ نەفەر بویە؛ هەروەی خاترە هەردوو حکوومەت لەندەن وبەرلین لە ١٠ مانگ حوزەیران ئەو ساڵە لە ئیران تواستن ٨٠ ٪ کارناسەیل ئەڵمانی لەخاك خوەی دەربکەیگ لەوەر ئەوەگ ئی شمارەی گەورا لە کارناسەیل ئـەڵـمـانـی وە پـیـچـەوانـەی سیـاسـەت بـی لایـەنـی ئـیـران لـە جـەنگ وەل ئەڵمانیاس؛ وەلی حکوومەت ئیران ئەو داخوازییە جیوەجی نەکردو یەیش بویە بیانگیگ ئەرا داگیرکردن ئەو وڵاتە و هاوپەیمانەیل لە ئاب ١٩٤١ بڕیار داگیرکردن خوەیان جیوەجی کردن و هەردوو وڵات ئیران لە باکور تـا بـاشوور خستـنـە ژێـر کـۆنـتـرۆڵ خـوەیـان و هـیـزەیل سۆڤـیـەتـی لـە ری سنـوورەیـل هـاوبـەشیـان وەل ئـیـران لـە هـەردوو هـەرێم خـوراسـان و ئـازەربـایـجـان وەرەو شارەیـل مـەشهـەد و رەشت و بـەنـدەر پـەهـلـەوی هەڵکەفتگ لەبان دەریای قەزوین و ئیگل وەرەو شارەیل زەنجان و تەبریز و رەزائیە کەفتنە ری و لە باشووریش وەرەو کوردستان ئیران و وەی جوورە هەر پەنج پاریزگا یا موحافەزەیل باکور ئیران ئازەربایجان و گیلان و مازندەران و گورگان و خوراسان خستنە ژێر دەسڵات خوەیان و هیزەیل سۆڤیەتی تا شار سنە گت نەکردن وەلی دویاخر خوەیان وەرەو بـاکـور کیشانـەو تـا هـێڵ وەیـەکـەو بـەسان شارەیـل شنۆ و مـیـاندو ئـاو

هەڵکەفتگ لە باکور شار مەهاباد وەلی سۆڤیەتیەیل لە زوورم شارەیل ئەفسەرەیل سیاسی ئەر چاودێری وەزعەگە هیشتنەجی؛ سەرەڕای ئەو دویاکیشانە ناوچەیل ژێر دەسڵات سۆڤیەتی تا بەش باکور لە کوردستان ئیران دریژە داشت تا رەسیە هێل وەیەکەو بەسان شارەیل سەقز و بانەو سەردەشت؛ ئمجا هەرچەن ناوەند ئەو شارەیلە لە ژێر دەسڵات بەریتانی بوین وەلی ئەو هێڵ یا خەتە سنوورەیل ناوچەیل داگیرکریاگ لەناونی سۆڤیەت و بەریتانیا دیاری کردیاد.

هیزەیل داگیرکەر سۆڤیەتی لە باکور ئیران وە ٤٠٠٠٠ سەرباز مەزەنە کریان؛ وەلی هیزەیل بەریتانی لە ری خەلیج و عیراق لە هەردوو شار خانەقین و راوندز چینە ناو خاك ئیران تا بەش باشوور ئەو وڵاتە لەوانەیش بیرەیل نەفتی داگیر بکەن و شمارەی هیزەیل بەریتانییش وە نزیکەی ١٩ هەزار سەرباز بوین. شایان باسە هیزەیل هاوپەیمان تاران داگیر نەکردن و جوور هەرێمیگ سەروەخوەی هیشتنەی لە ژیر دەسڵات حکوومەت ئیران. داگیرکردن خاك ئیران شا ناچار کرد تا ١٧ مانگ ئەیلوول ساڵ ١٩٤١ دەس لە پاشایەتی وڵات ئەڵگری و دەسڵات بەیگە دەس محەمەد رەزای کوڕی ك ئەو وەختە تەنیا بیس و یەك ساڵی بوی؛ هەرچەن حکوومەت ئیران لە شوین داگیرکردن وڵاتەگەی لەلایەن بەریتانیاو سۆڤیەت لە ئەمەریکای بی لایەن لە جەنگ تواست پشتگیریی بکەیگ لە وەراوەر پەلامار و هیرش داگیرکەرەیل وەلی ئەمەریکا لە ئاقبەت هاوکاری تاران وەل ئەلمانیە وشدار دا ئیران. هەرچەن ك پلان یا خوتەی داگیرکردن جیوەجی کریا؛ وەلی هەردوو حکوومەت بەریتانی و سۆڤیەتی تەنیا پەنج رووژ لە شوین جیوەجیکردن پلانەگە یەعنی لە ٣٠ ئایار دوو یاداشت فەرمی یا رەسمی دانە حکوومەت ئیران و هەردوو وڵات لە یاداشتەگەیان تەئکید کردن ك مەقەیەتی سەروەری و سەروەخوەیی و سەڵامەتی هەرێمی ئیران کەن و بانگەشە یا ئدعای ئەوە کردن ك ئامانج

یا هەدەف لەی داگیرکردنە زامنکردن خەت هامشوکردن لە ری خاك ئیرانە. هەرسێ لایەن ناودەوڵەتی لە ری کۆنفرانس تەهران لە ٢٨ تەشرین دویم ساڵ ١٩٤٣ ك هەرکام لە جۆزێف ستالین لەلایەن یەکەتیی سۆڤیەت و ونستۆن چێرچڵ لەلایەن بەریتانیاو فرانکلین رۆزفلت لەلایەن ئەمەریکاوە ئامادەی بوین بەیانیگ دەرکردن و لەتی ریزگرتن خوەیان لە سەروەری و سەروەخوەیی و سەلامەتی هەرێمایەتی ئیران ئعلان کردن و لەبان یەیش جەختکردن ك مەسەلەی دەرکردن هیزەیلیان لە ئیران تەنیا وە وەخت کووتایی هاتن وەجەنگ دویم جەهانی پیوەندی دیری. گەشەکردن هەست و شعوور نیشتمانی و دوشمنایەتی وەل بەریتانیا لە ناو ئیران و تەقالای تەهران ئەرا لەوەر گردن سیاسەتیگ سەروەخوەی و دویر لە سیاسەتەیل بەریتانیا و سۆڤیەت لە لایگ و سەرهەڵداین تەیار نەتەوەی عەرەبی دوشمن بەریتانیا لە عیراق لەلایگ تر ك نیشانەگەی شوورش رەشید عالی گەیلانی بوی و هەمیش هەرەشەیل ئەڵمانیا لە ناوچەیل ژیردەسلات بەریتانیاو فەرەنسا لە رووژهەلات ناوراس و ئەگەر وەدی هاتن رژیمەیل نەتەوەیی و نیشتمانی لەی دوو دەوڵەت هاوسا و ولاتەیل عەرەبی و گرینگی ناوچەی خەلیج و گرفتەیل ولاتەیل هاوپەیمان وە تایبەت لە بەرە یاجەبهەی سۆڤیەتی گشت ئەوانە هووکارەیل جیۆپۆلێتیکی بوین هاوپەیمانەیل ناچارکرد بڕیار داگیرکردن ئیران بیەن و بکەنەی پیەڵ یا جسریگ ئەرا هامشوکردن و هاوردن کەرەسەیل جەنگی ئەرا هیزەیل سۆڤیەتی ك لە وەراوەر پیشڕەوی ئەڵمانەیل لە رووژهەلات وسیاوین. گشت ئەوانە بووگ شیەو بکریەن لە ری وتەگان چێرچڵ لەباوەت داگیرکردنەگە وەختی وت نیاز و هەوەجە ئەرا کل کردن کەرەسەیل جووروەجوور جەنگی ئەرا حکوومەت سۆڤیەت وەخاتر سەختی ریەیل دەریایی و ئەگەرەیل ستراتیجی ئایندەیی هیشتەمان هویر لە وازکردن ریەیل هامشو زیاتری وەل رووسیا لەری ئیران بکەیم؛ ناوچەیل

نەفتی خەلیج هووکار سەرەکی جەنگ بوین هەمیش بوین نوێنەرەیل چالاك ئەڵمانی لە ئیران هیشت ئەڵمانیەیل نەخش گەورایگ لە کیشەگە داشتوون و دامرکانن ئاگر شوورِش لەعیراق و داگیرکردن هاوبەش سوریا لەلایەن بەریتانیا و فەرەنسا راسیەیل گوشارەیل هتلەر لە بان رووژهەڵات ئەرامان ئاشکراوە کەن.

جیۆپۆلێتیك و بارو وەزع کورد:

لە شوین ئەوەگ ئیران لە مەیدان جیۆپۆلێتیکی بویە دوو بەش؛ بەش داگیرکریاگ باکور لەلایەن سۆڤیەت و بەش داگیرکریاگ باشوور لە لایەن بەریتانیا؛ بەش باکوری کەفتە ژیر سیاسەت و پلانەیل هیزەیل داگیرکەر سۆڤیەتی و بەش باشووریش کەفتە ژیر سیاسەت بەریتانیاو ئامانجەگانی. ناوچەیل ژیردەسڵات سۆڤیەت ك بەش باکور کوردستان ئیرانیش گردەوەر کەفتنە ژیر کۆنترۆڵ راسەوخو و سەخت هیزەیل داگیرکەر سۆڤیەتی و ئەو هیزەیلە هویچ هیزیگ سەروە حکوومەت ئیرانی لە ناوچەیل ژیردەسڵات خوەیان نەیشتن و حکوومەت تاران وەیەکجاری دەسی لەو شوینەیلە برِیاو ئی بارودوخ تازە دەرفەتیگ ئەرا کەمایەتیەیل نەتەوەیی سەرەکی ناوچەگە واتە کورد و ئازەری وەدی هاورد تا هەرکام لەو نەتەوەیلە لە چوارچیوەی هەرێم خوەی دەس بکەیگە جموجویل سیاسی و ئەو جموجویلەیلە لە لایەن سۆڤیەت پشتگیری لەلیان کریا؛ ناوچەیل باشوور ژیردەسڵات بەریتانیایش چەن ناوچەیگ لە بەش باشوور کوردستان گردویگە خوەی؛ وەلی کاروەدەسەیل بەریتانیا لە ناوچەیل کوردنشین ژیر دەسڵات خوەیان وەپیچەوانەی سیاسەت سۆڤیەت کارکردیان و هویچ رییگ وە چالاکی و جموجویل سیاسی عەشایر کورد نەیان و سەرجەم ناوچەیل کوردنشین ژیردەسڵات خوەیان دانە دەس هیزەیل ئیرانی و یەیش وەمەعنای ئەوەسە ك ناوچەیل

کوردنشین باشوور لە راسی لە ژێر دەسڵات حکوومەت ئیرانی بوین ئەوەیش وەختر ئەوەگ بەریتانیا نەتواستیاد هویچ هاوکارییگ ئەرا وەدی هاتن ئارەزووەیل کورد بکرداگ هەروەو جوورەگ رۆژفلّت وتیاد بەریتانیا ئمتیازەیل نەفتی تازەیگ لە عیراق و ئیران وەدەس هاوردویگ و لەو باوەرە بوی ک ئەگەر پشتگیری لە ئارەزوەیل نەتەوەیی کورد بکەیگ حکوومەت عیراقی لەلی ناڕازی بووگ و وەی خاترە خوەی لە چالاکیەیل حەرەکەی نەتەوەیی کورد لە ئیران دویر گردیاد و گووش وەو رویداگەیلە نەیا ک لە کوردستان ئیران رویدیان؛ ئەوە بوی ئەفسەرەیل سیاسی بەریتانی لە مووسڵ وە هوشیاری فەرەیگەو چاودیری جموجویل کوردەیل ناوچەگە کردیان و دایم لەناوچەیلیگ جوور رواندز و کەرکووك و هەولێر و سلێمانی؛ لەبان رووشنایی ئەوەگ باسی کردیم ناوچەی بویچگیگ لەناو کوردستان ئیران وەدی هات ک لەناونی هیل شارەیل سەقز و بانەو و سەردەشت بوی ک هیزەیل بەریتانی و ئیرانی لەتیان جیگیر بوین و هێڵ شنۆ- میاندوئاو ک هیزەیل سۆڤیەتی لەتی جیگیر بوین و ئەوەیش ناوچەی مهاباد بویگ دوشمنی کلاسیکی رووس و بەریتانیا و نیگەرانی هەردوولا لە یەکەوگردن هیزەیلیان لە ناوچەیگ جوگرافی هیشت ئەو ناوچە بی لایەن بمینی لەناونی هیزەیل هەردوولا ک ئەو ناوچە شایەت ئەو پەڕ چالاکی سیاسی نەتەوەیی کوردی بوی ک لەی کتاوە باسی کریەی؛ وەی جوورە کورد هاوزەمان وەل چالاکیەیل سیاسی خوەی لەی ناوچە وەل بارو وەزع جیۆپۆلۆتیکی غەریبیگ روی وەروی بویگ چوار ناوەند جیۆپۆلۆتیکی گوشار بوین جوور :

١- بەرە یا جەبهەی باکور؛ ک لە ناوچەی گوشار هیزەیل داگیرکەر سۆڤیەتی پیك هاتویگ.

٢- بەرەی باکور رووژهەڵات؛ ک لە ناوچەی ناوەند گوشار هاوسایل ئازەربایجان پیك هاتویگ.

٣- بەرەی باشوور؛ ك لە ناوەند گوشار هیزەیل بەریتانی پیك هاتویگ.

٤- بەرەی رووژئاوا؛ ك لە ناوەند گوشار عیراق و وەپشتگیری بەریتانیا پیك هاتویگ وەتایبەت لە شوین کووتایی هاتن وەحەرەکەی بارزان لە ساڵ ١٩٤٥ و پەنابردن بارزانی و پیشمەرگەیلی ئەرا کوردستان ئیران.

هەرێم کوردستان ئیران وەدریژایی سنوورەیل رووژئاوای ئیران وەل هەردو وڵات عیراق و تورکیا بیجگە هەرێم عەرەبستان (خوزستان) گریگەوەر وئی هەرێمە کویەیل و دەشتەیل پیەن و وەرینیگ گردگەسە خوەی ك لە هەر باوەتیگەو گرینگە.

ئی هەرێمە لە سنوورەیل ئیران ئازەربایجان هەڵکەفتگ لە هەرێم نەخچەوان ك سنوورەیل یەکەتیی سۆڤیەت جارانە دەس وەپی کەیگ و لە کونج یا زاویەی باکور رووژهەڵات خەلیج کووتایی وەپی تیەیگ و رویوەر یا مەساحەی ئی هەرێمە نزیکەی (١٨٩٣٩٤) کێلوومەتر دوجاس یا ١١/٥ لە سەرجەم رویوەر ئیران و دریژایی نزیکەی ١٣٠٠ کیلوومەترەو زیاترین پیەنایی ئەو هێڵەسە ك لەناونی قەسرشیرین و مەلایەر دریژەو بویەو نزیکەی ٣٢٠ کێلوومەترە و تەنگترین پیەنایی ٥٠ کێلوومەترە ك کەفیگە زاویەی باکور رووژئاوای دەریاچەی ئورومیەو سنوورەیل تورکیا. هەرێم کوردستان ئیران گرینگی جیۆستراتیجی رووشن و ئاشکرایگ دیری لەوەر ئەوەگ زنجیرە کویەیل زاگرۆس لە باکور رووژئاوای ئیران تا ناوچەی خەلیج کەفیگە ئی هەرێمە؛ ئمجا لەوەرئەوەگ ئی زنجیرە کویە وەشیوەی گشتی وەرەو باکور رووژئاوا باشوور رووژهەڵات دریژەو بووگ؛ دووڵەیل ناونی ئەو کویەیلیشە بوینەسە ریەیل سەرەکی هامشوو لە ناونی باکور و باشوور هەرێمەگە و سەرجەم رووژئاوای ئیران؛ وەخاتر ئەوەگ ئی هەرێمە بەشیگ لە نیشتمان تاریخی کورد پیك تیەریگ ك سێیمین

نەتەوەی سەرەکییە لە ئیران لەشوین فارسەیل و ئازبایجانیەیل و هەمیش لەوەر ئەوەگ جیۆستراتیجی کویەیل و دوولەیل کوردستان لە لایەن سەربازیەو؛ ریەیل سروشتی وەیەکەو بەسان کویەیل قەوقاز لە باکور و ناوچەیل کەنداو لە باشوورە؛ سیاسەت هەردوو ولات داگیرکەر بەریتانیا و سۆڤیەت لە بان ئی هەرێمە و مەردمەگەی لە هەرێمەیل تر ئیران زیاتر تەرکیز کردگەو چاودیری جموجویلەیل سیاسی کورد لەناو هەرێمەگە کردنە و هەمیشە تەقالا کردنە دەس بخەنە ناو کاروبار ئی هەرێمە وەخاتر جیاوازی بەرژەوەندی هەردوو ولات و لەیەك نەچوین تیۆر و ستراتیجیەتیان لە وەراوەر حەرەکەی نەتەوەیی کوردی بیجگە ئەوەیش نیگەرانی هەردوو ولات لە نیەت ولاتەیل تر لە وەراوەر ئیران و کورد وەیەکەو ئی مەسەلەیش ئەوە نیشان دەیگ ك ئەراچە هیزەیل هەردوو ولات لە هەرشوینیگ تر ئیران تەرکیز کردنەسە بان خاك هەرێم کوردستان.

مەردم کوردستان ئیران رەنج و مەینەت فرەیگ وەدەس سیاسەتەیل زالمانەی رەزاشا وەرج لە جەنگ کیشانە و بارو وەزع جەنگ جەهانی دویم باروگوزەران خراو مەردم کوردستان ئیران خراوترکرد ئەویش لەسایەی رژیم سەرکوتکەر شاهنشاهی لە بوارەیل ئابووری وکوومەلایەتی و سیاسی؛ حکوومەت شاە کوومەلگای کوردی خستە پشتگووش و مللەت کوردیش لە وەراوەر سیاسەت دوروویەیانەی ناوخوەیی ئەو رژیمە وسیا ك پشت وە دوو ریباز سەرەکی بەساویگ ك ئەیانە بوین :

١- پشت بەسان وەژیان پەرلەمانی جوور ئامێریگ ئەرا شەرعیەت وەخشین وە سیاسەتەیل سەرکوتکەرانەی خوەی.

٢- سەرکوتکردن و نەهیشتن پارتەیل سیاسی ناوخوەی ولات وەتایبەت ریکخریاگەیل و پارتەیل کوردی ك وەل سیاسەت دلڕەقانەی ئەو رژیمە

رووی وەرووی بوین ئەویش وە خاتر دژایەتی رژیمەگە وەل داو و نەریت نەتەوەیی و شیوەی تەرکیب کوومەڵایەتی مللەت کورد وە بیانگ وەکاربردن سیاسەت خاسەوکردن یا ئسلاح ك شاە ئەرا وەدی هاوردن کوومەڵگای یەکگرتگ ئیرانی وەقەوڵ خوەی تەقالا ئەرای کردیاد. وخاسەوکردن لەهویر فارس وەمەعنای لەوەرگرتن شیواز بی بەزەییانە لە سەراسەر وڵات وەتایبەت لە کوردستان و قەیەخەکردن چالاکی پارتەیل و ریکخریاگەیل سیاسی کوردی و سەرقاڵکردن جەماوەر وە موناوەرەیل پەرلەمانی بوی سەرەڕای ئەو قەیران خوراکی و ئەو جیاوازی گەورا ك لە ناونی ژیان دەوڵەمەنەیل و هەژارەیل ناو کوومەڵگا وەدی هاتویگ.

لەشوین ئەوەگ بەشیگ لە هەرێم کوردستان ئیران کەفتە ژیر دەسڵات سۆڤیەت و حکوومەت مەرکەزی دەسڵاتی لە هەرێمەگە نەمەن؛ دەرفەت خاس و گونجیاگیگ ئەرا کورد پیشهات تا هەڵوێست راسەقینەو هەس سیاسی و نەتەوەیی خوەی ئەرا وەریەوبردن کاروبار خوەی لەو بەشە دەربووڕیگ هەرچەن ك ئەو بەش ئازادکریاگەیش بویچگ بوی و کورد لە هیزەیل سۆڤیەت دڵنیا نەوین وەلی دەسڵاتدارەیل سۆڤیەتی لەلایەن خوەیانەو دەس کردنە توندەوکردن دەسڵاتیان لە ناوچەیل کوردنشین تا سەرکردایەتی و مللەت کورد دڵنیا بکەن ك سۆڤیەت پشتگیری لەلیان کەیگ و ئەرا زیاتر دڵنیا کردنیان؛ لە سەران کورد دەعوەت کردن تابچن ئەرا باکوو و وەل جەعفەر باقرۆف سەرۆك کۆمار ئەو وڵاتە دیدار بکەن.

لەو دیدارە ك لەمانگ تشرین دویم ساڵ ١٩٤١ ئەنجام گرت باقرۆف باس برایەتی لەناونی ئازەربایجان و کورد کرد وەلی وە هوشیارییەو باس داخوازیەیل نەتەوەیی کردیاد و وەل ئەوەیشا شاند یا وەفد کوردی وەئومیدەو گلەو خوارد و لەو باوەڕە بوی ك سۆڤیەت دریژە دەیگە پشتگیری کردن کۆمار کوردستان.

ناودارترین ریکخریاگ سیاسی ك لەو وەختە لە کوردستان ئیران سەرهەڵدا کوومەڵەی ژیانەوەی کورد بوی ك شەش ئاب ساڵ ١٩٤٢ دامەزریاو ریکخستنەیلی تاساڵ ١٩٤٥ کار وچالاکی کردن تا بەعزی ناوچەیل کوردنشین تورکیاو عیراقیش گردەوەر و لەساڵ ١٩٤٤ یەکیگ لە ناودارترین شەخسیەتەیل کورد شار مەهاباد بویە ئەندام لە کوومەڵەگە ك ئەویش قازی محەمەد کوڕ قازی عەلی بوی ك دویاخر سەرۆکایەتی کوومەڵەگە گردە دەس ئەویش وەخاتر شوین پای دیار و ناوداریەتی لەناو کوومەڵگای کوردی و وەل ئەوەگ قازی محەمەد بویە سەرۆك کوومەڵەگە گووڕان و ئاڵشت وئوولشت گەورایگ لە کاروان خەبات نەتەوەیی کورد وەدی هات و زوی زوی کوومەڵەگە بویە پارتیگ نەتەوەیی وە ناو پارت دیموکرات کوردستان ئەو لە ١٦ ئاب ساڵ ١٩٤٥ ك دویاخر وە شیوەی فراوانتریگ باسی کەیمن و یەیش گووڕانیگ هاوریك بوی وەل گووڕانکاریەیل جیۆپۆلۆتیکی هیزەیل و هەریمەیل جیۆپۆلۆتیکی دەوروەر کوردستان و لەهەمان وەختیش وەل ئامانجەیل و ئارەزووەیل سۆڤیەت و هاوپەیمانەیل ئازەربایجانیەیلی لە ناو ئیران یەکەو گرتیاد. ئەوەگ بایەد لە هویرمان نەچووگ ئەوەسە ك یەکەتیی سۆڤیەت بایەخ یا ئهتمام فیشتر دیادە ئازەربایجان نەگ کوردستان هەروەی خاتریشە جموجویل سیاسی لە ناو ئازەربایجان زویتر لە کوردستان ئەنجام گرد و هووکار یا سەبەب ئەوەیش یە بوی ك جموجویل سیاسی ئازەربایجان لە ری پارت دیموکرات ئازەربایجان ك پارتیگ چەپی بوی ئەنجام گردیاد ك ئەو پارتە لە ٣ ئەیلوول ساڵ ١٩٤٥ لە لایەن ئەندامەیل وەرین پارت توودە (شیوعی) لەوانەیش جەعفەر پیشاوەری دامەزریا ك ناوبریاگ ئەو وەختە لەلایەن حکوومەت سۆڤیەت وەتایبەت حکوومەت ئازەربایجان سۆڤیەتی پشتگیری لەلی ئەکریا؛ یەکەتیی سۆڤیەت تەقالا کردیاد ك لە بارو وەزع جیۆپۆلۆتیکی تازە وەتایبەت لەناو ناوچەیل ژیر دەسلات خوەی ئەرا

ستراتیجییەگەی سوود بوەیگ؛ دویای ئەوەگ نەتویەنست بەشیگ لە ئمتیازەیل نەفت باکور ئیران وەدەس باریگ؛ هەوڵ دا پشتگیری لە داخوازیەل کورد و ئازەریەیل بکەیگ تا هەرێمەیل ئۆتۆنۆمی لایەنگر سۆڤیەت دامەزرنن تا جور فاکتەریگ گوشار دژ وە حکوومەت ئیران وەکاریان باریگ و هەروەی ئامانجە پشتگیری پارت دیموکرات ئازەربایجان کردو هانی دا تا کۆمار ئازەربایجان لە چوارچیوەی خاك ئیران دامەزرنیگ. هەر لەبان رووشنایی ئەو پشتگیرییە پارت دیموکرات ئازەربایجان لە ١٢ کانوون دویم ساڵ ١٩٤٥ کۆمار ئازەربایجان دیموکرات خاوەن ئۆتۆنۆمی لە هەرێم ئازەربایجان ئیران دامەزران و پیشاوەری بویە یەکمین سەرۆکی و ئەو وەختە سۆڤیەت تویەنستیاد سیاسەتەیل خوەی بسەپنیگە بان مارکسیستەیل ئازەربایجانی وەشیوەیگ ك لە خزمەت بەرژەوەندی بالای سۆڤیەت بووگ. دەسڵات حکوومەت ئازەربایجان ئەوقەرە وەرولاوەو بوی ك بەشەیل باکور لە هەرێم کوردستان ئیران هەڵکەفتگ لە رووژئاوای دەریاچەی ئورومیە گردەوەر ك پیك هاتویگ لەی شارەیلە ئورومیە؛ شاهپوور؛ خوی؛ قوتر؛ ماکوو؛ و میاندوئاو ك ناوی نانە ئازەربایجان رووژئاوا و لکانن وەزوور ئەو شارەیل کوردنشینە وەخاك ئازەربایجان هووکار سەرەکی ناکووکی و گرژی وەردەوام لەناونی کوردەیل وئازریەیل بوی؛ ك حکوومەت ئیرانی سوود لەو ناکووکیە بردو دەس لە هەردوولایان وەشان و لەولایشەو ئازەربایجان لەبان یە مکوڕ بوی ك کوردستان ئیران بایەد دەسڵات ئۆتۆنۆمی داشتووگ و ئەو ئۆتۆنۆمییە لە ژێر دەسڵات کۆمار ئازەربایجان بووگ و وەل لکانن وەزوور ئەو شارەیلە وە کۆمار ئازەربایجان چشتیگ ئەرا کورد نەمەنەو تا چالاکی سیاسی لەتی بکەیگ بیجگە شارەیل مەهاباد و بوکان و نەغەدەو شنۆ و میاندوئاو ك سەرجەم ئەو شارەیلیشە ناوچەی بویچگیگ پیك هاوردیان ك روبوەر یا

مەساحەگەی نزیکەی ١٥ هەزار و٥٠٠ کێلوومەتر دوجا یەعنی چشتیگ نزیکەی ٨٪ سەرجەم رویوەرکوردستان ئیران بوی. وەل ئەوەیشا کۆمار ئازەربایجان لە ناحیەی جیۆپۆلۆتیکی کەفتە ناونی ناوچەیل کوردنشین و ناوچەیل ژێر دەسڵات حکوومەت مەرکەزی و هەردوو ناوچە لەیەکەو جیاوە کردیاد. هەریە هیشت پارت دیموکرات کوردستان لەلایەن خوەیەو سوود لەی بارو وەزع جیۆپۆلۆتیکییە وەربگری و کۆمار کوردستان خاوەن ئۆتۆنۆمی جوور ئازەریەیل دامەزرنیگ؛ ستیڤن ئویشیگ ئی گامە ك سەرکردایەتی کورد ئەڵیگرد کاردانەوەی هەڵەپەڵەیگ لە وەراوەر پشتگیری و لایەنگیری سۆڤیەت لە ئازەریەیل و وەفانەکردن وە بەڵین یا قەوڵەیلیان وەکورد بوی ویەیش لەشیواز دامەزرانن ئەو کۆمارە دیار بوی ك خوەیان دامەزراننەی.

حکوومەت کوردی:

کوردەیل خاس زانستیان ك چالاکی سیاسییان لە بان ئەو بەشە لە نیشتمانەگەیان ئەنجام گریگ ك ها لە ژێر دەسڵات یەکەتیی سۆڤیەت و بایەد بەرژەوەندی سۆڤیەت لەی ناوچە لە وەرچەو بگرن و هەمیش لەی باوەڕە بوین ك وە ئارەزووەیل نەتەوەیی خوەیان نیەڕەسن مەگەر وەپشتگیری دەوڵەتیگ گەورا جوور یەکەتیی سۆڤیەت؛ هەروەی خاترە هاوکاری کورد وەل سۆڤیەت هویچ گلەییگ نیەڵگری لەوەر ئەوەگ سۆڤیەت وەشیوەی عەمەلی ناوچەگە ختوینە ژێر دەسڵات و قەڵەمڕەو خوەی و لەشکر ئیران لە رخ لەشکر قرمز نەتویەنست خوەی لەقەرەی کورد بیەیگ و یەیش بویە هاندەریگ ئەرا کورد تا جوور ئازەربایجان حکوومەت ئۆتۆنۆمی خوەی ئعلان بکەیگ، ئمجا لە ساڵ ١٩٤٥ تەنیا هیز سیاسی ك وەتەنیا لە مەیدان کوردستان کار و چالاکی کردیاد پارت دیموکرات کوردستان بوی و سەرکردەیل ئەو حزبە تەنیا دەسڵاتدار ئەو

بەشە لە کوردستان ئیران بوین و نەمەنن هیزەیل حکوومەت ئیران لە تەبریز و دامەزریان کۆمار دیموکراتی ئازەربایجان جور هیما یا ئشارەتیگ ئەرا کورد و سەرکردەگەی قازی محەمەد بوی تا ئۆتۆنۆمی یا حوکم زاتی لە ناوچەی ژیر دەسڵات خوەی ئعلان بکەیگ.

قازی محەمەد لە ١٦ ئاب ساڵ ١٩٤٥ بەیانیگ دەرکردو لەو بەیانە بڕیار یا قەرار دا ک کوومەڵەی کوردستان بووگە پارت دیموکرات کوردستان و خوەی بویە سەرکردەی حزبەگە ک لەلایەن لوجنەیگ مەرکەزی ١٦ نەفەری ئیدارەت ئەکریا و لەو بەیانە ئامانجەیل و بەرنامەی پارتەگەی لە چەن خاڵ خستویگە روی ک ئەیانە بوین:

١- هەق مللەت کورد لە ئیران ک خوەی ئدارەی خوەی بوەیگە ریەو و ئەویش وەگوورەی سیستم ئۆتۆنۆمی یا حوکم زاتی.

٢- زوان کوردی بایەد زوان رەسمی لە پەروەردەو هووکارەکردن و لە ئەنجامداین کاروبار دەوڵەتی و قەزایی لە ناوچەیل کوردنشین بووگ.

٣- هەڵوژاردن ئەنجوومەنیگ مەحەلی لە کوردستان ک بووگە ئەنجوومەنیگ یاسادانان و وەگوورەی دەستوور ئیرانی ئەندامەیلەگەی ئەڵوژیەن و هەق وەریەو بردن و چاودیری کاروبار گشتی داشتووگ.

٤- سەرجەم کارمەندەیل حکوومەت لە ناوچەیل ئۆتۆنۆمی بایەد کورد بوون.

٥- بایەد هەرچی پویل و سەرچاوەیل دارایی لە ناو خاک کوردستان گردەو کریەی لە ناو هەریمەگە خەرج بکریەی.

٦- پارت دیموکرات کوردستان گشت تەقالایل خوەی خەیگە کار ئەرا بەرقەراری پەیوەندی برایانەو بتەو وەل مللەت ئازەربایجان و کەمایەتیەیل تر نیشتەجای ئەو کۆمارە.

٧- پارت دیموکرات کوردستان تەقالا کەیگ ئاست رووشنهویری و تەندروستی گشتی بار ئابووری و گوزەران مەردم خاسەو بکەیگ و پەرە بەیگە خوەنستن و بازرگانی و کشتوکاڵ لە کوردستان؛ شایان باسە بەیانەگە وەی رەستە یا جوملە کوتایی وەپی هاتویگ؛ بژیەیگ کوردستان دیموکراتی خاوەن ئۆتۆنۆمی.

دامەزرانن وەزارەیل حکوومەت کوردستانی:

لەوەر رووشنایی ئەو بەیانە رویداگەیل سیاسی یەك لەشوین یەك وەهەڵەپەڵە لە مەیدان کوردستان رویدان و لە ١٥ کانوون یەکم هەمان ساڵ ئالا یا عەڵەم ئیران لەبان بنایەیل حکوومییە سەرەکییەگان ئەڵگیریان و ئالای کوردستان لەشوینیان بەرزەو کریاو لە ٢٢ کانوون دویم ساڵ ١٩٤٦ لە ئاهەنگ مەردمی پڕشکۆ و گەورایگ لە مەیدان چوارچرای شار مەهاباد ك لەناوڕاس شارەگە هەڵکەفتگە دامەزرانن کۆمار کوردی دیموکراتی خاوەن ئۆتۆنۆمی ئعلان کریا و مەردم وەخوەشحاڵی فرەیگەو نووڕستیانە دامەزرانن کۆمارەگەو ئالای کوردستان ك لەبان دایرەو بنایە حکوومییەگان و کویەیل نزیك شارەگە ئەشەکیاوە و ئەوەیش گەوراترین دەسکەفت سیاسی کوردی بوی لە شوین ساڵەیل دویرودریژیگ لە رەنج و مەینەت لە ژێر سایەی حکوومەت ئیرانی و لەشوین ئەوە حکوومەتیگ ك لە ١٤ وەزیر پیکهاتویگ وەسەرۆکایەتی حاجی بابا شیخ دامەزریا و قازی محەمدیش بویە سەرۆك کۆمار. وەل دامەزریان وەزارەگان؛ حکوومەت گامەیل سەریعیگ ئەڵگرد و ئازادی رووشنهویری و سیاسی دا مەردم و داو و نەریت کوردەواری سەرلەنوو لەناو مەردم گیان گردو زینگەو بوی و مەردم جنگ کوردی خوەیان کردنەوەر لەشوین ئەوەگ رژیم شا تەنانەت لە وەرکردن جنگ کوردیش قەیەخە کردویگ و مەدرەسەیل وەزوان کوردی ئەرا گشت ئەو مناڵەیلە ك

تەمەن یا عومریان شەش ساڵ بوی واز کریان و کتاوەیل وەزوان کوردی چاپ کریان و یەکم رووژنامەی کوردییش وەناو کوردستان و دو گۆڤار وەرزییش چاپ و پەخشەو کریان و چاپخانەیگ لەناو شار دامەزریاو ئازادی سیاسی و کوومەڵایەتی دریا ژنەیل ك لە بنەچە یا ئەساس چنە ئازادییگ لە ناو کوومەڵگای کوردستانی داشتن.

لە مەیدانەیل هەرێمی و ناودەوڵەتی حکوومەتەگە هویچ کاریگ ئەرا زامن کردن پیشکەفتن سیاسی و وەدەس هاوردن پشتگیری و ئعتراف کردن رەسمی وەپی نەکرد وئەوەیش وەخاتر ئەوەگ ئەو حکوومەتە هەر لە یەکمین رووژەیل دامەزرانـنی وەل گرفتەیل جیۆپۆلۆتیکی خارجی گەورایگ رووی وەڕووی بوی لە وانەیش ململانی و کیشمەکیش لەناونی یەکەتیی سۆڤیەت و هێزەیل رووژئاوا وەسەرکردایەتی ئەمەریکا و بەریتانیا لەناو ئیران لەلایگ و دوشمنایەتی حکوومەت مەرکەزی ئیران وەل حەرەکەی نەتەوەیی کوردستان لەلایگ تر. وەبەی گومان هەڵکەفت یا مەوقع جوگرافی هەسیار یا حەساس ئەو کیان کوردییە یەکیگ لە هووکارەیل سەرەکی گوشارەیل وەردەوام ئەو لایەنەیلە لەبانی بوی لەوەر ئەوەگ حکوومەت کوردستان و هەرێمەگەی لە ناوچەی بەرژەوەندیەیل سۆڤیەتی لە باکور رووژئاوای ئیران بوی و لەوەختیگ بەش ترەك کوردستان داگیر کریاگ لە باشوور لە ژێر دەسڵات بەریتانیا بوی ویەیش وەمەعنای ئەوەسە ك کۆمار کوردستان خاوەن ئۆتۆنۆمی ك کورد لە مەهاباد دامەزرانەی لە ناوراس هەردوو نیمەی ناوچەی بەرژەوەندیەیل بیگانە بوی و تاماوەیگ ئەرك کیانیگ ناوجیکەر بازی کردو نەیشت هەردوو لەشکر قرمز و بەریتانیا بیەن لەقەی یەك و وەل ئەوەیشا بەریتانیا وەچەو کیانیگ لایەنگر و دەس پەروەردەی سۆڤیەت ئەرا بەش بەشەو کردن ئیران و دریژە داین وەداگیرکردن ناوچەیل باکور ئەو وڵاتە لە قەڵەمی دیاد و ئی نووڕستنە هیشت بەریتانیا گوشار زیاتریگ بخەیگە

بان کۆمار کوردستان ئەویش لە ری مووڵەتداین وەهیزەیل ئیرانی ك جارجاریگ پەلامار ناوچەیل ژێر دەسڵات کۆمارەگە بیەن لە وەختیگ پشتگیری سۆڤیەت لە کورد ئەرا ئەوە بویگ ئمتیازەیل نەفتی لە حکوومەت ئیرانی باریگەدەس نەگ ئەرا زامنکردن ماف سیاسی ملەت کورد.

نیەت و مەبەسەیل راسەقینەی سۆڤیەت لە وەراوەر کورد لەو سەردانە دەرکەفت ك وەفدیگ وەسەرۆکایەتی قازی محەمەد وە دەعوەت حکوومەت سۆڤیەتی لە مانگ ئەیلوول ساڵ ١٩٤٥ سەردان باکوو کرد و لەو سەردانە دەسڵاتدارەیل سۆڤیەتی لە سەرکردایەتی کورد تواست تا حەرەکەی نەتەوەی کورد وەل حەرەکەی ئازەری تیکەڵ بکریەی و پەیش ئەو قسەمانە پشت راسەوکەیگ ك وتیم سۆڤیەت زیاتر بایەخ دیادە حەرەکەی سیاسی ئازەربایجان و کیانەگەی لەناو ئیران نەگ لە حەرەکەی کوردی؛ وگوشارەیل سۆڤیەت لەبان کورد هەروەو جورەگ ئیگلتن ئویشیگ تەنیا ئەرا ئەوە بوی ك ئارزووەیل نەتەوەیی ئی ملەتە دامرکنی و ئەرا ئی کارە دەسڵاتدارەیل سۆڤیەتی شمارەیگ لە ئەفسەرەیل خوەیان لە کوردستان و ئازەربایجان دانان جوور هاشمۆف لە ئورومیە و سەلاحەدین کازمۆف لە مەهاباد و ئەسەدۆف نوێنەر بازرگانی خوەیان لە هەمان شار و غەزالیۆف لە شار میاندوئاو تا لە نزیکەو چاودێری بارو وەزع سیاسی ناوچەگە بکەن.

سەرەڕای گشت ئەوانەیش کورد جوور ئازەربایجانییەگان نەویە بازی دەس سۆڤیەت بەڵکم سیاسەت نەتەوەیی سەروەخوەی داشت و سیاسەت هەردوولا وەل یەکا جیاوازی بوی و کۆمار ئازەربایجان چەپی سەروە سیاسەت باقرۆف سەرۆك کۆمار ئازەربایجان سۆڤیەتی بوی و کۆمار کوردستان کۆماریگ نەتەوەیی و لە سیاسەت سۆڤیەت پەیڕەوی نەکردیاد و هەڵویستی لەی باوەتە ئاشکرا بوی. وەخاتر ئی هەڵوێست سەروەخوەی کوردییە و هەمیش وەخاتریەگ کورد لە ئازەریەیل تواست دەس ئەڵگری لە

داگیرکردن شارەیل کوردنشین باکور ك ئەو کۆمارە خستیانە بان خاك خوەی و نیگەرانی سۆڤیەت لەوەگ نەگ ئی ناکووکییە بووگە بایس جەنگ لەناونی هەردوولا و مکورِبوین ئازەریەیل لەبان یە ك بایەد کورد ئەرا هەر کاریگ پرس وە کۆمار ئازەربایجان بکەیگ؛ سۆڤیەت ئەرا زیای کردن گوشار لەبان تاران و هەڵەپەڵە کردن لە وەدەس هاوردن ئمتیازەیل نەفتی تەقالا کرد دیدگاگان کورد و ئازەریەیل لەیەك نزیکەو بکەیگ و پەیماننامەیگ دوو لایەنە لە ناونیان ئمزا بکەیگ ئەرا وسیان لە وەراوەر مەترسی و هەرِەشەیل حکوومەت مەرکەزی و ئی تەقالا رەسیە ئەنجام و هەردوولا لە ٢٣نیسان ١٩٤٦ پەیماننامەیگ یا موعاهەدەیگ ئمزا کردن. هەرچەن کورد لەی ریککەفتنە هویچ بەڵین و قەوڵیگ لەباوەت سەرلەنوو گلەوداین شارەیل و ناوچەیل داورِیاگ وەپی نەدریا وەلی لە مادەی چوارم پەیماننامەگە لەبان هاوپەیمانی سەربازی لەناونی هەردوو حکوومەت کوردی و ئازەری و گرینگی هاوکاریی دوولایەنە جەخت کریاویگ و لەمادەی پەنجمیش هاتویگ ك هەر گفتوگوویگ وەل تاران بایەد وەرِەزامەندی هاوبەش هەردوو حکوومەت ئازەربایجان و کوردستان بووگ؛ وەل ئەوەیشا کورد وەئمزا کردن پەیماننامەگە بەشیگ لە ئاسایش خوەی زامن کرد لەوەر ئەوەگ هەوەجە وەهاوکاری ئازەربایجان ئەرا وسیان لە وەراوەر دەسڵات مەرکەزی لە بەرە یا جەبهەی باکور رووژهەڵات و پشتگیری ئەرا داواکاریە نەتەوەییەگانی داشت و وەی پەیماننامە گرژی لە بەش باکور و باکور رووژهەڵات کۆمار کوردستان ئەهوەنەو بویوەلی ئەو گرژییە لە جەبهەی باشوور مەنەی؛ ویەیش هەوەجە وەیە داشت ك هیزیگ گورزوەشن و تایبەت ئەرا ئەو بەرە یا جەبهە کل بکریەی و بیجگە ئەوەیش بایەد وە سەرجەم هیزەیل چەکدار بایەخ بدریاتاگ لەوەر ئەوەگ تەنیا زامن دویرەو خستن هەرِەشەیل لە کۆمارەگە بوی. وەلی لە راسی پەیماننامەگە نیشانەی نائاگایی لایەن کوردی لە

فێڵبازی یاسایی یا قانوونی سۆڤیەت و ئازەربایجان بوی لەوەرئەوەگ ئی پەیماننامە کوردستان کردە کیانیگ بی بنەوای قانوونی و هەمیش کورد لە کەمایەتی گەورایگ لەناو کوومەڵگای ئیرانی کردە کەمایەتی بویچگیگ لەناو ئازەربایجان و وەی جوورە لە دیدگای سۆڤیەت و ئیران چارەنویسی وەل چارەنویس کیان ئازەربایجان گریە خوارد.

هیزەیل چەکدار کورد:

سروشتی بوی ك ئی کیان کوردی تازە بایەخ بەیگە هیزەیل چەکدارخوەی لەوەر ئەوەگ تەنیا فاکتەریگ بوی وەدەسیەو ئەرا مقەیەتی کردن خاك کوردستان لەو هەڕەشەیل گەورا ك لە کۆمارەگە ئەکریا وەتایبەت وسیان لە وەراوەر هیزەیل دەسڵات مەرکەزی ك کول گردویگ تا لە وەخت گونجیاگ دەس کوشەندە لە لی بوەشنیگ و لە ناوی بوەیگ؛ هەرچەن دامەزریان سوپای کوردی لە چەو مەترسیەیل و هەڕەشەی ئەو وەختە گونجیاگ نەوی وەلی جوور سەرەتا یا بنەوا؛ بنەوای خاسیگ بوی ك لە ۷۰ ئەفسەر و چل جیگر ئەفسەر و۱۲۰۰ چەکدار ك وەشیوەی دڵخواز ئەرا خزمەت هاتوین پیك هاتویگ.

ئەمما پاشمەنەی هیزەیل هەرچەن فرە بوین و شمارەیان ئەرەسیادە دە هەزار و۵۰۰ چەکدار لە جەنگاوارەیل وەتوانا و هیز عەشایر کورد پیك هاتوین وەلی گرفت سەرەکی ئەوە بوی ك ئی چەکدارەیلە لە ژیر فەرماندەیی وەزیر وەرگری یا دیفاع یا سەرۆکایەتی ئەرکان نەوین بەڵکم وە فەرمان راسەوخو سەران عەشایر کارکردیان و ئەوانیش جی متمانە نەوین لەوەر ئەوەگ وەل گوێڕیان تەرازووی هیزەیل خوەیان ئاڵشت کردیان و دایم وەل لایەن وەهیزەو بوین. گەوراترین پشتیوانەو دەسمیەت ئەرا کۆمار کوردستان هیزەیل بارزانی نەمر بوین ك لە کوردستان عیراقەو هاتوین و وەشیوەی راسەوخو پیوەندی کردنە هیزەیل چەکدار لە

مەهاباد؛ لەشوین کووتایی هاتن شوورش دویم بارزان لە ناونی ساڵەیل ١٩٤٣– ١٩٤٥ ئەو هیزەیلە وەفەرماندەیی مستەفا بارزانی لە ١١/١٠/ ١٩٤٥ لەری تەنگەی کێلەشین مێرگەسوور چینە ناو خاك ئیران و وەل رەسین هیزەگە ئەرا شار مەهاباد پایتەخت کۆمار کوردستان و لە یەکمین دیدرا وەل قازی محەمەد سەرۆك کۆمار؛ بارزانی هیزەیل خوەی خستە ژیر دەسڵات کۆمارەگە ئەرا خزمەتکردن وە کیشەی نەتەوەیی کورد لە کوردستان ئیران؛ شایان باسە هیزەگەی بارزانی نزیکەی ١٥٠٠ پیشمەرگە بوین و بیجگە ئەوانەیش ٧٠٠ نەفەرتر هیز زەخیرە داشتن و بیجگە مەلا مستەفا بارزانی شیخ ئەحمەد بارزانی برا گەورایشی سەرپەرەسی هیزەگە کردیاد. قازی محەمەد وەگەرمی لە بارزانی و هیزەگەی پیشوازی کرد لەوەر ئەوەگ پشتیوانەی گەورایگ بوی ئەرای لە وەراوەر ئازەربایجان و سۆڤیەت و هیزەل حکوومەت مەرکەزی. لەناحیەی جیۆپۆلۆتیکی هاتن هیزەیل بارزانی ئەرا کۆمار کوردستان دوژمنیگ تر ئەرا حەرەکەی نەتەوەیی کورد لە ئیران پەیا بوی چوین عیراق ناچار بوی سنوورەیل هاوبەشی وەل ناوچەیل کوردستان بووەسیگ و لە لای رووژئاوا گەمارووی ئەو هیزەیلە تەنگترەو بکەیگ؛ سەرەڕای ئەوەگ عیراق و ئیران و بەریتانیا لەباوەت وسیان لە وەراوەر هیز پیشمەرگەی کوردستان وەل یەکا هەماهەنگی یا تەنسیق کردوین؛ دویاخر ئەرا بەرزەو کردن ورە یا مەعنەویات هیز پیشمەرگە و زیای کردن ئاست یا موستەوای ئەو هیزەیلە حکوومەت کوردستان بڕیار یا قەرار دا پلەی جەنەراڵ بەیگە چوار سەرکردەی کورد ك یەکیگیان محەمەد حسێن سیف قازی وەزیر دفاع و ئەواکانیش عومەرخان شکاك و حەمە رەشیدخان و مەلا مستەفای بارزانی بوین و ئەو بڕیارە لە رووژنامەی کوردستان رووژ ٣١/٣/ ١٩٤٦ پەخشەو کریا و جەنەراڵ بارزانی وەهیزترین ئەو سەرکردەیلە بوی لەوەرئەوەگ چەکدارەیل وەتواناو خاوەن تەجروبەی خوەی داشت و

هـەروەخت فـەرمـان بـیـاتـاگـە پـیـان لـە مـەیدان جـەنگ ئـامـادە بـویـان. پـیشمـەرگـەیـل بـارزانـی لـەبـان سی فـەوج بـەشەو کـریـان فـەوج یـەکـم وەفـەرمـاندەیی رائد بەکر عەبدولکەریم و فەوج دویم وەفەرمـاندەیی نەقیب مستـەفـا خوەشنـاو و سێیمیش وەفـەرمـانـدەیـی مـیرحـاج ئـەحمـەد و هـەر فـەوجـیگ لـە سێ سەریـە پـیك هـاتیـاد و هـیزەیل بـارزانـی لـە دووجـەنگ چارەنویسساز لە مێژوو کۆمار کوردستان بەشداری کردن ك ئەیانەن :

١- جەنگ قاراوە ك لە سێیم مانگ مایس ساڵ ١٩٤٦ لەنزیك ئاوای قاراوە هەڵکەفتگ لە نزیك شار سەقز روی دا.

٢- جەنگ کویەی مام شاە یا جەنگ (ملقرنی) هەڵکەفتگ لە نزیك ئاوای ملقرنی ك کەفیگە باکور شار سەقز.

لەوەختیگ هیزەیل کورد وەفەرمـاندەیی بارزانی پلانیگ ئەرا هیرش بردنە بان شار سنە و برین ری پیوەندی و رەسین چەك و زەخیرەی جەنگی ئەرا هیزەیل ئیرانی لە شارەیل سنەو بانە و سەردەشت ئامادە کردیان؛ دەسڵاتدارەیل سۆڤیەت لە ری هاشمۆف قونسول خوەیان لە تەبریز ك لە ئاوای (سەرە) هەڵکەفتگ لەنزیك شار سەقز وەل قازی محەمەد دیدارکرد و وشدار یـا تـەحزیردا سەرکردایـەتی کورد ك نـەبـایـەد پـەلامـار هـیزەیل ئیرانی لە ئەوپەڕ شار سەقز بیەن و یەیش وەپییان وت ك ئەگەر لەیوا کاریگ بکەن سۆڤیەت دەسمیەتەیلی ئەرایان بڕیگ و لەشوین ئی وشدارە سەرکردایەتی کورد لە وەردەم سی ری قەرار گرد ك ئەیانە بوین :

١- هیرش بردنەبان شار سنە و سەرپیچیکردن لە فەرمانەیل سۆڤیەت.

٢- دویاکیشان وجیوەجیکردن ئاموژگارییەگان سۆڤیەت.

٣- سەرچەمانن ئەرا حکوومەت ئیران.

گوێڕانکاریەیل جیۆپۆلۆتیکی و سەختەو بوین هەڵوێست کورد:

لە وەختێگ کورد گامەیل گرینگ ئەرا بتەوکردن دەسڵات ئداری و سیاسی خوەی ئەڵگردیاد؛ گوێڕانکاریەیل جیۆپۆلۆتیکی ترسناکیگ رویدا ك هەڵویست حکوومەت ئیرانی لە وەراوەر هەردوو حەرەکەی نەتەوەیی کورد و ئازەربایجان وەهیزەو کرد ئەویش وەخاتر گوڕیان هەڵوێست هیزەیل بیگانە ك لە جەنگ جەهانی دویم دەس لە وەدی هاوردن ئەو بۆشایی سیاسییە لە ناو ئیران داشتن و ئیکەش سەرهەڵداین نەخش ئەمەریکا جوورلایەن سێیم کیشەگە؛ سەرجەم ئەو هووکارەیلە بوینە بایس رمیان هەردوو حەرەکەی کوردی و ئازەربایجانی وەیەکەو لەیرە گەرەکە سیاسەت هەرکام لەو لایەنەیلە لە وەراوەر کیشەی کورد بخەیمە روی:

١- سیاسەت حکوومەت ئیران: سیاسەت ناوخوەیی و دەرەکی ئیران لە وەخت داگیرکردن ولاتەگە لەلایەن بەریتانیاو سۆڤیەت لەبان سێ مەسەلە تەرکیز کرد:

ئەلف: دەرکردن هیزەیل داگیرکەر لە خاك ئیران لە ری گفتوگوو کار دبلوماسی.

با: لەناوبردن هەردوو کۆمار کوردستان و ئازەربایجان.

جیم: قانعکردن ئەمەریکا ئەرا ئەوەگ بووگە لایەنیگ لە کیشەگە لەوەراوەر بەریتانیاو سۆڤیەت.

ئیران لە وەراوەر ململانی و کیشمەکیش ناودەوڵەتی لەبان خاك وڵاتەگەی ئستراتیجی (هیز سێیم) جوور شیوازیگ ئەرا وەدیهاوردن هیز وەراوەر (کونتەروەیت) وەکار برد تا لە وەراوەر ئەو دوو هیزە بوسیەیگ ك تەقالاکەن کاریگەری بنەنە بان سیاسەت و پیوەندییە ناودەوڵەتییەگانی

تا جوور ئستراتیجی هاوسەنگ وەکاری بوەیگ و ئەوە بوی ئیران وەرج لە جەنگ جەهانی دویم ئەڵمانیا جورهیزیگ لە وەراوەر گوشارەیل سۆڤیەت و بەریتانیا هەڵوژارد و لەشوین ئەوەگ بەریتانیاو سۆڤیەت خاك وڵاتەگەی داگیرکردن؛ ئیران پەنا بردە وەر ئەمەریکا تا ئەو نەخشە بازی بکەیگ و ئەو ئارەزوو ئیرانە ناتە دی تا ساڵ ١٩٤٢ ئەمەریکا دەس خستە ناو جەنگەگەو لە وەراوەر ئەڵمانیا وسیا و وەی جووره ئیران بویە ناوچەیگ گرینگ و پربایخ ئەرا ستراتیجی تازەی ئەمریکا لە ناوچەی رووژهەڵات ناوڕاس.

لە شوین ئەوەگ ئیران بویە بەش پڕ بایەخ لە ستراتیجی ئەمەریکا لە رووژهەڵات ناوڕاس؛ پەیوەندی ناونی ئیران ئەمەریکا بتەوەو بوی و واشنتۆن تویەنست لە هەر شوینیگ ئیران دەسڵات خوەی بسەپنیگ و لەو ریەوە گوشارەیلی ئەرا دەرکردن هیزەیل سۆڤیەت لە ئیران ئەویش لەری دامەزرانن پیوەندی بتەو وەل تاران و گوشار دبلۆماسی لەری نەتەوەیل یەکگرتگ زیایەو کرد. ئمجا ئەرا ئەوەگ سۆڤیەت هیزەیلی لە ئیران دەرکەیگ و جوور قوناغ یەکم ئەرا لەناوبردن هەردوو کۆمار ئازەربایجان و کوردستان سیاسەت ئیران وەرەو دوو ئاقار چین:

ئەلف: لە ١٩ مانگ کانوون دویم ساڵ ١٩٤٦ ئیران شکات یەکەتیی سۆڤیەت لە ئەنجوومەن ئاسایش کردو لەلی تواست هیزەیلی لە خاك وڵاتەگەی بوەیگەدەیشت و ئی شکات ئیرانە لە لایەن ئەمەریکاو بەریتانیا پشتگیری لەلی کریا.

با: وەکارگردن سیاسەت گووڵداین (خداع) لە وەراوەر سۆڤیەت و لەیوا خوەی نیشان دیاد ك گوایە رازییە ئمتیازەیل نەفتی لە باکور ئیران بەیگە پی ویەیش ئامانج سەرەکی سۆڤیەت لەداگیرکردن باکور ئیران بوی؛ ئەویش لەری وەیەکەو بەسان دەرکردن هیزەیل وەئمتیازەیل ناوبریاگ و

ئەو ئامانجیشە هاتە دی وەختیگ لە چوارم مانگ نیسان ساڵ ١٩٤٦ ریککەفتننامەی نەفتی ناونی ئیران و سۆڤیەت ئمزا کریا وەمەرج یاشەرتیگ پەرلەمان ئیران ریککەفتنەگە پەسەن بکرداگ لە شوین ئەنجام گردن هەڵوژاردنە گشتییەگان. ئمجا لەوەر ئەوەگ ریککەفتنەگە تیکەی چەوریگ بوی لە وەراوەر دەرکردن هیزەیل سۆڤیەت لەناو خاك ئیران و لەوەر ئەوەگ سۆڤیەت لە باوەت پەسەنکردن ریککەفتنەگە لە لایەن پەرلەمان ئیرانی دوودڵ و نیگەران بوی؛ ئیران مەرجەیل جیوەجیکردن ریککەفتنەگە وەدەرچگن هیزەیل سۆڤیەت و بەرپاکردن هەڵوژاردنەگان پەرلەمانی وەیەکەو بەسا و هەمیش تاران ئی مەسەلە ئەرا مۆسکۆ ئاشکرا کرد ك تا وەختیگ حکوومەت دەسڵات خوەی لە سەراسەر خاك ئیران نەچەسپنیگ هەڵوژاردنەگان ئەنجام نیەگری و یەیش هیشت سۆڤیەت هەڵەپەڵە لە دەرکردن هیزەیلی لە ناو خاك ئیران بکەیگ و لە ٦ مایس ١٩٤٦ دەس لە پشتگیری هەردوو کۆمار ئازەربایجان و کوردستان ئەڵگردو هیزەیل حکوومەتیش وەهەڵەداوان خوەیان رەسانە هەردوو کۆمارەگە و کاریان یەکلاوە کردن.

٢- سیاسەت ئەمەریکا: ئەمەریکا لە وەخت جەنگ پیشوازی لە هاتن هیزەیل بەریتانیا و سۆڤیەت ئەرا ناو خاك ئیران کرد؛ وەلی وەختیگ هیزەیلی لە بەندەر یا مینای (بیرل هاربەر) وڵات فلپین لە ساڵ ١٩٤١ کەفتە وەر پەلامار هیزەیل یابانی؛ جەنگ دژ وڵاتەیل محوەر ئاشکرا کرد و ئیران وەگوورەی سیاسەت هاوپەیمانەیلی بویە تەوەر یا محوەر سیاسەتەیلیان لە رووژهەڵات ناوڕاس و ئەوە بوی ئەمەریکا ٧٠ هەزار سەرباز ئەرا ئیران کل کردو نزیکەی شەش ملیۆن تەن مەواد جووروەجوور لەری ئیران ئەرا یەکەتیی سۆڤیەت کل کرد و لە ١٢ ئەیلوول ١٩٤١ رۆزفڵت سەرۆك ئەمەریکا نامەیگ ئەرا شای ئیران کل کردو لە بان پشتگیری وڵاتەگەی لە سەروەخوەیی ئیران تەئکید کرد. لە

سەرەتا ئەمەریکا هەڵویست یا مەوقف توندیگ لە وەراوەر یەکەتیی سۆڤیەت نەگرد؛ لەوەر ئەوەگ لەو باوەرە بوی ك پیوەندیەیل ناوخوەیی لەناونی هاوپەیمانەیل لەباوەت ئیران بایەد جوورخوەی بمەناتاگ تا گشت لایەنەیل رازی بوون و لەری ئەوەوە دەسلات ئەمەریکا لە ئیران گەشە کرد چوین جوور ناوژیکەر لەناونی بەریتانیا وسۆڤیەت کار کردیاد و ئیرانیش ئارەزوو ئەوە داشت و زەمینە ئەرا دەخالەت ئەمریکا لە کاروبار داخلی خوەی خوەش کرد. لە ساڵ ١٩٤٤ ئەمەریکا بڕیار دا هەڵویست توندتری لە وەراوەر کاروبار ئیران وەربگری لەوەر ئەوەگ گوشار سۆڤیەت ئەرا بان ئیران وەئامانج وەدەس هاوردن ئمتیازەیل نەفتی هاندەریگ ئەرا دەس وەپی کردن دەخالەت ئەمەریکا بوی و ئیرانیش پیشوازی لەی مەسەلە کرد چوین ئی هەڵوێست ئەمەریکا هەڵوێست تاران لە وەراوەر یەکەتیی سۆڤیەت وە هیز کردیاد و دەسمیەتی دیاد ئەرا لەباربردن هەردوو حەرەکەی نەتەوەیی کوردی و ئازەربایجانی. ئمجا وەراسی حکوومەت ئەمریکا پشتگیری لە گامەیل سەربازی ئیران ئەرا سەرکوتکردن هەردوو حەرەکەگە کرد؛ هەرلەی باوەتە جۆرج ئاڵن سەفیر ئەمەریکا لە تاران لە ٢٧ تشرین دویم ساڵ ١٩٤٦ وەختی هیزەیل دەوڵەت ئیران ئەرا لەناوبردن هەردوو کۆمار کورد و ئازەربایجان دەس وەکار بوی وت: وەگوورەی دەق جارنامەی نەتەوەیل یەکگرتگ؛ حکوومەت ئەمەریکا پشتگیری لە سەروەری و سەلامەتی هەریمی ئیران کەیگ و زانیگ ئەرا چە حکوومەت تاران هیزەیل ئاسایش خوەی ئەرا هەریمەگان کل کەیگ تا لەوەخت بەرپاکردن هەڵوژاردنەگان ئارامی و سەقام بپاریزن لەوەرئەوەگ یەکەتیی سۆڤیەت نیەتوایگ لەخاك ئیران دەرچووگ.

٣- سیاسەت بەریتانیا: ئامانج سەرەکی سیاسەت بەریتانیا بەرقەراری ئەمنیەت هەمیشەیی ئەرا ئمپراتۆری بەریتانی لە هند ومقەیەتیکردن

ئمتیازەیل نەفتی خوەی لە باشوور ئیران و وسیان لە وەراوەر سۆڤیەت وچاوورپاوەگانی لە ناو ئیران بوی؛ وە تایبەت ك ناوچەیل ژێر دەسڵات بەریتانیا ناوچەیل نەفتی بوین و شەریکەی ئەنگلۆ- ئیرانی هەر لە ناوچەی خەلیج لە باشوور بگرەی تا برەسیگە کرماشان و نەفتشا لە باکور سەرقاڵ دەرکردن نەفت و پەیاکردن ناوچەیل نەفتی تازە بوین و هەروەی خاترە بەریتانیا ئەوقەرە پاپەی کیشەی کورد نەوی و بیجگە ئەوەیش وەدیهاتن شیوای شیو لە بارو وەزع جیۆپۆلۆتیکی ناوخوەی ئیران و سەرهەڵداین رکابەری سۆڤیەت لەی ناوچە؛ بەریتانیا خستە ناو هێڵ نەیارەیل ئامادە بوین سۆڤیەت لە باکور ئیران و بی گومان یەیش وەمەعنای دژایەتیکردن هەردوو جموجویل سیاسی کوردی ئازەربایجان بوی لەوەرئەوەگ بەریتانیا لەو باوەرە بوی ك هەردوو حەرەکەگە خزمەت وەبەرژەوەندی سۆڤیەت کەن؛ وەرج لەیەیش ئاماژە ئەرا لایەنەیل تر هەڵوێست بەریتانیا لە وەراوەر حەرەکەی کوردی لە باوەت جیۆپۆلۆتیك و بارو وەزع کورد کردیم و هەر وەی خاترە بەریتانیا لە هەڵوێست حکوومەت ئیران ئەرا سەرکوتکردن خەبات نەتەوەیی مللەت کورد لەی وڵاتە پشتگیری کردیاد.

٤- سیاسەت سۆڤیەت: هەڵوێست سۆڤیەت لە کیشەی کورد لەهەردوو لایەن تیۆری و ئایدیۆلۆجی تویەنیم لە دوو دیدگاوە بنووریمە پی:

ئەلف: وڵاتەیل رووژئاوا لەو باوەرە بوین ك سیاسەت سۆڤیەت زیاتر وەرەو دامەزرانن دەوڵەتیگ چەپرەو کوردی چیاد ك کوردەیل ئیران و عیراق و تورکیا بگریگە خوەی و بووگە دەوڵەتیگ دووس و نزیك سۆڤیەت لەوەر ئەوەگ ئی دەوڵەتە تویەنی دەسمیەت فراوانخوازی سۆڤیەت بیەی ئەویش لەری گوشارخستنە بان وڵاتەیل هاوسنوور و لاوازکردن رژیمەیل راسرەو ناوچەگە و وەشیوەی گشتی دەوڵەت کوردی ری گەورایگ ئەرا مقەیەتیکردن بەرژەوەندیەیل سۆڤیەت لە رووژهەڵات ناوراس وازکەیگ.

با: سۆڤیەتیش ك لەو وەختە جاریگ وەتەواوەتی هەڵویست ستراتیجی و راسەقینەو دیارییگ لە کورد نەگرتویگ لەو باوەڕە بوی ك دامەزرانن لەیوا دەوڵەتیگ کوردی ك بایەد ناوچەیل ترجوگرافی هەسیار یا حەساس لە دەیشت ناوچەیل ژێر دەسڵات خوەی بگریگەوەر ك ئەوانیش تامازروو ئازادی و سەروەخوەیین؛ سەرجەم ئی دەوڵەتە بووگە پشتیوانەیگ ئەرا رووژئاوا لەوەر ئەوەگ کوردەیل نیشتەجای ئی ناوچەیلە پەیڕەوی لە خانەیل و خاوەن زەویەیل و سەرۆك عەشرەتەیل و پیاوەیل دینی کەن ك زوورمیان دوشمن سۆڤیەت و ئایدیۆلۆجیای مارکسی لینینیین و لایەنگر رژیمەیل دەسڵاتدارن و وەی خاترە پشتگیریکردن لە چنە دەوڵەتیگ لە بەرژەوەندی یا مەسڵەحەت سۆڤیەت نییە.

سیاسەت راسەقینەی سۆڤیەت لەبان دیدگای دویم ری کرد و جیوەجی کریا تەنانەت لەو بارو وەزعیشە ك لەشوین جەنگ جەهانی دویم هاتەدی؛ دەسڵاتدارەیل سۆڤیەتی بایەخ یائەهتمام زیاتر وە ئازەربایجان دیان نەك وە کوردستان لەوەر ئەوەگ سەرکردایەتی ئازەربایجان هەڵگر ئایدیۆلۆجیای چەپڕەوانە و لایەنگر سۆڤیەت بوین و وەی خاترە نەگ تەنیا بایەخ وە کورد نەیان بەڵکم وەتەمای ئەوە بوین لەو قوناغ یا مەرحەلە سەرجەم خاك کوردستان بخەنە بان کۆمار ئازەربایجان.

وەختی نزیکی و بەرژەوەندیەیل سۆڤیەت لە ری ریککەفتننامەی ئمزا کریاگ وەل حکوومەت ئیرانی لەباوەت ئمتیازەیل نەفتی سۆڤیەتی لە باکور ئیران بایگەدی؛ دەسڵاتدارەیل مۆسکۆ بڕیاردان ك پلان دەرچگن لەناو خاك ئیران لە ٩ مایس ١٩٤٦ جیوەجی بکەن و دەس ئەڵگرن لە بەڵین و قەوڵەیلیان لەوانەیش وسانن پشتگیری لە هەردوو کۆمار ئازەربایجان و کوردستان و وەی جوورە سۆڤیەت وشداری دا هیزەیل کورد ك هویچ کردەوەیگ لە وەراوەر هیزەیل حکوومەت ئیران ئەنجام نەیەن و یەیش حکوومەت کوردی ناچارکرد ك لەبان رووشنایی

گوێڕانکاریەیل و راسیەیل تازە رەفتار بکەیگ یەیش لەوەختیگ بوی ک سوپا یا جەیش ئیرانی وەپشتگیری ئەمەریکا و بەریتانیا و بی لایەنی سۆڤیەت خوەی ئامادە کردیاد ئەرا سەرلەنوو داگیرکردن ناوچەیل ئازەربایجان و کوردستان و رمانن حکوومەتەگانیان و دووبارە هاوردنەوەی ئەو ناوچەی لە ئەرا ژێردەسڵات خوەی.

هەر وەی خاترە لایەن سۆڤیەتی هاوپەیمانەیل ئازەری و کوردستانی خوەی ئاموژگاری کرد تا وەل حکوومەت مەرکەزی گفتوگوو بکەن؛ ئەوە بوی جەعفەر پیشاوەری سەرکردەی ئازەری لە ٢٨ نیسان ١٩٤٦ ئەرا گفتوگوو کردن وەل حکوومەت مەرکەزی لەباوەت ئۆتۆنۆمی ئعلان کریاگ لە ئازەربایجان وەرەو تاران کەفتە ری و لە ١٣ حوزەیران وەبی پرس و راویژ وەکورد و وە پیچەوانەی ریککەفتننامەی دوولایانە لەناونی کورد و ئازەریەیل؛ حکوومەت ئیران و پیشاوەری ریککەفتن لەبان ئەوەگ ئازەربایجان دوارە ئەرا ژێردەسڵات مەرکەزی گلەو بخوەیگ و دویاخریش لە ١٣ کانون یەکم ساڵ ١٩٤٦ سەربازەیل جەیش ئیران چینە ناو شار تەبریز و تەنیا ئەوە مەن ک پەلامار ناوچەیل ژێر دەسڵات کۆمار کوردستانیش بیەن.

رەمەزانی ئویشیگ: سەرکردەیل کورد سەریان سوڕما وەختی نووڕستن هیزەیل ئازەربایجانی وەبی تەقەو لە وەراوەر هیزەیل حکوومەت شکیان وەگوورەی ئاموژگاریەیل سۆڤیەت سەرکردەی کورد قازی محەمەد وەرەو تاران کەفتە ری و وەپیشنیاز قازی محەمەد قەوام سەلتەنە سەرۆک ئەنجوومەن وەزیرەیل رازی بوی ک قازی بووگە دەسڵاتدار هەرێم کوردستان هەر لە باکور چەم ئاراس بگرەی تا شار کرماشان لە باکور وەمەرج یا شەرتیگ دوکتور جاوید دەسڵاتدار ئازەربایجان رازی بووگ؛ شایان باسە ک سەرۆک ئەنجوومەن وەزیرەیل ئیران خاس زانستیاد ئازەریەیل سەرجەم ئەو ناوچەیلە ک قازی محەمەد توایگەیان وەناوچەیل

ئـازەری لە قەڵەمیـان دەن و هـەرئـەوەیش جەوهـەر نـاکووکی جوگرافی لە ناونی هـەردوو حـەرەکەی کوردی و ئـازەری لە نـاو ئیران بوی و خـاسیش زانستیـاد ک ئـازەریـەیل ئـەو مـەرج یـا شـەرتـە پـەسـەن نیـەکـەن و وەراسییش پـەسـەنی نـەکردن و هـویچ رییگ لە وەردەم کورد نـەمـەن بیجگە ئـەوەگ دەس بـەیگە جـەنگیگ ک ئـاکـامـەگەی دیـارە یـا لە وەراوەر هیزەیل حکوومـەت ئیران سـەربچـەمنیگ و خوەی بـەیگە دەسەو.

رمیـان کۆمار کوردستـان:

جـوگـرافیـای بـەسیـاگ و گـەمـارۆ دریـاگ کوردستـان لـەلایـەن هـیزەیل ئیرانی لە بـاکور و رووژهـەڵات و بـاشوور لە شوین خوەی وەدەسەودایـن حکوومـەت و هیزەیل ئـازەری؛ سـەرکردایـەتی کوردیش نـاچـار کرد ک خوەی بیـەیگە دەسەو و نـەچووگە نـاو جـەنگیگ بی ئـاکام ئـەویش لـەسای نـەیاشتن پشتگیری بیگانـەو بی دەنگی جـەهـانی. پلان یـا خوتـەی سوپـای ئیران ئـەرا سـەرلـەنـوو داسـەپـانـن دەسڵات خـوەی لـەبـان هـەرێم کوردستـان خـاوەن ئـۆتـۆنـۆمـی وەی جـوورە بـوی ک دوو لـەشکر هـەرێمـەگە لـە هـەردوولای رووژهـەڵات و بـاشوور گـەمارۆ بیـەن؛ ئـەرا جیوەجیکردن پلانـەگە فـەرمـان دریـا لـەشکر سێیم وەفـەرمـانـدەیی جـەنـەراڵ میر حسین هـاشمی ک لە بـاشوور تـەبریزەو وەرەو شارەیل مـەراغە و میـاندوئـاو پیشڕەوی بکـەیگ و لـەهـەمـان وەختیش فـەرمـان دریـا لـەشکـەر چوارم ک وەنـاو لـەشکر کوردستـان بوی ک لە بـاکورەو لە شار بـانـە وەرەو شارەیل سـەقز و بۆکـان و ئمجا وەرەو مـەهـابـاد بکـەفیگە ری تـا هـەردوو لـەشکـەرەگە لە مـەهـابـاد پـایتـەخت کۆمـار کـوردستـان یـەکـەو بگرن و یـەکیگ تر لـە ئـامـانجـەیل سـەرەکی پـلانـەگـە چـواردەوردایـن هـیـزەیل بـارزانی بـوی تـا نـەتـویـەنن وەرەو عیراق گلـەو بخوەن؛ وەی جوورە وەگوورەی پلانـەگە هیزەیل ئیرانی وەبی هـویچ گرفت و کیشەیگ لە هـەردولاوە لە ری میـاندوئـاو و شارەیل سـەقز و بۆکـان

خوەیان رەساننە مەهاباد. لە ١٦ کانوون یەکم ساڵ ١٩٤٦ قازی محەمەد وە جەنەراڵ هومایۆنی فەرماندەی هێزەیل پەلامارده‌ر ئیرانی پەیام رەسان ك سەرکردایەتی و مللەت کورد ئامادەس پیشوازی لە هێزەیل حکوومەت لە مەهاباد بکەن وەلی جەنەراڵ جواوی دارەو ك تا گەر هێزەیل بارزانی لە شارەگە دەرنەچن هێزەیل حکوومەت وەرەو ناو شار نیەتیەن.

لە ١٥ کانوون یەکم ساڵ ١٩٤٦ هێزەیل بارزانی وەرەو شار نەغەدە خوەیان کیشانە دویاوە و لە ١٧ هەمان مانگ هێزەیل حکوومەت هاتنە ناو شار مەهاباد و وەی جوورە یەکم کۆمار کوردستان لەماوەی کەمتر لە ساڵێگ رمیا و کووتایی وەپی هات و تەنیا دوو رووژ دویای ئەوە یەعنی لە رووژ ١٩ مانگ قازی محەمەد سەرۆك پارت دیموکرات کوردستان و سەرۆك کۆمار کوردستان و ئەبی قاسم سەدرقازی برای ك ئەندام پەرلەمان بویگیریان و لە ٣٠ کانوون یەکم محەمەد حسین سەیف قازی وەزیر دفاع دەسگیر کریا و دویای دادگاییکردن سەربازیگ حوکم مەرگ ئەرایان دەرکریاو شەوەکی شەفەق رووژ ٣١ ئادار ساڵ ١٩٤٧ لەسیدارە دریان و ئەو رووژە تا ئیوارە تەرمە پیروزەگانیان لە مەیدان چوارچرای شار مەهاباد وە دارا مەنەیان؛ ئەو شوینەگ ك لە٢٢ کانون دویم ساڵێگ وەرجلە ئەوە دامەزرانن کۆمار مەهاباد لەتی ئعلان کریا و وەی جوورە ئی ئەزموون یا تەجروبەی سیاسی کوردییە وە ناکامی کووتایی وەپی هات و گورز دەردناك و کوشندەیگ لە ئارەزووەیل مللەت کورد وەشان و گشت دڵەیل هاوردە ژان.

جەنگ جەهانی دویم و رویداگەیلی لە بان خاك ئیران دەرفەت یا فورسەت کرچ و کاڵێگ ئەرا کورد هاوردە دی تا لە ری ئەو دەرفەتە بەش کەمیگ لە ئارەزووەیل نەتەوەیی وسیاسی ك ساڵەیل دویر و دریژیگە لەلیان بی بەش کریاوین باریگەدی. هەرچەن ئەو دەرفەتە تائەندازەی گەورایگ وەپەرە سەندنەیل سیاسی و سەربازی و جیۆستراتیجی وڵاتەیل

هاوپەیمان و پیوەندیەیل ناونی ئەو ولاتەیلە داشت؛ وەلی ئەو پیوەندییە لە یەکم رووژەیلی لەیوا خوەی نیشان دا ک هالە بەرژەوەندی کیشەی نەتەوەیی کورد ئەمما دویاخر هاوکیشەگە ژیروبان بوی وەخاتر دەس وەپیکردن جەنگ سەرد لەناونی ئەمریکاو یەکەتیی سۆڤیەت لەلایگ و ریك نەکەفتن سیاسەت وبەرژەوەندی هەردو ولات لە ئیران وەل بەرژەوەندیەیل نەتەوەیی کورد لەلایگ ترەو؛ ولەیرە هاوکاری سیاسی ئەمەریکا و بەریتانیا ک وەتوندی پشتگیری لە حکوومەت مەرکەزی ئیران چ لەناوخو و چ لە نەتەوەیل یەکگرتگ کردیان سەرکەفت و یەیش یەکەتیی سۆڤیەت ناچار کرد تا هیزەیلی لە باکور ئیران دەرکەیگ و دەس ئەڵگری لە پشتگیری کردن هەردوو جموجویل نەتەوەیی ئازەربایجان و کوردستان و هەردوو کیانە سیاسیەگەیان. نەمەنن سایەی چەتر سۆڤیەتی زەمینە خوەش کرد تا وئاسانی هیزەیل حکوومەت ئیران بتویەنن زوی زوی ئەو هەروو کیانە لەناوبوەن؛ لەیوا تیەیگە وەرچەو ک سەرکردەیل کورد ئی بازی جیۆپۆلۆتیك ناودەوڵەتیە ک جموجویلەگە خنکان زانستن و فامستن و مەلا مستەفای بارزانی وەی جوورە لەی باوەتە قسە کرد (سوپا یاجەیش ئیران کورد لەناو نەوردگە بەڵکم یە بەریتانیاو ئەمەریکا بوین ک تویەنستن سەر وە یەکەتیی سۆڤیەت بچەمنن و هیزەیل شکەست بیەن) سەیف قازی وەزیر دفاع کۆمار کوردستانیش وەختی لەباوەت حەساوەیل هەڵە یا غەڵەت کورد لەلی پرسیار کریا لەیوا جواو دارەو (من و هیزەیلم شکەست نەخواردیمە بەڵکم یە سیاسەت سۆڤیەت بوی ک نەتویەنست سەرکەفتن لە ئیران باریگەدەس) ئی هەردوو تەسریحە ئەوە نیشان دەن ک وەراسی سەرکردایەتی کورد خاس لە سروشت ململانی و کیشمەکیش جیۆپۆلۆتیکی لەناونی ولاتەیل گەورای ئەو وەختە و هەڵویستیان لە وەراوەرکیشەی کورد فامستنەو حاڵی بوینە ک هەڵویست ئەو ولاتەیلە لەوەراوەر کورد لە دید ناودەوڵەتیەو قەد

مەسئوولانە نەویە و ئەو لایەنەیل ناودەوڵەتیە ئەو بایەخ یا ئهتمامە وەکیشەی کورد نەیانە تا بتویەنی لە وەراوەر دوشمنەیلی بووسیگ.

دامەزرانن کۆمار کوردستان لە ساڵ ١٩٤٦ رویداگ سیاسی نەتەوەیی کوردستانییگ بوی ک بارو وەزع ناودەوڵەتی و ململانی بەرژەوەندی بیگانەیل لە ئیران هاوردەی دی و هەرچەن ئەزموون سیاسی کەم تەمەنیگ بوی وەلی وەل ئەوەیشا تومەتەیل فرەیگ دریا پاڵی ک دیارترینیان ئەیانەن :

١- دامەزرانن کۆمار کوردستان تەقالایگ ئەرا جیاوەکردن خاک کوردستان لە ئیران بویە نەگ ئعلان ئۆتۆنۆمی.

٢- بەرزەو کردن ئاڵا یا عەڵەم کوردستان و دامەزرانن حکوومەت و وەزارەتەیل کوردی و هەمیش وسیان هیزەیل کورد لە وەراوەر سوپای ئیران بەڵگەیگە ئەرا ئەو هویرەوکردنە.

٣- لەوەرکردن جنگەیل سەربازی هاوشیوەی جنگ جەیش رووسیا لەلایەن ئەفسەرەیل کورد و جیگیربوین بەعزی لە ئەفسەرەیل رووسی لە بەعزی شارەیل گەورای کوردنشین لە دید رووژئاواوە نیشانەی ئەوە بوی ک گشت کاروبار ئی قەوراە یا کیان کوردییە لەلایەن سۆڤیەتەو ریکخریاگە و دەسڵات کوردی لەژیر فەرمان و دەسڵات حکوومەت مۆسکۆ کارکردگە؛ وەلی راسییەگەی ئەوە بویە ک ئەدەبیات و رەفتار سەرکردەیل کورد وەل حکوومەت مەرکەزی تەنیا ئاماژە ئەرا داخوازی ئۆتۆنۆمی لە چوارچیوەی ناوچەیل کوردنشین لە ئیران کردنە و خەبات سیاسی و چەکداری مللەت کورد لە ئیران تەنیا ئەرا ئەوە بویە ک گوشار بخەیگە بان حکوومەت تاران تا دگان بنەیگە هەق رەوای ئی مللەتە؛ بیجگە ئەوانەیش بەرەزەوکردن ئاڵای کوردی لەناو هەریمەگە یادانان لۆگۆی تایبەت وە هەریمەگە لە شوینەیل گشتی لە دید کوردەو

نیشانەیل جیاخوازی نین لەوەر ئەوەگ رەفتار سەرکردایەتی کورد وینەی رەفتار ئەو ولاتەیلە بویە ك چەن نەتەوە لە تیان ژیەی و هەق ئۆتۆنۆمی داشتنە ك شایەد شیواز ئەو وەختەی سۆڤیەت یەکیگ لەو نموونەیلە بویە ك سەرکردەیل کورد کردنەسەی سەرمەشق ئەرا خوەیان. هەڵوژاردن شیوەو دیزاین جنگەیل سەربازییش یا لەوەرکردن جنگەیل هاوشیوەی جنگ ئەفسەرەیل سۆڤیەت چشتیگ بویە ك بارو وەزعەگە سەپانگەسەی بان ئەفسەرەیل کورد لەوەر ئەوەگ کەرەسەی سەربازی ئەو وەختە کەم بویەو تەنیا سەرچاوەی سەنن جنگ و کەرەسەی سەربازی کۆمار ئازەربایجان سۆڤیەت بویە..

ئەوەیش لە هویر نەچووگ ك دەسلات کوردی دەسلاتیگ دینی و نەتەوەیی بوی هەر وەی خاترە سۆڤیەت وەل جویلانەوەی چەپگەرای ئازەری مەسئوولانەتر رەفتار کردیاد و یەیش یەکیگ لە هووکارەیل سەرەکی پشتکردن سۆڤیەت لە جموجویل مللەت کوردستان بوی؛ یەیش پشت راس ئەو قسە کردەو ك پشتگیری سۆڤیەت لە ئۆتۆنۆمی ئەرا مللەتەیل تەنیا ئامرازیگ ئعلامی دژ وە رووژئاوا وئەو ولاتەیل لایەنگریە بوی ك لە چەندین نەتەوە پیك هاتوین و خاسترین نموونەیش هەردوو کۆمار ئازەربایجان وکوردستان بوین ك سۆڤیەت سابت کرد ك پشتگیری لەو دوو کۆمارە تەنیا ئەرا گوشار خستنەبان حکوومەت ئیران وەخاتر وەدەس هاوردن ئمتیازەیل نەفتی بوی. وەل ئەوەیشا نەبایەد گشت تاوان سەرنەکەفتن ئی ئەزموون سیاسی کوردە و لەناوچگنی بخەیمە بان هیزەیل ناودەوڵەتی بەڵکم کورد خوەیشی بایەد بەشیگ لە مەسئوولیەت ئەو شکستە بگریگەمل؛ راسییەگەیش ئەوەسە ك کورد وە هویچ شیوەیگ ئامادەیی ئەرا خوەی گونجاندن وەل بارو وزع جیۆپۆلۆتیکی تازە لە ئیران نەیاشت ك ئی دەرفەت مێژوویيە ئەرای هاوردە دی و هەمیش یە دەرفەت و ئاڵوگور رویداگەگان بوی ك کورد خستیادە جویلە و ناچاری کردیاد ئی

سیـاسەتـە بـگـریـگـەوەر. لـەو لایشەو لـە وەخـتـیگ مـلـمـلانـی نـاودەوڵـەتـی ناوچەیگ ئارام ئەرا جموجویل سیاسی بەرقەرار کرد؛ کورد ریکخراو سیـاسی گـەورایگ لـە سەراسەر کـوردسـتـان ئـیـران نـەیـاشت تـا زوورم مـەردمـەگـە ریك بـخـەیگ و بـاریگـەیـانـە مـەیدان خـەبـات و ملـلـەت کورد ئامادەیی خوەی گونجاندن وەل گوڕانکاریەیل جیۆپۆلۆتیکی نزیك خوەی نـەیـاشت و هـیـزەیـل چـەکدار ك کـۆمـار کـوردسـتـان و پـارت دیموکرات کوردستان پشت وەپی بەسان جاریگ خاس ریك نەخریاویگ و کارا نەوی بەڵکم کۆمارەگە زیاتر پشت وەچەکدارەیل عەشایر بەسیاد ك تەنیا پابەند وەفەرمان سەران عەشایر بوین و یەیش کار حکوومەت مەرکەزی ئاسانەو کرد و تویەنست ئەو سەرۆك عەشرەتەیلە وەرەو لای خوەی بکیشی و دژ وەکـۆمـارەگـە وەکـاریـان بـوەیگ؛ بـیـجـگـە ئـەوانـەیش کـۆمـار ئـۆتـۆنـۆمـی کوردستان لە گشت لایگەو دەوری گیریاویگ لە باشوور هیزەیل ئیرانی پشتگیری کریاگ لە لایەن هیزەیل بەریتانی و لە باکور هیزەیل ئازەری و لە رووژئاوایش هیزەیل عیراقی و وەی خاترە دەرچگن هیزەیل سۆڤیەت لە باکور ئیران هەرەس هاوردن کیان ئازەری زەمینە ئەرا هیزەیل حکوومەت خوەش کرد تا لەهەردوو بەرەی باکور رووژهەڵات و باشوور پەلامار کۆمار کوردستان بیەن و تویەنیم بویشیم وەی جورە کۆمار کوردستان کەفتە ناو گەمارۆی جیۆپۆلۆتیکی ك حکوومەت ئیرانی وە هاوکاری وەل لایەنەیل ناودەوڵەتی سەرەکی بەریتانیا و ئەمەریکا و سۆڤیەت تویەنست بازیەگە بوەیگەو و سەرکردایەتی کورد ناچار بکەیگ خوەی بەیگە دەسەو. وەلە وەرچەو گردن گشت ئەو کیشەو گرفت و رویداگەیلە پارت دیموکرات کـوردسـتـان ئـیـران وەسەروکـایـەتـی قـازی مـحـەمـەد و گشت ئـەوانـەگ چارەنویسیان بەسانە چارەنویس نیشتمانەگەیان؛ مەسئوولیەت گەورایگ لە سەرکردایەتیکردن و ری و بەرنامەدانان ئەرا جموجویل نەتەوەیی کورد لە ئیران قەبوول کردن و لە مەترسیدارترین قوناغەیلیش ئاکام ئەو

مـەسئـوولـیـەتـە قـەبـوول کردن ئـەویش ئـەوە بـوی گـیـان خـوەیـان کـردنـە قـوربـانـی ئـەو کـۆمـارە. ئـمـجـا لـەوەر ئـەوەگ بـەرژەوەنـدی نـاودەوڵـەتـی لـە پشتگیریکردن جموجویلەگە نەوی و هیزەیل کوردیش نەتویەنستن خوەیان وەل ئی قونـاغ تـازە بگونجنن و پیداویستییەگانی فەراهەم بکەن؛ سروشتی بوی ك وەل ئی چارەنویس سیە رووی وەرووی بووگ ك بویە بایس هــەرەس هــاوردنــی و لــەسیـدارەدایـن سەرکـردایـەتـیـەگـەی و تـاوان و کـەمـتـەرخـەمـی ئـی شکستـە تـەنـیـا نـیـەکـەفـیگـە مل هـیـزەیل نـاودوڵـەتـی و حکوومەت ئیرانی بەڵکم مللەت کوردیش خوەی بەشیگ لەو مەسئوولیەتە کەفیگە ملی چوین لە قونـاغ ئەو سەردەمە کەفتویگە دویا هـەرچەن بـارو وەزع جیۆپۆلۆتیکی دەرفەت گونجیاگ ئەرای وەدی هـاورد.

پرست

فەسڵ یەکم

پیشەکی ٥

رەفتارەیل سۆڤیەت ١١

زامنکاری سەروەخوەیی ئێران ١٣

سۆڤیەت و ئمتیازەیل نەفتی ١٥

نەخش سۆڤیەت ١٨

کۆمار مەردمی کوردستان ٢٦

گوشار و هەڕەشەیل ئەمەریکا ٢٩

فەسڵ دویم

کۆمار کوردستان (مهاباد) ٤٥

دامەزرانن کوومەڵە ٤٥

رەسین خەوەر وەسۆڤیەتیەیل ٤٧

پارت دیموکرات کوردستان ٥٢

ئمجا بیلا بایمنە بان مەسەلەی حکوومەت مەردمی کوردی ٥٥

تایبەتمەندیەیل قازی محەمەد و کۆمار کوردی ٦٢

هەسەیل بیزاری و دوشمنایەتی کردن سۆڤیەت ٦٥

نارەزایەتی عەشایر ٦٧

سەرلەنوو کۆنترۆڵکردن ناوچەگە وەدەس حکوومەت ئیرانی ٦٨

کووتایی باسەگە ٧٢

فەسڵ سێیم

پێشەکی ٧٥

جیۆپۆلێتیك و بارو وەزع كورد ٨٠
حكوومەت كوردی ٨٧
دامەزرانن وەزارەیل حكوومەت كوردستانی ٨٩
هێزەیل چەكدار كورد ٩٣
گوێڕانكاریەیل جیۆپۆلۆتیكی و سەختەو بوین هەڵوێست كورد ٩٦
رمیان كۆمار كوردستان ١٠٣